

PAMIĘĆ ŚLADÓW ŚLADAMI PAMIĘCI

- miejsca pamięci narodowej na ziemi olkuskiej

Jacek Sypień
Olgerd Dziechciarz

**Powiatowa i Miejska
Biblioteka Publiczna
w Olkuszu**

Olkusz 2015

Wydawca:
Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Olkuszu
32-300 Olkusz, ul. Nullo 29b
Tel. 32 643 06 19
www.biblioteka.olkusz.pl

ISBN – 978-83-922698-3-0

Druk i skład:
GRAFPRESS
32-300 Olkusz, ul. 29 - Listopada (pawilon)
tel: 32 7543232

© Copyright by Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Olkuszu 2015

**Powiatowa i Miejska
Biblioteka Publiczna
w Olkuszu**

Dofinansowano ze środków MHP w ramach programu „Patriotyzm Jutra”

WSTĘP

„Narody, które tracą pamięć, tracą życie” - tak pisał przed wiekami ateński historyk Tukidydes. Ta maksyma przyświeca od zawsze działaniom historyków, którzy opracowują i zapisują naszą zbiorową pamięć. Takie działania są szczególnie ważne w życiu społeczności lokalnych. Pamięć o tym co było, pozwala nam budować to, co jest. Pomniki, cmentarze, tablice pamiątkowe, to symbole naszej zbiorowej pamięci i zarazem wykute w kamieniu lub brązie księgi, w których zapisana jest nasza przeszłość. Tak, jak pamiętamy o grobach naszych najbliższych, przekazując młodym pokoleniom wiedzę o naszych przodkach i szacunek dla rodziny, tak samo powinniśmy pamiętać o miejscach pamięci narodowej, bo pamięć o wydarzeniach jakich dotyczą, pozwala nam na budowanie zbiorowej tożsamości lokalnej. To zapis historii, z której możemy i powinniśmy być dumni. Naszym obowiązkiem jest pamiętać o tych wydarzeniach i pamiętać o tych miejscach. Powinniśmy przekazywać następnym pokoleniom nie tylko wiedzę o przeszłości ziemi olkuskiej, ale także szacunek dla naszej wspólnej historii. To zadanie, w którym nikt nas nie wyręczy.

Wracając do cytatu z Tukidydesa. Jeśli nie przekazemy następnym pokoleniom wiedzy o naszym wspólnym dziedzictwie, to zatarci się poczucie tożsamości lokalnej.

Taki był zamysł powstania tej książki, czyli zebranie i opisanie miejsc pamięci narodowej na ziemi olkuskiej, ale także przypomnienie wydarzeń i ludzi, które te pomniki i tablice upamiętniają. Chcieliśmy także opisać historię ich powstania, aby przypomnieć osoby, które wcześniej dbały o utrwalanie historii regionu.

Samo pojęcie miejsca pamięci narodowej jest dość szerokie. Powszechnie utożsamia się go z cmentarzami i grobami wojennymi oraz pomnikami poświęconymi ofiarom wojen. W przypadku tych pierwszych obiektów pamięć i przede wszystkim dbałość o nie jest obowiązkiem ustawowym. Mówi o tym ustawa o grobach i cmentarzach wojennych z dnia 28 marca 1933 roku z późniejszymi zmianami.¹⁾

Według tej ustawy grobami wojennymi są: 1) groby poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego, 2) groby osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość, 3) groby sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych, 4) groby jeńców wojennych i osób internowanych, 5) groby uchodźców z 1915 roku, 6) groby osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego po dniu 1 września 1939 roku, 7) groby i cmentarzyska prochów ofiar niemieckich i sowieckich obozów, 8) groby osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem i represji totalitarnych w okresie od 1944 roku do 1956 roku. Zgodnie z ustawą, cmentarzami wojennymi są cmentarze, przeznaczone do chowania zwłok osób, wcześniej wymienionych. Artykuł 2 ustawy mówi: „Groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób w nich pochowanych, oraz formacje,

1) Dz.U.33.39.311 2006.08.26

do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.” Groby i cmentarze wojenne pozostają pod opieką Państwa. W praktyce podlega to gestii wojewodów. Jednak ustawa daje też kompetencje w tym zakresie ministrowi kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, a także kościołom oraz wójtom, burmistrzom i prezydentom miast oraz Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa na podstawie ustawy z dnia 21 stycznia 1988 roku o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.²⁾

Inaczej wygląda sprawa z pomnikami, obeliskami i płytami, które upamiętniają wydarzenia ważne dla lokalnych społeczności. W tym przypadku, obowiązek dbania o ich stan spada na władze samorządowe. W praktyce tymi miejscami pamięci narodowej, poza urzędami miast i gmin, opiekują się też miejscowe instytucje, organizacje i stowarzyszenia, szkoły, straż pożarna, harcerze, sołectwa, czasami kluby sportowe. Jednak największą rolę mają tu lokalne społeczności, czyli mieszkańcy. Ale są też miejsca pamięci narodowej, które wbrew nazwie zostały zapomniane zarówno przez władze, jak i mieszkańców. Aby uchronić te miejsca przed całkowitym zapomnieniem powinno się korzystać z możliwości, jakie daje art. 22 ust. 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³⁾. Ustawa nakłada na wójtów, burmistrzów i prezydentów miast prowadzenie gminnej ewidencji zabytków z terenu gminy. W takiej gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome, wpisane do rejestru zabytków oraz do wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. To od wójtów i burmistrzów poszczególnych gmin zależy, czy we wspomnianej gminnej ewidencji zabytków zostaną też ujęte pomniki i płyty pamiątkowe.

Jeśli chodzi o miejsca pamięci narodowej na ziemi olkuskiej, to najlepiej zostały opracowane zagadnienia dotyczące grobów i cmentarzy wojennych. Istnieje Ogólnopolska Komputerowa Baza Cmentarzy Wojennych (<http://groby.radaopwim.gov.pl/>), stworzona i prowadzona przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa we współpracy z Urzędami Wojewódzkimi w całej Polsce. Teren cmentarzy wojennych Małopolski bardzo precyzyjnie opisuje portal Groby wojenne na terenie Małopolski (<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>).

Cmentarze i groby wojenne opisane w książce, jaką oddajemy w Państwa ręce, mają podane numery ewidencyjne z tej ogólnopolskiej bazy danych. Brakuje jednak zebranych razem i opisanych pozostałych miejsc pamięci narodowej, czyli właśnie pomników, obelisków i tablic pamiątkowych. Jeśli chodzi o teren powiatu olkuskiego, to część z nich została pokrótce opisana w wydawanych na przełomie XX i XXI wieku przewodnikach po ziemi olkuskiej autorstwa Olgerda Dziechciarza. Poszczególne tomy przewodnika opisują gminy Olkusz, Bukowno, Bolesław i Klucze, a z terenu dawnego powiatu także Sławków i Pilicę. Niestety brakuje takich opracowań dla gmin Wolbrom i Trzyciąż.

Także w poszczególnych gminach powiatu olkuskiego ukazywały się drukiem opracowania miejscowych historyków – regionalistów, gdzie poruszana była tematyka miejsc pamięci

2) (Dz. U. Nr 2, poz. 2, z 1996 r. Nr 106, poz. 496 oraz z 2000 r. Nr 31, poz. 382).

3) (DZ. U. z 2014 r. Poz. 1446 z póź. zm.)

narodowej. Na lokalnym rynku wydawniczym ukazywały się pozycje, w których zostały opisane miejsca pamięci narodowej związane z danym okresem historycznym, jak choćby książka Józefa Liszka o powstaniu styczniowym na ziemi olkuskiej.⁴⁾ Są też publikacje, które opisują takie miejsca na wybranym terenie, jak choćby książka pt. *Historia zapisana w lesie* opisująca miejsca pamięci narodowej na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych Katowice.⁵⁾

Pierwszą próbą zebrania i opisanie takich miejsc w skali całego powiatu olkuskiego jest wydana w 2008 roku, nakładem Starostwa Powiatowego w Olkuszu, książka Wiesława Kluczewskiego pod tytułem *Pomniki walk niepodległościowych na ziemi olkuskiej*.⁶⁾ Ta cenna publikacja zawiera fotografie i krótkie opisy większości miejsc pamięci narodowej na terenie ziemi olkuskiej. Jednak nie wszystkie.

Dlatego Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Olkuszu podjęła się realizacji projektu „Pamięć śladów, śladami pamięci – miejsca pamięci narodowej na ziemi olkuskiej”, który uzyskał wsparcie Muzeum Historii Polski w ramach konkursu „Patriotyzm jutra”. Zagadnienie miejsc pamięci narodowej zostało ujęte w tej publikacji dość szeroko. Poza fotografiami i opisami grobów i cmentarzy wojennych, pomników, obelisków oraz tablic pamiątkowych, w książce zostały zamieszczone także krótkie biogramy lokalnych patronów ulic. Liczymy, że publikacja, jaką oddajemy w Państwa ręce, przybliży tematykę miejsc pamięci narodowej i przyczyni się do ich ochrony.

4) J. Liszka, Pamięć powstania styczniowego na ziemi olkuskiej, Miejski Ośrodek Kultury w Bukowni, Bukowno 1996

5) K.W. Cywiński, Historia zapisana w lesie, Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Katowicach, Katowice 2004, wyd.II 2007

6) W. Kluczewski, Pomniki walk niepodległościowych na ziemi olkuskiej, Starostwo Powiatowe w Olkuszu, Olkusz 2008

ROZDZIAŁ I

Bohaterowie lokalnej historii – patroni ulic oraz instytucji w powiecie olkuskim.

1. Bohaterowie lokalnej historii – patroni ulic oraz instytucji w powiecie oluskim.

Czy nazwa ulicy może być traktowana jako miejsce pamięci narodowej? Z pewnością tak. Sama ulica jest miejscem, elementem układu urbanistycznego, a jej nazwa-patron, czymś, co ją wyróżnia. Do XIX wieku nazwy ulic wiązały się z kierunkami dróg wychodzących z miasta, stąd w Olkuszu ulice: Krakowska, Sławkowska, Żuradzka czy Wolbromska. Nazwy ulic nawiązywały też do zawodów mieszkających tam rzemieślników lub patronów znajdujących się przy niej kościołów (np. Floriańska, Mariacka).

Tradycja nadawania ulicom nazw bohaterów narodowych sięga początków XX wieku. Wcześniej, pod zaborami takie działania nie były możliwe. O tym, jak ważne było upamiętnienie postaci zasłużonych w polskiej historii poprzez nadanie ulicom ich imienia, może świadczyć znamieny fakt. W styczniu i lutym 1915 roku w Sławkowie miał swoją siedzibę Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, którym kierował ppłk Władysław Sikorski. Jednym z działań Komitetu był „pochód”, w trakcie którego legionieści zrywali tablice z rosyjskimi symbolami urzędów i nazwami ulic, a następnie zawieszali nowe, z nowymi – polskimi patronami, jak choćby Tadeusza Kościuszki czy Henryka Dąbrowskiego. Takie akcje podejmowano także w innych miejscowościach powiatu olkuskiego. Wtedy to właśnie w Olkuszu dotychczasowa ulica Aleksandrowska zyskała nowego patrona - Adama Mickiewicza. Po 1918 roku powszechnie zmieniano nazwy ulic chcąc w ten sposób uhonorować i upamiętnić znane postacie: bohaterów narodowych, królów, pisarzy czy polityków. Patronami ulic były też osoby zasłużone dla lokalnej społeczności. W Olkuszu, w ramach obchodów 60. rocznicy Bitwy pod Krzykawką – jednej z bitew powstania styczniowego, w której zginął płk. Francesco Nullo, 5 maja 1923 roku na ścianie budynku starostwa przy Rynku wmurowano tablicę upamiętniającą postać bohaterskiego Włocha i jednej z ulic nadano imię Francesco Nullo (obecna ulica Basztowa).

Grób pułkownika Francesco Nullo
na początku XX wieku.

fot. arch. Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu

Z kolei w 1927 roku, po śmierci generała Stefana Buchowieckiego olkuska rada miejska nadała jego imię ulicy, przy której mieszkał (obecnie ul. Mickiewicza).

Kiedy w 1935 roku umarł Józef Piłsudski w całej Polsce powszechnie nadawano jego imię ulicom i placom. Wtedy olkuski rynek został przemianowany na plac Marszałka Józefa Piłsudskiego. Nazewnictwo ulic nigdy nie było wolne od nacisków politycznych i zmiany nazw ulic towarzyszyły wszelkim przemianom ustrojowym i politycznym. Podczas okupacji powszechnie zmieniano nazwy ulic. Wspomniany olkuski rynek zyskał wtedy nazwę Adolf Hitler Platz. Niemcy zmienili nazwy kilku ulic olkuskich, które miały patriotycznych patronów. Znikły ulice Mickiewicza czy Nullo. W okresie powojennym nastąpiły spore zmiany w nazewnictwie ulic. Były one związane z utrwalaniem władzy komunistycznej. Oczywiście zlikwidowano nazwy wprowadzone przez okupanta, ale nie zawsze wracano do nazw przedwojennych. Olkuski rynek otrzymał wtedy nazwę „Placu 15 grudnia”, dla uczczenia powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (15.12.1948 r.). Komunistycznych lub związanych z tradycjami tego ruchu patronów zyskiwały ulice na nowo powstających osiedlach. Dla przykładu, na olkuskim osiedlu Pakuska były ulice: Manifestu Lipcowego, Marcelego Nowotki i Pawła Findera oraz Aleja 1000-lecia,⁷⁾ a na olkuskim osiedlu Słowiki ulice: Jakuba Szeli i Romualda Traugutta. Podobna jest geneza nadania nazwy ulicy Bolesława Bieruta. Oczywiście nie przywrócono patronów przedwojennych, takich jak Józef Piłsudski oraz nazw związanych z religią. Zdarzały się wyjątki, gdyż np. w Olkuszu nie zmieniono nazwy ulicy Augustiańskiej. W okresie PRL sporadycznie sięgano po lokalnych patronów. Po wojnie, w Olkuszu nie przywrócono przedwojennej nazwy ulicy Francesco Nullo, która zyskała nazwę - „Słoneczna”. Bohaterski Włoch musiał poczekać na swoją ulicę do 1963 roku, kiedy to z okazji 100. rocznicy Powstania Styczniowego, olkuska Miejska Rada Narodowa zmieniła nazwę części ulicy Augustiańskiej na Francesco Nullo.

Kolejna rewolucja w nazewnictwie ulic miała miejsce po 1989 roku. Wtedy masowo usuwano „komunistycznych” patronów ulic i nadawano im nowe nazwy. W Olkuszu, dzięki zasługom lokalnych społeczników – regionalistów, nowe nazwy ulic nawiązywały do historii miasta. Patronami ulic zostali m.in. Antoni Minkiewicz, Antoni Kocjan, Gerard Woźnica „Hardy” czy Batalion Strzelców Olkuskich, a także postacie związane z historią miasta, jak Marcin Biem, św. Jan Kanty czy Marcin Bylica. Niestety, nie zawsze rajcy przyjmując nowe nazwy ulic, wykazywali się pomysłowością i znajomością lokalnej historii. W efekcie pojawiały się „neutralne” nazwy ulic nadawane od gatunków kwiatów czy drzew. Tymczasem nazwa ulicy może stanowić bardzo istotny element utrwalania historii miasta czy regionu. W Olkuszu na swoje ulice niezaprzeczalnie zasługują choćby Jan Jarno, Stanisław Bac, Aleksander Machnicki, Antoni Wiatrowski czy Janina Majewska. Nasuwa się pytanie, w jaki sposób, w postaci nazwy ulicy można upamiętnić olkuskich Żydów wymordowanych podczas okupacji?

Osobną kwestią są patroni szkół czy instytucji, którzy także mogą, a wręcz powinni być nośnikiem lokalnej tradycji. Nie zawsze tak jest. Olkuski szpital, o czym pewnie mało kto wie, nosi imię dra Franciszka Krzyszałowicza (1868-1931), niezwykle zasłużonego w leczeniu chorób wenerycznych, ale w żaden sposób niezwiązanego z Olkuszem. Wcześniej olkuski szpital nosił imię św. Błażeja.

7) Na jednym z bloków była tabliczka z nazwą Aleja 1000-lecia PRL

Można się tylko cieszyć, że po lokalnych patronów sięgają instytucje, szkoły, stowarzyszenia, a nawet organizatorzy cyklicznych imprez sportowych.

Od 2007 roku w Hutkach (gmina Bolesław) organizowane są rokrocznie Biegi Przełajowe im. Jerzego Łaskawca. Pomysłodawcą organizacji tych biegów był Andrzej Krzemiński, sołtys Hutek. Jerzy Łaskawiec, jeszcze jako przewodniczący Rady Miasta i Gminy Bukowno, doprowadził w 1991 roku do rozdzielenia gminy Bukowno i Bolesław. W latach 1991 - 1995 pełnił funkcję wójta gminy Bolesław. Zmarł w 1997 roku.

Z kolei w Olkuszu, od 2010 roku organizowany jest Memoriał im. Juliana Kazibuta. Julian Kazibut - patron rozgrywek piłki ręcznej, jako młody chłopak był zawodnikiem i kapitanem powstałej w 1969 roku drużyny szczypiornistów - „Orzeł Olkusz”. Wiele lat później, kiedy w 2003 roku reaktywowano w LKS Kłós sekcję piłki ręcznej kobiet, w sierpniu 2004 roku prezes firmy ARKOP w Bukowni - Julian Kazibut i jego zastępca - Marcin Kubiczek zdecydowali się wspierać finansowo olkuskie piłkarki, co umożliwiło im awans do I ligi. Julian Kazibut zmarł 11.02.2009 roku po długotrwałej walce z chorobą. W tym samym roku zorganizowano pierwszy memoriał im. Juliana Kazibuta i do chwili obecnej, ta sportowa impreza dla najmłodszych adeptów piłki ręcznej, uczniów olkuskich szkół, odbywa się cyklicznie.

Od 2011 roku z kolei rozgrywany jest Memoriał im. Romana Nowosada w piłce ręcznej dziewcząt. Roman Nowosad - patron rozgrywek szczypiornistek z wykształcenia był polonistą, absolwentem krakowskiej WSP i Uniwersytetu Śląskiego. Przez wiele lat pracował jako nauczyciel w olkuskich szkołach. Przez 40 lat był związany z piłką ręczną. Najpierw jako zawodnik drużyn AZS Kraków i Orzeł Olkusz, następnie jako szkoleniowiec HSKS Czuwaj, MKS Olkusz, Orzeł Olkusz i LKS Kłós Olkusz. Po powstaniu Stowarzyszenia Piłki Ręcznej Olkusz pełnił w klubie funkcję dyrektora biura. Zmarł 17 marca 2010 roku.

Pokróćce, w kolejności alfabetycznej przedstawiamy lokalnych patronów ulic oraz instytucji w miejscowościach powiatu olkuskiego.

STEFAN BUCHOWIECKI

Stefan Buchowiecki (ur. 12 maja 1863 roku w majątku Sokołowo, w pow. słonimskim, zm. 9 kwietnia 1927 roku w Olkuszu) – lekarz, tytularny generał brygady Wojska Polskiego. Syn Adama i Walerii z Moczulskich. Ukończył wydział lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. W 1880 roku, po obronie doktoratu z nauk medycznych, rozpoczął praktykę lekarską w Bodzentynie. Od 1890 roku mieszkał w Olkuszu, gdzie pracował jako lekarz w szpitalu św. Błażeja. Od 8 marca 1896 roku do 24 września 1914 roku był jego dyrektorem. Służył w armii carskiej jako oficer-lekarz w czasie wojny rosyjsko-japońskiej. W 1907 roku przeszedł do rezerwy. Angażował się w życie społeczne miasta. Był prezesem, powołanej w 1907 roku, olkuskiej Resursy Obywatelskiej, która odegrała bardzo dużą rolę w ożywieniu życia społecznego i kulturalnego miasta. Aktywnie działał w zawiązanym w 1911 roku olkuskim oddziale Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Zasiadał w jego zarządzie i pełnił funkcję skarbnika. W działalność PTK zaangażowała się również jego żona Wienicysława, która kierowała sekcją wycieczkową. Był także honorowym członkiem Olkuskiej Straży Ogniowej i zarazem strażackim lekarzem. W 1913 roku powstało w Olkuszu Towarzystwo Wzajemnego Kredytu. W dniu 27 lipca 1913 roku na pierwszym spotkaniu wybrano zarząd i radę nadzorczą, do której wszedł m.in. Stefan Buchowiecki. Odegrał bardzo dużą rolę w powstaniu olkuskiego harcerstwa. Był członkiem zarządu, powołanego w 1915 roku, Patronatu Skautowego, który dał załazek harcerstwu na ziemiach olkuskich. Po wyjeździe Buchowieckiego na front, jego działalność w Patronacie Skautowym kontynuowała jego żona Wienicysława Buchowiecka. Warto dodać, że pierwszym komendantem I Olkuskiej Drużyny Skautowej był inżynier Zygmunt Rajdecki⁸⁾ – mąż Kamilli Rajdeckiej, siostry Stefana Buchowieckiego. Wspomniana Kamilla Rajdecka założyła w Olkuszu I Żeńską Drużynę Skautową im. Emilii Plater.⁹⁾ Oprócz wspomnianych funkcji Buchowiecki działał również w Komitecie Ratunkowym, był miejskim rajcą i jednym ze współzałożycieli olkuskiej Macierzy Szkolnej. Powołał również Towarzystwo Dobroczynności i był członkiem zarządu Towarzystwa Przeciwgruźliczego. Założył w Olkuszu organizację strzelecką „Strzelec”. Do samego końca działał w Związku Legionistów i organizował zbiórki pieniężne dla ubogich żołnierzy.¹⁰⁾

Od lewej: Stefan Buchowiecki,
NN, Antoni Minkiewicz.

fol. arch. Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu

8) Kluczewski L., *Harcerskie Kalendarium. Olkusz 1915-1949*, Wydawnictwo NEON, wydanie I, Olkusz b.r.w., s. 4.

9) E. Kotnis-Górka, Legitymacja generała Buchowieckiego (w:) *Ilcusiana* nr 8 maj 2013, s.115

10) Dziechciarz O., *Przewodnik po ziemi olkuskiej. Sławni, mniej sławni, niesławni*, op.cit., s. 131.

14 września 1914 roku Stefan Buchowiecki wstąpił na ochotnika do Legionów. Początkowo kierował Punktem Werbunkowym Legionów w Olkuszu, a wkrótce zajął się organizacją legionowych szpitali polowych. W latach 1915-1916 był naczelnym lekarzem 6 Pułku Piechoty Legionów. W grudniu 1915 roku został ranny w bitwie pod Kostiuchnówką. 3 lutego 1916 roku został mianowany naczelnym lekarzem w domu ozdrowieńczym w Kamińsku. Organizował szpitale dla legionistów w Kościńcach, Dęblinie i Żyrardowie. Był naczelnym lekarzem obozu legionowego w Zegrzu i Ostrowi Komorowie oraz obozu internowania w Łomży, a później naczelnym lekarzem szkół Polskiej Siły Zbrojnej. 4 listopada 1918 roku został szefem sanitarnym I Brygady PSZ.

W tym samym miesiącu objął obowiązki szefa sanitarnego Dowództwa Okręgu Generalnego „Kielce” w Kielcach. 3 lutego 1920 roku został awansowany na podpułkownika, a 12 lutego 1920 roku Minister Spraw Wojskowych mianował go komendantem I Szpitala Okręgowego na Mokotowie przy ulicy Nowowiejskiej. Szpitalem Mokotowskim kierował w czasie wojny z bolszewikami. Na tym stanowisku 29 maja 1920 roku został zatwierdzony z dniem 1 kwietnia 1920 roku w stopniu pułkownika w Korpusie Lekarskim, w „grupie byłych Legionów polskich”. W sierpniu 1921 roku Główny Szpital Wojskowy (b. Szpital Ujazdowski) przemianowany został na Szpital Okręgowy Nr I, a Szpital Mokotowski przekształcony został w „Zakład Lecznico-Szkolny dla Inwalidów Wojennych w Warszawie”. Kierownictwo zakładu powierzono Stefanowi Buchowieckiemu. Następnie pełnił funkcję przewodniczącego komisji superrewizyjnej przy Szpitalu Okręgowym Nr I. Z dniem 31 maja 1925 roku w stopniu pułkownika rezerwy lekarza został przeniesiony w stan spoczynku. Mieszkał wówczas w Warszawie przy ulicy Wilczej 29a. Zaopatrzenie emerytalne otrzymał na podstawie Ustawy z dnia 11 grudnia 1924 roku o przyznawaniu darów z łaski.

25 lipca 1925 roku Prezydent RP Stanisław Wojciechowski awansował pułkownika w stanie spoczynku Stefana Buchowieckiego do stopnia tytularnego generała brygady w stanie spoczynku z dniem 31 maja 1925 roku.

Ostatnie lata życia spędził w Olkuszu. Tam 9 kwietnia 1927 roku zmarł i został pochowany.

Przed wojną mieszkańcy i władze miasta postanowiły nazwać Aleję Mickiewicza, przy której stoi willa Buchowieckich, ulicą generała Stefana Buchowieckiego. W PRL-u kultywowanie pamięci lokalnych narodowych bohaterów nie było mile widziane, stąd ulica odzyskała pierwotną nazwę i tak zostało do dzisiaj. Kilkanaście lat temu północna część ulicy Olewińskiej na osiedlu Słowiki otrzymała imię gen. Stefana Buchowieckiego.

11 listopada 1981 roku Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Olkuskiej ufundowało niewielki obelisk z pamiątkową płytą, który postawiono w parku miejskim, niemal naprzeciw domu, w którym mieszkał gen. Buchowiecki. Na brązowej tablicy można przeczytać: „Zasłużonemu lekarzowi i społecznikowi miasta i ziemi olkuskiej doktorowi medycyny Stefanowi Buchowieckiemu (1863-1927) oficerowi Legionów, współorganizatorowi wojskowej służby sanitarnej, generałowi brygady Wojsk Polskich, kawalerowi Virtuti Militari i Krzyża Walecznych – w hołdzie społeczeństwo”.

20 STRACONYCH (OLKUSZ)

W nocy z 15 na 16 lipca 1940 roku w willi doktora Juliana Łapińskiego na olkuskim osiedlu Parcze, nieznani sprawcy zastrzelili niemieckiego żandarma, Ernesta Kaddatza. Policjant (zakwaterowany w willi wraz z żoną) zginął z rąk włamywacza, którego przypadkowo zaskoczył. Choć dochodzenie wykluczyło motyw polityczny, co potwierdził nawet olkuski landrat Heinrich Groll, śmierć żandarma wykorzystano jako pretekst do przeprowadzenia szeroko zakrojonej akcji odwetowej i sterroryzowania mieszkańców miasta. Dzień po tym wydarzeniu, 16 lipca 1940 roku Niemcy dokonali na Parczach odwetowej egzekucji, w czasie której rozstrzelano 20 Polaków. Piętnastu spośród rozstrzelanych przywieziono z więzienia w Mysłowicach, kolejnych pięć ofiar pochodziło z Olkusza. Następnego dnia spalono willę Łapińskiego. W tym dniu rozstrzelano następujące osoby: Teofil Jurczyk ur. 9.12.1906 roku w Olkuszu, Stanisław Luboń, ur. 13.04.1906 roku w Olkuszu, Wawrzyniec Kulawik, ur. 08.08.1903 roku w Bydlinie, Jerzy Stroński, ur. 22.04.1888 roku w Petersburgu, Józef Strzelecki, ur. 26.03.1904 roku w Olkuszu, Michał Barała ur. 09.08.1917 roku w Secowej, Edward Bujanowski ur. 04.10.1897 roku w Lipinach, Stanisław Juraszek ur. 23.03.1914 roku w Buczkowicach, Józef Kubica ur. 06.02.1889 roku w Buczkowicach, Władysław Kubica ur. 13.01.1911 roku w Mesznej, Ludwik Kraśny ur. 06.12.1918 roku w Mesznej, Wojciech Łaszczak ur. 22.04.1887 roku w Bystrej, Jan Jukaś ur. 07.02.1915 roku w Bystrej, Stanisław Łukasik ur. 15.01.1913 roku w Czeladzi, Józef Madzak ur. 03.03.1907 roku w Mesznej, Jan Nowak ur. 10.06.1920 roku w Mesznej, Józef Pawlicki ur. 19.03.1910 roku w Pabianicach, Józef Sternal ur. 12.02.1906 roku w Buczkowicach, Ignacy Suchanek ur. 12.06.1900 roku w Łodygowicach.

W dniu 1 września 1961 roku, w miejscu stracenia została odsłonięta tablica z napisem "To miejsce zostało zroszone serdeczną krwią 10-ciu Polaków, patriotów rozstrzelanych w dniu 16.VII.1940 roku Przez hitlerowskich siepaczy CZEŚĆ ICH PAMIĘCI."

Obelisk 10 straconych przy ul. Dąbrowskiego w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

Obelisk 10 straconych przy trasie 94 w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

20 STRACONYCH (WOLBROM)

Nazwa ulicy i znajdujący się przy niej niewielki obelisk upamiętnia 20. Polaków rozstrzelanych 26 stycznia 1944 roku. Początkowo zamordowanych Polaków pochowano w miejscu kaźni. W 1945 roku ich ciała ekshumowano i przeniesiono na cmentarz w Wolbromiu.

KSIĄDZ STANISŁAW GAJEWSKI

Stanisław Gajewski, syn Walentego i Stanisławy z d. Natkaniec urodził się 1 listopada 1937 roku w Skale. Tam uczęszczał do szkoły podstawowej i liceum, w którym w 1955 roku zdał maturę. W tym samym roku wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach, gdzie w latach 1955 - 1961 odbył studia filozoficzno-teologiczne. W dniu 15 maja 1960 roku przyjął święcenia diakonatu, a 27 maja 1961 roku w kieleckiej katedrze z rąk bp. Czesława Kaczmarka przyjął święcenia kapłańskie. Decyzją ówczesnego biskupa został skierowany do posługi duszpasterskiej do Solca Zdroju. Po dwuletniej pracy w tamtejszej parafii ks. Stanisław Gajewski został wikariuszem we Włoszczowej, gdzie pracował ponad 8 lat.

Tam objawił się talent organizacyjny księdza Gajewskiego, który zaangażował się w budowę tzw. stróżówki przy kościele.

W 1969 roku ks. Stanisław Gajewski został przeniesiony do parafii w Busku Zdroju, a 21 czerwca 1974 roku trafił do Olkusza, gdzie został wikarym w kościele pw. św. Andrzeja Apostoła. Od 1 września 1982 roku ks. Stanisław Gajewski pracował jako wikariusz - ekonom parafii Olkusz – Wschód „ze wszystkimi obowiązkami i prawami proboszczowskimi”. W dniu 30 kwietnia 1983 roku został proboszczem parafii pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Olkuszu, a rok później 19 lipca 1984 roku został mianowany wicedziekanem dekanatu Olkusz – Południe. Z kolei w 1992 roku został mianowany Ojcem Duchownym dla Kapłanów dekanatu Olkusz – św. Andrzeja Apostoła na okres pięciu lat, a od 25 marca 1997 roku pełnił funkcję kanonika gremialnego i penitencjarza Kapituły Kolegiackiej Olkusko-Pilickiej. Od 4 listopada 2004 roku był też kapelanem Związku Pszczelarzy w Olkuszu.

Jednak największą zasługą ks. Gajewskiego była budowa nowego kościoła. Inicjatywa budowy nowej świątyni narodziła się w 1980 roku. W styczniu 1981 roku do referatu wyznań w Katowicach udała się delegacja wiernych z Olkusza z prośbą o wydanie pozwolenia na budowę tymczasowej kaplicy. Stosowne zezwolenie zostało wydane w kwietniu 1982 roku.

Po otrzymaniu zezwolenia przystąpiono do karczowania lasu i budowy tzw. „magazynu suchych materiałów budowlanych”, który potem przekształcono na kaplicę. W dniu 20 października 1982 roku została w niej odprawiona pierwsza msza. Dwa lata później, w 1984 roku do kaplicy została dobudowana plebania. W latach 80. ks. Gajewski wspierał dążenia wolnościowe i pomagał represjonowanym mieszkańcom Olkusza i ich rodzinom.

W latach 1982-1986 ksiądz Gajewski gromadził materiały na budowę domu katechetycznego i kościoła. W 1986 roku parafia otrzymała pozwolenie na budowę domu katechetycznego,

a w 1992 roku przystąpiono do budowy kościoła. Prace trwały z przerwami prawie 20 lat. W dniu 31 marca 2002 roku w nowym kościele odbyła się pierwsza Msza Rezurekcyjna. Kolejne lata działalności księdza Gajewskiego skupiały się na wykończeniu wnętrza świątyni. Przy parafii powstał zespół muzyczny „Maksymilianum”, a potem zespół „Sursum Corda”.

Ksiądz Stanisław Gajewski zmarł 11 lutego 2010 roku. W jego pogrzebie, poza przedstawicielami władz i mieszkańcami Olkusza, uczestniczyło ponad 130 kapłanów m.in. z diecezji sosnowieckiej, krakowskiej i kieleckiej, a także przyjaciel księdza Gajewskiego – ojciec Tadeusz Rydzik. Mszy pogrzebowej przewodniczył biskup sosnowiecki Grzegorz Kaszak. Po uroczystościach w kościele św. Maksymiliana w Olkuszu, ciało pierwszego proboszcza tej parafii zostało przewiezione do rodzinnej Skały. W marcu 2010 roku, radni Rady Miejskiej w Olkuszu postanowili uczcić pamięć ks. kan. Stanisława Gajewskiego. W uchwale, Rajcy zdecydowali o nadaniu nazwy ulicy - pierwszego proboszcza i budowniczego świątyni - przyległej do terenu parafii.¹¹⁾

WOJCIECH GŁUCH

Wojciech Głuch urodził się 29 grudnia 1953 roku w Olkuszu. Po ukończeniu w 1972 roku olkuskiego Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Kazimierza Wielkiego rozpoczął starania o przyjęcie na studia medyczne, pracując jako sanitariusz w Pogotowiu Ratunkowym w Olkuszu. W 1976 roku został przyjęty na Wydział Lekarski Akademii Medycznej w Krakowie. Dyplom lekarski otrzymał 30 września 1983 roku. W styczniu 1984 roku rozpoczął pracę w olkuskiej służbie zdrowia. Po odbyciu stażu podyplomowego pracował jako lekarz na Oddziale Dziecięcym olkuskiego szpitala, a w latach 1988 - 1991 dodatkowo także w Poradni Dziecięcej ZOZ. W 1990 roku uzyskał I stopień specjalizacji w zakresie pediatrii, a drugi stopień w 1997 roku. Od 1 listopada 1997 roku pełnił obowiązki zastępcy Ordynatora Oddziału Dziecięcego olkuskiego szpitala. W dniu 7.06.2000 roku Starosta Olkuski powołał go na stanowisko Dyrektora Zespołu Opieki Zdrowotnej w Olkuszu. Pracę zawodową łączył z działalnością społeczną.

Od 1994 roku był przez trzy kadencje radnym miejskim. Pełnił m.in. obowiązki Przewodniczącego Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej oraz Ochrony Środowiska. Był też członkiem zarządu miasta. Przez wiele lat był aktywnym członkiem Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Został odznaczony Brązowym i Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz Brązową, Srebrną i Złotą Odznaką Zasłużonego dla Województwa Katowickiego. Zmarł po ciężkiej chorobie 15 stycznia 2005 roku. Jest pochowany na oluskim cmentarzu parafialnym (kw. II LA-10/246).¹²⁾

Imię Wojciecha Głucha nosi Pracownia Tomografii Komputerowej olkuskiego szpitala. Uroczyste nadania imienia nowej pracowni i odsłonięcie tablicy pamiątkowej odbyło się w czerwcu 2005 roku.

Tablica w oluskim szpitalu upamiętniająca Wojciecha Głucha.

fol. Jacek Sypień

11) Na podstawie Ł.Kmita, Pozostawił po sobie błogosławiony ślad (w:) Ilcusiana nr 2 maj 2010, s.135-145

12) L. Kluczewski, M. Kundera Leśniak, In memoriam, op.cit, s.24

ALEKSANDER JANOWSKI (1866-1944)

Aleksander Janowski urodził się 2 października 1866 roku w Warszawie. W latach 1881 – 1885 kształcił się w Średniej Szkole Technicznej Kolejowej Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko – Wiedeńskiej w Warszawie. Następnie w latach 1885 – 1889 pracował jako urzędnik w Biurze Wydziału Mechanicznego Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej w Sosnowcu. Prawdopodobnie wtedy zetknął się ze środowiskiem młodej inteligencji Zagłębia i ziemi olkuskiej. Poza pracą zawodową prowadził kursy dla analfabetów, stworzył teatr amatorski i chór, organizował wycieczki dla młodzieży, a także fotografował i gromadził materiały krajoznawcze do wydania opisów tras (pierwszy tom ukazał się drukiem w 1900 roku). Był też współpracownikiem Komisji Badań Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie i członkiem Towarzystwa Geograficznego.

Od roku 1904 współpracował z gronem działaczy nad tworzeniem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz jego statutu. Został sekretarzem prowizorycznego Zarządu (1 czerwca 1906 r.), a na I Walnym Zebraniu Towarzystwa (3 grudnia 1906 r.) powierzono mu nadal tę funkcję. Utworzył Sekcję Młodzieżową, działał w Komisji Wystawowej (1907 r.) i przewodniczył Komisji Wycieczkowej (1909 r.). Został także wybrany na wiceprezesa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i pełnił funkcję kierownika działu organizacyjno – programowego (od 1909 r.). Działał też w Wydziale Meteorologicznym Towarzystwa, gdzie zorganizował kilka stacji badawczych w regionie świętokrzyskim. Równocześnie uczył „krajoznawstwa” w Gimnazjum Jadwigi Sikorskiej (1910 r.) oraz Cecylii Plater – Zyberkówny i Anny Walickiej w Warszawie (1912 r.), a także na licznych kursach. Z jego inicjatywy symbolem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego stały się ruiny zamku Ogrodzieniec.

Aleksander Janowski był też jednym z inicjatorów potajemnego ustawienia w 1909 roku pomnika, w kształcie strzaskanego pnia dębu z napisem „Fr.Nullo/+5-V-1863/Pod Krzykawką/¹³⁾”, na grobie płk Francesco Nullo w Olkuszu. Postawienie pomnika odbyło się bez uzyskania zgody rosyjskich władz.

Aleksander Janowski w 1913 roku wyruszył w dwuletnią podróż dookoła świata przez Niemcy, Stany Zjednoczone, Japonię i Rosję. Po powrocie działał w Komisji Zająć Pozaszkolnych i Wychowania Fizycznego przy Wydziale Oświaty Publicznej Komitetu Obywatelskiego m. st. Warszawy. Był też wizytatorem szkół elementarnych (1915 r.), zastępcą członka Zarządu Głównego Macierzy Szkolnej (1916 r.) i sekretarzem Rady Muzeum Narodowego w Warszawie (1917 - 1920). Był także współinicjatorem utworzenia Ligi Ochrony Przyrody oraz Państwowej Rady Ochrony Przyrody (1920 r.). Był także członkiem Zarządu Towarzystw Opieki Kulturalnej nad Polakami Zagranicą (1920 r.). Był współzałożycielem i prezesem YMCA (Związku Młodzieży Chrześcijańskiej).

W 1929 roku zrzekł się funkcji prezesa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i otrzymał godność Honorowego Prezesa. Okres okupacji spędził w Warszawie. Podczas powstania warszawskiego zachorował i zmarł 10 października 1944 roku.

13) Obecnie napis znajduje się u dołu pomnika, z lewej strony.

Aleksander Janowski był autorem około 70 książek i około 170 artykułów. W 1939 roku za całokształt działalności został odznaczony Złotym Wawrzynem Akademickim Polskiej Akademii Literatury.

Imię Aleksandra Janowskiego nosi olkuski oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego. Warto dodać, że w 1966 roku, w stulecie urodzin Aleksandra Janowskiego, Zarząd Główny PTTK ustanowił Medal im. A. Janowskiego, który nadawany jest działaczom za szczególne zasługi w krzewieniu krajoznawstwa.¹⁴⁾

ANTONI KOCJAN

Antoni Kocjan urodził się 12 sierpnia 1902 roku we wsi Skalskie, która dzisiaj jest dzielnicą Olkusza. Po ukończeniu w 1916 roku szkoły powszechnej, rozpoczął naukę w gimnazjum męskim im. Króla Kazimierza Wielkiego w Olkuszu. Pod koniec wojny został członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej. W lipcu 1920 roku wstąpił na ochotnika do wojska i w składzie 11. Pułku Piechoty walczył na froncie wołyńskim. W 1921 roku wrócił do Olkusza i kontynuował naukę w szkole średniej. Należał do harcerstwa i drużyny pożarniczej. W 1923 roku zdał maturę i rozpoczął studia na wydziale elektrotechnicznym Politechniki Warszawskiej, a po dwóch latach przeniósł się na wydział leśny Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, kontynuując jednocześnie naukę na Politechnice jako wolny słuchacz. W 1925 roku rozpoczął działalność w Sekcji Lotniczej Wydziału Mechanicznego Politechniki, gdzie zaprzyjaźnił się m.in. ze Stanisławem Rogalskim, Stanisławem Wigurą i Jerzym Drzewieckim - późniejszymi twórcami słynnych samolotów RWD. Kocjan kierował warsztatami Sekcji i pod jego kierunkiem powstawały kolejne samoloty.

W 1931 roku Antoni Kocjan, na zamówienie Aeroklubu Lwowskiego, zaprojektował i zbudował szybowiec szkolny Czajka I i Czajka II. W tym samym roku uzyskał dyplom pilota szybowcowego. Od 1932 roku poświęcił się całkowicie konstrukcji szybowców zakładając z Jerzym Wędrychowskim Warsztaty Szybowcowe na Lotnisku Mokotowskim. Wkrótce na desce kreślarskiej, a potem w warsztatach Antoniego Kocjana zaczęły powstawać kolejne konstrukcje szybowców, takich jak: Wrona, Wrona – bis, Komar, Sroka, Sokół i Mewa. Jednak największą sławę przyniósł mu jednomiejscowy, wyczynowy szybowiec Orlik zaprojektowany w 1937 roku, który zajął 7 miejsce w I Szybowcowych Mistrzostwach Świata. Kolejna wersja tego szybowca, Orlik III, w 1939 roku zajęła drugie miejsce w międzynarodowym konkursie na standardowy szybowiec olimpijski. W 1948 roku znany szybownik amerykański Paul MacCready uzyskał na Orliku II światowy rekord wysokości wynoszący 9600 m. Antoni Kocjan był także konstruktorem motoszybowca, który przewyższał pozostałe konstrukcje motoszybowców na świecie.

Spśród 1400 szybowców zbudowanych w Polsce w latach trzydziestych, około 700 było konstrukcji Kocjana. Na szybowcach Kocjana ustanowiono 40 krajowych rekordów szybowcowych oraz jeden rekord międzynarodowy, a na motoszybowcu „Bąk” dwa rekordy międzynarodowe.

14) Hasło Aleksander Janowski (w:) Internetowy Polski Słownik Biograficzny
<http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/aleksander-ludwik-janowski> (dostęp 20.05.2015)

Podczas kampanii wrześniowej Antoni Kocjan został ranny w trakcie bombardowania Lublina. Po powrocie do Warszawy, na początku 1940 r. wstąpił do tajnej organizacji wywiadowczej „Muszkietery”, gdzie zajął się wywiadem lotniskowym. Konspiracyjną działalność Antoniego Kocjana przerwało jego aresztowanie podczas łapanki w dniu 19 września 1940 roku. Trafił do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, gdzie otrzymał numer obozowy 4267. Dzięki staraniom przyjaciół, po dziesięciu miesiącach pobytu w Oświęcimiu, w lipcu 1941 roku Antoni Kocjan został zwolniony z obozu. Już we wrześniu 1941 roku Kocjan wrócił do działalności konspiracyjnej. Zorganizował w Warszawie jeden z ośrodków produkcji broni na potrzeby ZWZ/AK, a także opracował i uruchomił produkcję urządzeń do wytwarzania granatów.

W specjalnie wybudowanych pomieszczeniach, pod spalonymi budynkami Warsztatów Szybowcowych Kocjana, powstała tajna drukarnia Wojskowych Zakładów Wydawniczych zwana „Czwórką”. Była to największa konspiracyjna drukarnia ZWZ/AK na ziemiach polskich podczas okupacji. Regularnie drukowano w niej czasopisma o łącznych miesięcznych nakładach 227 tys. egzemplarzy.

Jednak główna działalność konspiracyjna Antoniego Kocjana dotyczyła wywiadu lotniczego. Antoni Kocjan został szefem Referatu Lotniczego podlegającego Oddziałowi II, czyli Wywiad i Kontrwywiad ZWZ/AK. W meldunkach opracowanych przez Antoniego Kocjana i wysłanych do Londynu w lutym i marcu 1943 roku poinformowano o odkryciu przez wywiad AK raketowego poligonu doświadczalnego i fabryki rakiet w Peenemunde na wyspie Uznam.

Informacje przekazane przez wywiad AK przekonały Anglików o znaczeniu odkrycia w Peenemunde. Dlatego pod koniec czerwca podjęli oni decyzję o zbombardowaniu Peenemunde, które odbyło się w nocy z 17 na 18 sierpnia 1943 roku. Dzięki temu prace nad „tajnymi broniąmi” uległy znacznemu opóźnieniu.

W maju 1944 roku oddział AK dotarł do rakiety V2, która spadła w błotnisty teren nad Bugiem i nie wybuchła. Na miejsce przyjechał Antoni Kocjan, który nadzorował wyciąganie i demontaż rakiety. Najważniejsze elementy zostały sfotografowane, a meldunki ze zdjęciami zostały przesłane do Londynu. Zapadła decyzja, aby wywieźć za granicę zdemontowane fragmenty rakiety. W tym celu zorganizowano operację „Most III”. Najcenniejsze urządzenia i fragmenty rakiety zostały przewiezione na tymczasowe lądowisko w okolicach Tarnowa, gdzie w nocy 25 lipca 1944 roku wylądował lecący z włoskiego Brindisi brytyjski samolot, na który załadowano części rakiety oraz ekspertyzy techniczne. Trafiły do Londynu, gdzie zostały poddane analizie, co przyniosło szereg bezcennych danych pozwalających na skuteczną walkę z rakietami V2.

Antoni Kocjan został aresztowany 1 czerwca 1944 roku wraz z żoną z powodu wykrycia przez Niemców tajnej drukarni, jaka mieściła się w podziemiach jego Warsztatów Szybowcowych. Początkowo Niemcy nie wiedzieli o roli, jaką odgrywał Kocjan w konspiracji. Niestety, aresztowana i torturowana przez Niemców łączniczka AK powiedziała o udziale Antoniego Kocjana w produkcji granatów na potrzeby AK. Antoni Kocjan został poddany brutalnym przesłuchaniom i torturom Gestapo. W dniu 13 sierpnia 1944 roku więźniowie wynieśli na noszach zmasakrowanego Antoniego Kocjana. Został rozstrzelany wraz z grupą stu ostatnich więźniów Pawiaka.

Jego grób jest nieznany. W trakcie Powstania Warszawskiego Antoni Kocjan został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari V klasy.¹⁵⁾

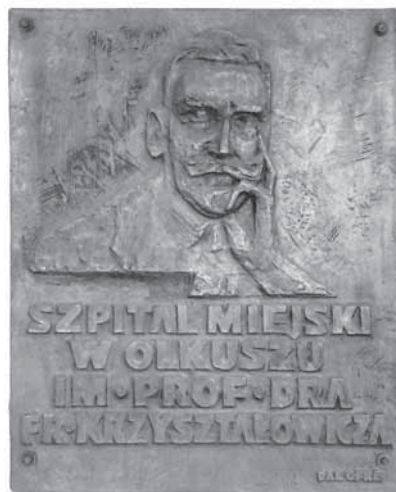
W Olkuszu jest ulica imienia Antoniego Kocjana. Wniosek o nadanie nazwy tej ulicy wystosował m.in. zarząd olkuskiej Ochotniczej Straży Pożarnej. Nazwa została nadana w 1981 roku.

Antoni Kocjan jest także patronem olkuskiego Zespołu Szkół nr 3. Uroczyste nadanie imienia szkole odbyło się w 1997 roku, podczas jubileuszu 50-lecia placówki. W maju 2015 roku otwarto stałą ekspozycję poświęconą Antoniemu Kocjanowi. Znajduje się ona w zrekonstruowanej w Rabszynie „Chacie Kocjana”, czyli domu, w którym urodził się Antoni Kocjan.

FRANCISZEK KRZYSZTAŁOWICZ

Franciszek Krzysztalowicz (ur. 6 maja 1868 roku w Krakowie, zm. 20 października 1931 roku w Warszawie) – polski lekarz dermatolog, wenerolog, od 1906 roku profesor dermatologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Rektor Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1924/1925.

Franciszek Krzysztalowicz, po ukończeniu w 1892 roku studiów medycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, rozpoczął pracę w krakowskim Szpitalu św. Łazarza, gdzie działała, utworzona w 1863 roku, pierwsza w Polsce Klinika Dermatologiczna prof. Antoniego Rosnera. Dalsze wykształcenie zdobywał Krzysztalowicz w najlepszych zagranicznych ośrodkach dermatologicznych: w Hamburgu i Paryżu, gdzie rozpoczął badania nad grzybicami skóry. W 1900 roku uzyskał prestiżową nagrodę Paula Gersona Unny za badania elastyny i zmian zwyrodnieniowych skóry. Najważniejsze prace dotyczyły jednak morfologii krętka bladego, które ukazały się wkrótce po odkryciu krętka bladego przez Schaudinna i Hoffmanna. W 1906 roku Krzysztalowicz został tytularnym profesorem przy Katedrze Dermatologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie prowadził wykłady z zakresu histologii i bakteriologii skóry. W 1916 roku został kierownikiem Kliniki Krakowskiej, a w 1919 roku przeprowadził się do Warszawy, gdzie został pierwszym kierownikiem nowo utworzonej Kliniki Uniwersytetu Warszawskiego. W 1920 roku został wiceprezesem Polskiej Akademii Nauk Lekarskich i członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. Był także współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Dermatologicznego, założonego w 1920 roku, gdzie pełnił funkcje wiceprezesa, a w latach 1927-1930 - prezesa. W latach 1924/25 roku był rektorem Uniwersytetu Warszawskiego. W 1928 roku założył Związek Dermatologów Słowiańskich przy współudziale prof. Sambergera z Pragi.

Tablica pamiątkowa w olkuskim szpitalu.

fol. Jacek Sypień

15) Na podstawie książki: A. Glass, Antoni Kocjan szybowce i walka z bronią „V”, Muzeum Lotnictwa Polskiego, Kraków 2002

Dużym wyróżnieniem było powołanie Krzyształowicza do 11.osobowego Międzynarodowego Komitetu Ligi Towarzystw Dermatologicznych oraz członkostwo honorowe sześciu Towarzystw Dermatologicznych, w tym prestiżowego Towarzystwa Francuskiego. Franciszek Krzyształowicz działał także społecznie. Był prezesem polskiej filii YMCA (Young Men Christian Association) i masonem. Warto dodać, że był przyjacielem i lekarzem Stanisława Wyspiańskiego. Przyjaźnił się także ze Stanisławem Ignacym Witkiewiczem „Witkacym”. Posiadał duży zbiór jego prac.

Imię prof. Franciszka Krzyształowicza nosi olkuski szpital. Oficjalne nadanie imienia Szpitalowi Powiatowemu w Olkuszu odbyło się podczas uroczystego otwarcia placówki, które miało miejsce 15 lutego 1972 roku. Wtedy też odsłonięto pamiątkową tablicę z popiersiem prof. Krzyształowicza, jaka znajduje się przy wejściu do szpitala. Tablicę ufundowała Olkuska Fabryka Naczyn Emaliowanych.

ANTONI MINKIEWICZ

Mińkiewicz (Minkiewicz) Antoni, pseud. Sław (1881–1920), inżynier górnik, minister aprowizacji, naczelny komisarz Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. Ur. 16.09.1881 roku w Łyczówce (pow. starokonstantynowski na Wołyniu). Był jednym z czworga dzieci właścicieli ziemskich Feliksa i Antoniny z Iwanowskich. Ukończył I Gimnazjum w Żytomierzu i następnie rozpoczął studia na wydziale przyrodniczym Uniwersytetu Kijowskiego. Wstąpił tam do Korporacji Polskiej Kijowskiej, skupiającej lewicę akademicką o zabarwieniu socjalistycznym i kierował jednym z kół. W 1900 roku uczestniczył w manifestacjach studenckich, w związku z czym otrzymał „wilczy bilet” i musiał odbyć trzyletnią służbę wojskową w Sarykamyżu na granicy z Armenią. Po odbyciu służby wyjechał do Austrii, gdzie w 1903 roku podjął studia w Akademii Górniczej w Leoben. Wstąpił wówczas do organizacji „Promień, Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Postępowej”. Studia z tytułem inżyniera górniczego ukończył 20.02.1907 roku i rozpoczął pracę w kopalni „Saturn” w Zagłębiu Dąbrowskim. Następnie został przeniesiony na stanowisko zawiadowcy kopalni galmanu w Sławkowie koło Olkusza. Później został zatrudniony jako inżynier górniczy w Kopalni „Józef” na Starym Olkuszu. Od początku włączył się w życie społeczne miasta. Był działaczem powstałej w 1905 roku Resursy Obywatelskiej i jednym z inicjatorów potajemnego ustawienia pomnika na grobie pułkownika Francesco Nullo w 1909 roku. Zasiadał w zarządzie utworzonego w 1911 roku olkuskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a także był działaczem olkuskiej Straży Pożarnej. Okres jego największej aktywności przypadł na lata I wojny światowej. Wkrótce po wybuchu wojny w Olkuszu powstał Komitet Bezpieczeństwa Publicznego, który przejął faktyczną władzę w mieście, po wycofaniu się Rosjan. Na czele komitetu stanął Antoni Minkiewicz. Znalazł się także w składzie nowo wybranej rady miejskiej. Jako delegat Naczelnego Komitetu Narodowego, doprowadził do powstania w maju 1915 roku Komitetu Ratunkowego Powiatu Olkuskiego, który niósł pomoc poszkodowanym przez wojnę. Od połowy maja 1915 roku do końca grudnia 1915 roku z pomocy Komitetu stale korzystało 2761 osób, a czasową pomoc otrzymało 8851 osób. Jednym z działań podjętych przez Komitet było wydawanie dwutygodnika „Kronika Powiatu Olkuskiego”, w którym Minkiewicz zamieszczał swoje artykuły. Pracami Komitetu kierowało prezydium, w skład którego, poza

Antonim Minkiewiczem jako prezesem, wchodzili także: ks. Kacper Szklanik, Wincenty Kipiński i Kazimierz Golański. Antoni Minkiewicz znalazł się także w składzie sześciuosobowego Wydziału Powiatowego, wybranego w styczniu 1918 roku w Olkuszu. Antoni Minkiewicz przyczynił się także do powołania w 1916 roku, w Olkuszu Męskiego Gimnazjum. Zajął się także organizowaniem na terenie powiatu olkuskiego organizacji „Piechur”, która stanowiła oficjalną agendę nielegalnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Minkiewicz był członkiem Rady Naczelnej Centralnego Komitetu Obywatelskiego na okupację austriacką i polskiej organizacji społecznej – Krajowej Rady Gospodarczej, która zajmowała się pomocą żywnościową dla najuboższych. Był też jednym z kilku delegatów NKN w Królestwie do spraw aprowizacyjnych.

Antoni Minkiewicz, jeszcze przed wybuchem wojny, był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) - Frakcji Rewolucyjnej. Po wybuchu pierwszej wojny światowej wstąpił do utworzonej 5.09.1914 roku Polskiej Organizacji Narodowej (PON), która 22.11.1914 roku włączyła się do Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN). Minkiewicz został wówczas członkiem tzw. Delegacji NKN w Królestwie. Po utworzeniu Olkuskiego Okręgu POW (1917r.) objął funkcję prezesa Zarządu Okręgu, w związku z czym wszedł też w skład Okręgowego Konwentu A. Jako prezes Okręgu POW brał udział w wytyczaniu jego zadań. Uczestniczył też przy podejmowaniu decyzji o zorganizowaniu politycznych manifestacji przeciwko traktatowi brzeskiemu i rozpoczęciu dywersyjnych akcji bojowych przeciw okupantom austriackim. Wszedł do rady utworzonego w lutym 1918 roku Związku Budowy Państwa Polskiego. W wyborach do Rady Stanu uzyskał mandat z V okręgu wyborczego (miechowskiego) okupacji austriackiej. W Radzie Stanu występował z licznymi interpelacjami i wnioskami, m. in. przeciw aresztowaniom za protesty przeciw traktatowi brzeskiemu, przeciwko spekulacji, rekwizycjom wojskowym, itp.

W związku z doświadczeniami, jakie zgromadził w zakresie organizacji aprowizacji, został mianowany 26.10.1918 roku ministrem aprowizacji. Funkcję tę sprawował do 3.11.1918 roku. W czasie swego krótkiego urzędowania w gabinecie Józefa Świeżyńskiego, występował o zaprzestanie wywozu artykułów żywnościowych przez władze austriackie, a także o natychmiastowe przekazanie przez nie spraw aprowizacyjnych. Urząd ministra aprowizacji utrzymał również w gabinetach Jędrzeja Moraczewskiego (od 18.11.1918 r.) oraz Ignacego Paderewskiego. Jako minister aprowizacji dążył do ograniczenia zakresu reglamentacji państwowej, a równocześnie starał się zapewnić ciężko pracującej ludności w miastach możliwość korzystnego zaopatrzenia w żywność. Dlatego utrzymał obowiązek oddawania kontyngentów przez chłopów oraz zabiegał o uzyskanie od państw alianckich możliwie dużych dostaw żywności. Brał udział w posiedzeniach Komisji Międzysojusznicznej w Polsce, której przedstawił potrzeby aprowizacyjne kraju. Towarzyszył jej też w objęździe po Polsce. W dniu 30.04.1919 roku, w imieniu rządu podpisał układ z Amerykańską Administracją Pomocy (ARA) w sprawie pomocy żywnościowej dla Polski. Jako minister aprowizacji kierował walką o ujednolicenie cen, zapewnienie dostaw żywnościowych dla miast, wykonywanie kontyngentów przez wieś, organizacją zakupów państwowych oraz akcją rozdziału żywności. W tym okresie wprowadził do Ministerstwa wielu działaczy PPS, chociaż sam organizacyjnie z partią tą nie był już związany. W dniu 30.09.1919 roku uzyskał na własną prośbę zwolnienie ze stanowiska ministra. Ustąpienie

związane było ze wzrostem w rządzie wpływów prawicy, która przeciwstawiała się koncepcjom Minkiewicza. Został mianowany na stanowisko komisarza Zarządu Cywilnego Wołynia i Frontu Podolskiego, utworzonego w styczniu 1920 roku. Miał za zadanie wprowadzenie w życie koncepcji federacji polsko-ukraińskiej, której rzecznikiem był Józef Piłsudski. Minkiewicz zorganizował administrację cywilną i opracował plan gospodarczy dla tych ziem. W dniu 12.07.1920 roku, kiedy po odbyciu kolejnych rozmów z Semenem Petlurą w Płoskirowie wracał do Krzemieńca, pociąg, którym jechał, został zaatakowany przez oddziały radzieckie. Dalsze losy Minkiewicza nie są znane. Prawdopodobnie został zamordowany przez bolszewików, choć na temat jego śmierci krążyło wiele sprzecznych informacji. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Polonia Restituta III kl.

Antoni Minkiewicz w 1909 roku ożenił się z Emilią Gruja, która także była aktywną, olkuską działaczką społeczną. Mieli czworo dzieci. Synów: Feliksa (ur. 1910 r., kapitana marynarki handlowej), Stanisława (ur. 1912 r., inżyniera leśnika), Władysława (ur. 1913 r., dziennikarza i tłumacza literatury włoskiej) oraz córkę Krystynę (1918-2008) Kutznerową, która brała udział w Powstaniu Warszawskim jako żołnierz zgrupowania „Konrad”, Grupy Bojowej „Krybar” AK. Po wojnie pełniła funkcję starszego radcy w Ministerstwie Oświaty i Wychowania. Brat Antoniego Minkiewicza - Wacław (1885–1938) był adwokatem w Petersburgu i Warszawie, radcą prawnym wielu instytucji (m. in. Zarządu Miejskiego w Warszawie, przedsiębiorstwa „Gdynia–Ameryka” Linie Żeglugowe).¹⁶⁾ W 1981 roku Zarząd Ochotniczej Straży Pożarnej w Olkuszu wystąpił do władz miejskich o przywrócenie nazwy ul. Gen. Stefana Buchowieckiego oraz o nadanie nazw ulic inż. Antoniego Minkiewicza oraz inż. Stanisława Baca. Ponieważ w 1981 roku władze miasta nadały jedynie nazwę ulicy inż. Antoniego Minkiewicza, powtórnie złożono wniosek o przywrócenie nazwy ul. gen. Stefana Buchowieckiego i nadanie nazwy inż. Stanisława Baca. Od 1985 roku imię Antoniego Minkiewicza nosi także olkuskie Muzeum Regionalne PTTK, którego był współtwórcą.

Tablica w olkuskim PTTK upamiętniająca Antoniego Minkiewicza.

fol. Jacek Sypień

16) W oparciu o biogram Antoni Minkiewicz (w:) Internetowy Polski Słownik Biograficzny <http://ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/antoni-minkiewicz-minkiewicz> (dostęp 16.05.2015r.)

MARIA MROZOWSKA (1874 - 1953)

Maria Mrozowska urodziła się w 1874 roku w Warszawie. Była nauczycielką i założycielką pierwszej biblioteki w Wolbromiu. W dniu 3 maja 1916 roku założyła w Wolbromiu pierwszą drużynę skautową, a po jej rozwiązaniu w 1920 roku - drużynę harcerską. Była z wolbromskimi harcerzami przez długie lata, służąc im radą i pomocą. W środowisku cieszyła się szacunkiem i poważaniem za swoją niezłomność i realizowanie wzorców harcerskich. Wspólnie z mężem Stanisławem Mrozowskim była w gronie osób współtworzących niepodległość. Była gorącą patriotką. Jej mąż Stanisław Mrozowski (1873-1918) był lekarzem. Państwo Mrozowscy sprowadzili się do Wolbromia około 1905 roku. Stanisław Mrozowski, poza pracą zawodową, udzielał się społecznie. Był m.in. prezesem Koła Polskiej Macierzy Szkolnej, Rady Szkolnej, Rady Towarzystwa Pożyczkowo - Oszczędnościowego, kasjerem Straży Ogniowej, członkiem zarządu Towarzystwa Dobroczynności, Taniej Kuchni, Ochronki itp. Podczas I wojny światowej wspierał finansowo i organizacyjnie działalność Komitetu Ratunkowego Powiatu Olkuskiego. Zmarł 18 kwietnia 1918 roku zaraziwszy się tyfusem, gdy niósł pomoc potrzebującym. Był lubiany i szanowany. W jego pogrzebie wzięło udział tysiące osób, bez różnicy na poglądy i pochodzenie. W uznaniu jego zasług pogrzeb odbył się na koszt miasta.¹⁷⁾

Maria Mrozowska otrzymała tytuł honorowego obywatela Wolbromia. Po śmierci Marii Mrozowskiej w 1953 roku, jej imię otrzymał wolbromski Park Miejski, a w latach 80. XX wieku - jedna z wolbromskich ulic.

ZYGMUNT NOVAK

Zygmunt Novak urodził się 11 lipca 1897 roku w dworze w Tarnawie (gmina Trzyciąż). Był synem Mieczysława Novaka (1862 – 1934), dzierżawcy folwarku Tarnawa, należącego do Majoratu Imbramowice i Zofii z domu Diehl (1872-1953).

Zygmunt Novak odebrał staranne wychowanie i edukację w rodzinnym dworze. Następnie kontynuował naukę w Cesarsko – Królewskiej I-ej Wyższej Szkole Realnej w Krakowie, czyli obecnym V LO im. Witkowskiego. Po maturze w 1916 roku rozpoczął studia architektoniczne w Wiedniu. Wychowany w niepodległościowej i patriotycznej atmosferze, przerwał studia i jako ochotnik walczył w wojnie polsko – bolszewickiej w latach 1919-20. Brał udział w obronie Lwowa, za co otrzymał odznakę Orłąt Lwowskich. Po wojnie wrócił na studia, lecz już nie w Wiedniu, a na Politechnice we Lwowie. Po ukończeniu studiów w 1924 roku przeniósł się do Warszawy, gdzie w latach 1925-27 pracował na Politechnice Warszawskiej. Prowadził rejestrację zabytków na Wołyniu i Podolu. Od 1925 roku był też członkiem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie. W 1927 roku opuścił Warszawę i przeniósł się w rodzinne strony. Zamieszkał w Olkuszu, gdzie pracował jako architekt starostw jędrzejowskiego i olkuskiego. Równocześnie uczył w olkuskiej Szkole Rzemieślniczej, czyli dzisiejszym Zespole Szkół nr 1 przy ul. Górniczej.

17) Kronika Powiatu Olkuskiego, 1918, nr 32/33, s.28.

Z uwagi na zły stan techniczny dworu, w 1927 roku rozpoczęła się przebudowa i remont dworu w Tarnawie. Zygmunt Novak projektował przebudowę, dzieląc funkcjonalnie dom na trzy części: reprezentacyjną, wypoczynkową i gospodarską.

Zygmunt Novak zajął się nie tylko remontem dworu, ale także jego otoczeniem, które ukształtował zgodnie z zasadami architektury krajobrazu. Był także autorem projektu przebudowy dworu w Głanowie, należącego do jego brata Tadeusza Novaka, a także przebudowy zabytkowego budynku, dawnego przyklasztornego przytułku dla bezdomnych, czyli dzisiejszego „Białego domku” w Imbramowicach. Następnie w latach 1934-36 pełnił funkcje kierownika działu Zabudowy Miasta Częstochowy. W Częstochowie uczył w szkole murarskiej i ciesielskiej. Od 1936 roku do wybuchu wojny był organizatorem i kierownikiem Biura Regionalnego Planu Zabudowania Okręgu Krakowskiego, jednej z pierwszych takich instytucji w Polsce. Swoją działalnością zdobył opinię „pioniera teorii planowania regionalnego w Polsce”. W 1937 roku był delegatem powstałego rok wcześniej Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej na międzynarodowym zjeździe architektów w Paryżu.

Kiedy wybuchła wojna, jako oficer, brał udział w kampanii wrześniowej 1939 roku. Był dowódcą załogi wojskowej dworca kolejowego w Sosnowcu. Kiedy ich oddział został rozbity, pieczo przedostał się do Olkusza i trafił do olkuskiego szpitala. Gdy wojska niemieckie zajęły Olkusz, przedostał się do Tarnawy, gdzie mieszkał przez cały okres okupacji i gospodarował w wykupionej z parcelacji folwarku resztówce. Podczas okupacji, w dworze w Tarnawie ukrywał się jego stryjeczny brat, porucznik Władysław Novak pseudonim „Zempliński”, dowódca 3 baonu 116 Pułku Piechoty „Winiarnia” Armii Krajowej. W dworze mieszkali także osoby wysiedlone przez Niemców. W tym okresie założył rodzinę. W 1941 roku jego żoną została Zofia Russocka (1902-1992). Dwa lata później, w 1943 roku przychodzi na świat ich jedyny syn, który zgodnie z rodzinną tradycją otrzymał imię po dziadku, czyli Mieczysław. Po zakończeniu wojny, w 1945 roku Zygmunt Novak rozpoczął pracę na Wydziale Architektury Akademii Górniczo Hutniczej w Krakowie, czyli późniejszym Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Od 1948 roku w szczególny sposób zajmował się bliskim mu krajobrazem Jury Krakowsko – Częstochowskiej. W 1956 roku, podczas Krajowego Zjazdu Państwowej Rady Ochrony Przyrody, zaprezentował ideę Jurajskich Parków Krajobrazowych. Była to pierwsza w Polsce koncepcja parku krajobrazowego. Następnie kierował pracami nad „Koncepcją systemu parków krajobrazowych w Polsce Południowej”.

Pierwszy podręcznik „Przyrodnicze elementy planowania regionalnego i udział w nim architekta” wydał w 1950 roku, a w ślad za nim poszły kolejne publikacje.¹⁸⁾ Tytuł naukowy doktora uzyskał w 1952 roku. Od 1953 roku do przejścia na emeryturę w 1967 roku kierował Zakładem Planowania Krajobrazu i Terenów Zielonych w katedrze Planowania Przestrzennego na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. W 1968 roku założył Sekcję Architektury Krajobrazu Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie – ośrodek myśli teoretycznej Jego szkoły. Do 1971 roku

18) Wielokrotnie wznawiana książka „Architektura krajobrazu” autorstwa Z. Novaka, J. Bogdanowskiego oraz A. Łucznińskiej – Bruzda do chwili obecnej jest w kanonie podręczników akademickich. Podobnie jak wydany w 1979 roku skrypt „Planowanie regionalne i udział w nim architekta”

pracował na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej i w Radzie Naukowej Ojcowskiego Parku Narodowego. Był także jednym z inicjatorów powołania w 1956 roku Ojcowskiego Parku Narodowego. Dzięki jego wieloletniej działalności, kontynuowanej przez wybitnych wychowanków w krakowskiej Politechnice, powstał Instytut Architektury Krajobrazu, a następnie Wydział Architektury Krajobrazu. Równoległe z działalnością dydaktyczną prowadził działalność społeczną w zakresie ochrony krajobrazu. W latach 1956–71 był przewodniczącym Komisji Planowania Przestrzennego Ojcowskiego Parku Narodowego. Był też członkiem Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody oraz przewodniczącym Krakowskiego Towarzystwa Urbanistów Polskich. Po przejściu na emeryturę większość czasu spędzał w swoim dworze w Tarnawie, gdzie częstymi gośćmi byli jego współpracownicy. Wiele z jego inicjatyw i działań dotyczyło regionu. Już w 1943 roku zajął się koncepcją urządzenia starego cmentarza w Imbramowicach, gdzie pochowani są powstańcy styczniowi. W 1963 roku Komitet organizacyjny Obchodów 100. rocznicy powstania styczniowego, zwrócił się do niego z prośbą o objęcie patronatu i przyjęcie honorowego członkostwa.

Dzięki jego działaniom udało się ochronić wąwóz Ostrysz koło Głanowa oraz Ostrą Górkę koło Gotkowic przed zakusami eksploatacji kamienia. Z jego inicjatywy zostały wykonane obwodnice wokół Ojcowskiego Parku Narodowego, przez modernizację drogi przez Skałę i wykonanie nowej drogi Kraków – Olkusz, przez Jerzmanowice, a nie jak pierwotnie planowano przez Ojców. Walczył o ochronę Błoni Krakowskich, jako ewenementu na skałę europejską – przed zakusami zrobienia z nich zwykłego parku miejskiego, pociętego ścieżkami.¹⁹⁾

Zygmunt Novak zmarł nagle 15 czerwca 1972 roku w Krakowie. Zgodnie ze swoją wolą został pochowany na cmentarzu w Imbramowicach. Był dwukrotnie odznaczony Krzyżem Kawalerskim i Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, a także złotą odznaką za zasługi dla Ziemi Krakowskiej. W maju 1973 roku, w pierwszą rocznicę śmierci prof. Zygmunta Novaka, w Krakowie i Ojcowie odbyła się sesja naukowa poświęcona Jego pamięci. Rok później, w 1974 roku został ustanowiony „Medal pamięci Zygmunta Novaka” nadawany corocznie przez Komisję Urbanistyki i Architektury PAN. W 1982 roku, w 10. rocznicę Jego śmierci uczniowie i współpracownicy wmurowali pamiątkową tablicę na ścianie dworu w Tarnawie.²⁰⁾ W 2009 roku Zespół Szkół w Trzyciążu otrzymał imię prof. Zygmunta Novaka. Odbyło się to 24 października 2009 roku podczas uroczystości jubileuszu 85-lecia szkoły. Uchwałę o nadaniu szkole imienia prof. Novaka przyjęła Rada Powiatu na wspólny wniosek Rady Pedagogicznej, Rady Rodziców i Samorządu Uczniowskiego Zespołu Szkół w Trzyciążu. Niestety, dwa lata później szkoła została zlikwidowana.

19) J. Bruzda, Nadanie Zespołowi Szkół w Trzyciążu imienia profesora Zygmunta Nováka, Kraków 2009 (rękopis), s.1

20) Wtedy także powstała publikacja (maszynopis) pt. „Idee i osobowość profesora Zygmunta Novaka we wspomnieniach jego przyjaciół i uczniów w dziesiątą rocznicę jego śmierci” Kraków – Tarnawa 1982

KONSTANTY JÓZEF CZESŁAW NOWAKOWSKI (1908-1996)

Konstanty Nowakowski urodził się w 1908 roku w Wolbromiu. Jego ojciec Bogumił był naddzierżawcą wolbromskiego majoratu. W listopadzie 1919 roku w dworze Nowakowskich stacjonowało dowództwo formującego się 1. Pułku Ułanów Krechowieckich.

Po parcelacji majoratu w 1926 roku, w ramach odszkodowania, rodzina Nowakowskich, korzystając z ustawowego prawa pierwokupu, zakupiła dwór wraz z częścią zabudowań gospodarczych i gruntów rolnych. Konstanty po maturze w olkuskim Gimnazjum Męskim (dzisiejsze I LO im. Króla Kazimierza Wielkiego) rozpoczął studia na wydziale weterynarii Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1939 roku. Podczas kampanii wrześniowej Konstanty przebywał w Warszawie u rodziny i jako cywil brał czynny udział w obronie stolicy. Po kapitulacji wyjechał do Wolbromia i podjął pracę lekarza weterynarii w Żarnowcu. Współpracował z ZWZ/AK. We dworze Nowakowskich odbywały się tajne spotkania dowództwa miejscowych struktur AK, a w sierpniu 1944 roku ukrywał się w majątku ciężko ranny członek załogi zestrzelonego samolotu brytyjskiej RAF, który wylądował na spadochronie w okolicy Udorza. W 1943 roku Konstanty Nowakowski został aresztowany przez żandarmów, podczas „łapanek” w odwecie za atak przez oddział Gwardii Ludowej pod dowództwem Tadeusza Grochala ps. „Tadek Biały” na posterunek żandarmerii i policji w Żarnowcu. Dzięki pomocy miejscowego policjanta, który także był członkiem AK wyszedł z więzienia. Pozostali zakładnicy zostali rozstrzelani na rynku w Żarnowcu. W kwietniu 1945 roku Konstanty Nowakowski zgłosił się na ochotnika do wojska. Otrzymał przydział do 32. pułku Strzelców Budziszyńskich 8. Drezdeńskiej Dywizji Piechoty. Jako wojskowy lekarz weterynarii brał udział w akcji „Wisła”. Został odznaczony Krzyżem Walecznych i Srebrnym Krzyżem Zasługi. W lutym 1948 roku zakończył służbę i wrócił do Wolbromia, gdzie rozpoczął pracę jako lekarz weterynarii. Rok później został kierownikiem Państwowego Zakładu Leczenia Zwierząt w Wolbromiu. Działał społecznie, był radnym Powiatowej Rady Narodowej w Olkuszach. Przeszedł na emeryturę 31 sierpnia 1973 roku. Przekazał na rzecz miasta grunty po zabudowę i drogi. Zmarł nagle 17 lutego 1996 roku i został pochowany na wolbromskim cmentarzu. W uznaniu zasług, rok po jego śmierci, Rada Miasta Wolbromia uchwałą z dnia 28 listopada 1997 roku nadała nazwę „Konstantego Nowakowskiego” ulicy prowadzącej do dawnego dworku Nowakowskich. Ulica powstała na gruncie podarowanym miastu przez Konstantego Nowakowskiego.²¹⁾

21) J. Sypień, Dwory szlacheckie ziemi olkuskiej, wyd. II, Olkusz 2013, s. 171-178

FRANCESCO NULLO

Francesco Nullo urodził się 1 marca 1826 roku w Bergamo. Po ukończeniu studiów zajął się handlem, cały czas aktywnie działając na rzecz zjednoczenia Włoch. Walczył jako ochotnik podczas Wiosny Ludów, gdzie był w składzie doborowego szwadronu kawalerii zwanego „lansjerami śmierci”. Wtedy poznał Giuseppe Garibaldiego, do którego się przyłączył. Po klęsce rewolucji wrócił do Bergamo, gdzie założył fabrykę tekstyliów. Kiedy w 1859 roku wybuchła wojna o niepodległość Włoch, Nullo zgłosił się na ochotnika do korpusu „Strzelców Alpejskich” dowodzonych przez Garibaldiego i brał udział w wyprawie „Tysiąca Czerwonych Koszul” na Sycylię, przyprowadzając ze sobą 180 ochotników z Bergamo. Nullo w stopniu podpułkownika wchodził w skład sztabu generalnego Garibaldiego.

W kwietniu 1863 roku pod wrażeniem sukcesów Mariana Langiewicza, którego poznał we Włoszech, Nullo zorganizował kilkudziesięcioosobową grupę ochotników włoskich, z którą wyruszył na pomoc Powstaniu Styczniowemu. Po przyjeździe do Krakowa grupa Włochów skontaktowała się z pułkownikiem Józefem Miniewskim. Wspólnie z jego oddziałem, dowodząc niewielką „Legią włosko - francuską”, Nullo wkroczył 3 maja do Królestwa. Nazajutrz doszło do potyczki w okolicach miejscowości Podlesie koło Bukowna. Następnego dnia o świcie, oddział znajdujący się na skraju lasu w pobliżu miejscowości Krzykawka został zaatakowany przez Moskali. Nullo zginął. Kilka dni później został pochowany na olkuskim cmentarzu. Imię pułkownika Francesco Nullo nosi ulica w Krzykawie. W 1933 roku biblioteka w Krzykawie otrzymała imię Francesco Nullo. Uroczystość nadania imienia odbyła się podczas obchodów 70. rocznicy bitwy pod Krzykawką. Z kolei 11 marca 1993 roku Rada Pedagogiczna Szkoły Podstawowej w Krzykawie wystąpiła z wnioskiem do Kuratorium Oświaty i Wychowania w Katowicach o nadanie szkole imienia płk. Francesco Nullo. Warto zaznaczyć, że o wyborze imienia patrona zdecydowali uczniowie, rodzice, nauczyciele i sojusznicy szkoły w drodze referendum. Wniosek o nadanie imienia pułkownika Nullo szkole w Krzykawie został przyjęty przez Kuratorium Oświaty i Wychowania i dnia 5 kwietnia 1993 roku szkoła otrzymała akt mianowania. Uroczystość nadania imienia szkole odbyła się 8 maja 1993 roku. W uroczystościach wzięła udział m.in. delegacja władz Bergamo – rodzinnego miasta Francesco

Pomnik na grobie pułkownika Francesco Nullo.

fol. Jacek Sypień

Nullo, przedstawiciele władz samorządowych i oświatowych, nauczyciele, młodzież i mieszkańcy Krzykawy. Wtedy też odsłonięto pamiątkową tablicę, wmurowaną z tej okazji przed wejściem do budynku szkoły oraz dokonano otwarcia kącika patrona urzędzonego w holu na parterze szkoły.

Imię pułkownika Francesco Nullo, przyjął zawiązany jesienią 1918 roku Batalion Strzelców Olkuskich. W 1923 roku podczas uroczystych obchodów 60. rocznicy powstania styczniowego, nadano nazwę Francesco Nullo ulicy przy olkuskim Rynku (obecnie Basztowa). W 1963 roku, w związku z obchodami 100. rocznicy powstania styczniowego, imię Francesco Nullo otrzymała olkuska Szkoła Podstawowa nr 4, a także ulica prowadząca w stronę Starego Cmentarza, gdzie znajduje się grób płk. Nullo (wcześniej ulica nazywała się Augustiańska). Imię Francesco Nullo nosi także Towarzystwo Przyjaźni Polsko - Włoskiej, którego siedziba znajduje się w Olkuszu.

STANISŁAW PADEREWSKI (1875 – 1914)

Stanisław Paderewski urodził się w Sudyłkowie w powiecie zasławskim. Jego ojciec Jan był administratorem majątków ziemskich. Stanisław był przyrodnim bratem Ignacego Jana, słynnego pianisty i polityka. Po skończeniu gimnazjum w 1892 roku wstąpił do Szkoły Wojskowej w Kijowie, a następnie rozpoczął studia matematyczne na Uniwersytecie Kijowskim, działając jednocześnie w polskich organizacjach studenckich. W latach 1900–1907 studiował na Wydziale Górniczym Akademii Górniczej w Leoben (Austria), gdzie uzyskał dyplom inżyniera górnictwa. Po studiach pracował jako inżynier górnik na Morawach. Od ok. 1910 roku pracował w podolkuskich kopalniach. W 1912 roku był zawiadowcą (dyrektorem) kopalni galmanu „Ulisses” w Tłukience. Działał społecznie, był jednym z członków założycieli, powstałego w 1911 roku olkuskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.²²⁾ Przez cały czas utrzymywał kontakt z polskim ruchem niepodległościowym i jesienią 1914 roku wstąpił ochotniczo do Legionów. W stopniu porucznika został dowódcą 3. kompanii (tzw. rzeszowskiej) VII batalionu. Poległ w bitwie pod Krzywopłotami w czasie szturm na Załęże, do którego poprowadził swoją kompanię. Jest pochowany we wspólnej mogile legionowej na cmentarzu w Bydlinie. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Niepodległości i dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

Imię „Porucznika Paderewskiego” nosi ulica w Krzywopłotach (gmina Klucze).

MARIA PŁONOWSKA

Maria Płonowska (ur. 14 grudnia 1878 roku w Piotrkowie Trybunalskim, zm. 15 października 1955 roku w Olkuszu). W 1904 roku rozpoczęła naukę w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, pod kierunkiem prof. Konrada Krzyżanowskiego. Była jedną z pierwszych kobiet - studentek tej uczelni. Jej ulubionymi dziedzinami były pejzaże oraz portrety. Posługiwała się różnymi technikami: olejem, akwarelą oraz pastelami. Przy portretach często korzystała z ołówka lub węgla. W swej twórczości przedstawiała często krajobrazy Jury Krakowsko-Częstochowskiej, ale również motywy z terenów całej Polski. Wielokrotnie zmieniała miejsca zamieszkania, początkowo ze względów zdrowotnych, później zmuszona przez okoliczności (dwie wojny światowe). Mieszkała w Warszawie, Zakopanem,

22) J. Liszka, Kartki z dziejów gminy Bolesław, Bolesław 1998, s.107

Krzykawce k. Bolesławia, Sędziszowie oraz w Olkuszu, gdzie uczyła w miejscowej szkole.

Odbyła wiele podróży po całej Polsce, odwiedziła też, jak wielu ówczesnych twórców, Rzym, Paryż, Monachium oraz Wiedeń. Przed pierwszą wojną światową była związana ze środowiskami artystycznymi, co miało wpływ na kształt jej twórczości. Ulegała wpływom modnych prądów zrodzonych na początku XX w. Urzekął ją folklor i kultura Podhala. Niewątpliwie była zafascynowana pejzażami Jana Stanisławskiego.

Po wojnie artystka zamieszkała w Olkuszu, w wynajętym mieszkaniu. Pracowała jako nauczycielka rysunków w Gimnazjum Żeńskim w Olkuszu. Zginęła tragicznie w wypadku, potrącona przez pociąg, gdy wracała z pleneru.

Jej prace brały udział w wielu pokazach zbiorowych przed pierwszą wojną światową w Zakopanem, Krakowie, Lwowie, Wilnie, Moskwie i Warszawie. Jej prace były wystawiane m.in. na „Wystawie prac malarskich kobiet” Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w 1907 roku w Warszawie. W grudniu 1912 roku w Olkuszu zorganizowano jedyną za życia artystki wystawę indywidualną: „Krajobraz ukraiński”. W latach 1932-1935 jej obrazy pojawiały się na wystawach Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Po śmierci artystki jej prace można było zobaczyć na wystawach w Sandomierzu w 1978 roku, w Pałacu Sztuki w Krakowie w 1979 roku oraz w Muzeum Narodowym w Warszawie w 1991 roku (na wystawie „Artystki Polskie”). Większa część spuścizny artystycznej Płonowskiej znajduje się w zbiorach olkuskich miłośników sztuki.

W dniu 5 sierpnia 1993 roku Gminny Ośrodek Kultury w Bolesławiu otrzymał imię Marii Płonowskiej. Jednym z inicjatorów nadania placówce imienia wybitnej malarki był Tomasz Sawicki, pracownik GOK. W uroczystościach wzięli udział m.in. prof. Ignacy Trybowski (1931-1994), zasłużony dla popularyzacji twórczości Płonowskiej, a także olkuscy kolekcjonerzy jej dzieł - Kinga oraz Ignacy Kościński.²³⁾ Imię Marii Płonowskiej nosi także ulica w Olkuszu.

EUGENIUSZ PUZ

Eugeniusz Puz urodził się w 1914 roku w Dąbrowie Górniczej. W okresie międzywojennym był aktywnym działaczem harcerskim na terenie Zagłębia Dąbrowskiego. Walczył w Kampanii Wrześniowej 1939. Podczas okupacji organizował tajne harcerstwo na terenie Zagłębia. Prowadził podziemną, tajną drukarnię harcerską. W listopadzie 1939 roku drukarnię przeniesiono z Zagłębia do Bukowna, gdzie została ukryta w piwnicach pod stodołą należącą do Władysława Puza (stryja Eugeniusza). W marcu 1941 roku Niemcy odnaleźli drukarnię i rozpoczęły się aresztowania. Eugeniusz Puz został aresztowany w grudniu 1941 roku. W czasie śledztwa nie wydał nikogo. Trafił do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Został powieszony 12 czerwca 1942 roku w Dąbrowie Górniczej, w publicznej egzekucji wraz z dziewięcioma pracownikami Huty Bankowej. Na miejscu tej zbrodni w 1958 roku wzniesiony został pomnik. Rada Miasta Bukowna, na wniosek mieszkańców, w uchwale z 27 stycznia 1994 roku nadała jego imię jednej z ulic.²⁴⁾

23) J. Liszka, Kartki z dziejów gminy Bolesław (suplement), Bolesław 2000, s.28

24) Więcej na temat Eugeniusza Puza można przeczytać w artykule Wspomnienie o Eugeniuszu Puzie (w:) „Głos Bukowna” 05/2009

WŁADYSŁAW STANISŁAW REYMONT

Władysław Stanisław Reymont (1867 – 1925), znany pisarz, prozaik i nowelista, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za czterotomową powieść *Chłopi*, był krótko związany z Bukownem. W latach 1888–1893 Reymont pracował na kolei, m.in. w Rogowie, Lipcach, a także w Bukownie. Wydana w 1896 roku powieść *„Komediantka”* została inspirowana pobytem Reymonta w Bukownie, gdzie przez krótki czas pracował jako zawiadowca na stacji kolejowej. Wskazywałyby na to zbieżność nazw i opisów krajobrazu. Główny bohater powieści – Orłowski jest zawiadowcą i spedytorem stacji Bukowiec. „Bukowiec, stacja kolei dąbrowskiej, leży w przepysznym miejscu!... Wycięto krętą linię pomiędzy wzgórzami, okrytymi bukiem i sosną, i w punkcie najrówniejszym, pomiędzy olbrzymią górą, sterczącą nad lasami nagimi łysinami skał zwietrzałych, a długą i wąską dolinką, pełną wód i błot zarosłych – postawiono stację. Dworzec z cegły nietynkowanej, jednopiętrowy, z mieszkaniami zawiadowcy i jego pomocnika na piętrze, drewniany domek z boku dla telegrafisty i niższej służby, drugi taki sam tuż przy ostatnich wekslach dla dozorczy drogowego, trzy budki strażnicze w różnych punktach terenu stacyjnego, rampa odkryta do ładowania towarów – stanowiły wszystko. Las był za dworcem i las szumiał przed dworcem”.²⁵⁾ Opisywany w powieści nieistniejący już dawny budynek stacji kolejowej (wtedy nazywała się Starczynów) znajdował się po południowej stronie torów. Reymont zakończył pisanie powieści *„Komediantka”* w połowie listopada 1894 roku, podczas pobytu w miejscowości Wolbórka, co wynika z treści książki. Czy rozpoczął pisanie powieści w Bukownie? Tego nie wiemy. Ponoć przyroda okolic Bukowna stała się dla Reymonta inspiracją do kolejnej powieści *„Fermenty”*, napisanej w 1896 roku w Wolbórze, a wydanej w 1897 roku.²⁶⁾ Warto dodać, że Reymont wziął udział w uroczystych obchodach rocznicy wybuchu powstania styczniowego, jakie były organizowane w Olkuszu w 1923 roku. Imię Władysława Stanisława Reymonta nosi ulica w Bukownie, a także tamtejszy Zespół Szkół nr 2. Uroczyste nadanie imienia Szkole Podstawowej nr 2 w Bukownie odbyło się 10.06.1999 roku.

STRZELCY OLKUSCY

W dniu 11 listopada 1918 roku w Olkuszu zawiązał się ochotniczy V Batalion Strzelców Olkuskich im. płk. Francesco Nullo, na którego czele stanął por. Bogdan Ferencowicz. Trzy kompanie piechoty stacjonowały w olkuskiej fabryce, a pluton ciężkich karabinów maszynowych w Kluczach. Niespełna dwa miesiące później, 8 stycznia 1919 roku batalion pod dowództwem kpt. Tomasza Mazurkiewicza wyjechał na odsiecz Lwowa. Ochotnicy z Olkusza i ziemi olkuskiej brali udział w walkach pod Gródkiem Jagiellońskim, Kiernicami, Lubieniem Wielkim i Czerlanami. W dniu 5 maja 1919 roku, w rocznicę śmierci płk. F.Nullo, V Batalion Strzelców Olkuskich wszedł w skład 9 Pułku Piechoty Legionów jako jego III Batalion. Walczył pod Chyrowem, Brzeżanami, nad rzekami Seret, Dźwiną, Berezyną, pod Korcem, Równym, nad rzeką Styr, pod

25) Reymont.W. *Komediantka*, Warszawa 1979, s.1-2

26) Wiatrowski A. *Ilustrowany przewodnik po ziemi olkuskiej*, Olkusz 1938, s.56

Łuckiem, Włodzimierzem, Hrubieszowem, Chełmem, Brześciem, Ozieranami, Brzostowicą, nad Niemnem i pod Lidą. Żołnierze olkuskiego batalionu ułatwili zdobycie Wilna. Batalion brał udział w walkach, aż do końca wojny, czyli do października 1920 roku.

W 1990 roku olkuska Rada Miejska przyjęła uchwałę o przemianowaniu ulicy Manifestu Lipcowego na olkuskim osiedlu Pakuska na ulicę Strzelców Olkuskich. W 2000 roku z inicjatywy olkuskich społeczników m.in. Wiktora Burakowskiego, Mieczysława Karwińskiego i innych, na „Ścianie Pamięci” na Starym Cmentarzu przy ul. Króla Kazimierz Wielkiego została wmurowana tablica z czarnego marmuru z napisem: „Pokoleniom z testamentem wdzięcznej pamięci orężnego udziału ochotniczego V Batalionu Strzelców Olkuskich im. Płk. Francesco Nullo w walkach o niepodległość 1918 – 1920”. Uroczyste odsłonięcie tablicy odbyło się 15 sierpnia 2000 roku, w ramach obchodów Święta Wojska Polskiego.

BOGDAN STANISŁAW SZCZYGIEŁ (1928-1986)

Bogdan Szczygieł urodził się 12 czerwca 1928 roku w Olkuszu. Był synem Franciszka, właściciela miejscowej wytwórni młynków do kawy, i Stanisławy z domu Piątek. Ukończył szkołę powszechną w Olkuszu, gdzie zetknął się z harcerstwem. W okresie okupacji był związany z olkuską tajną Organizacją Harcerską „10”. Wkrótce stanął na czele grupy młodych harcerzy. Pozyskiwali oni broń i mapy, które przekazywali oddziałom partyzanckim.²⁷⁾

Po zakończeniu wojny nadal aktywnie działał w harcerstwie. Pełnił funkcje drużynowego i członka komendy hufca, w 1949 roku uzyskał stopień podharcmistrza. W 1947 roku zdał maturę w olkuskim Liceum Ogólnokształcącym i rozpoczął studia na Wydziale Stomatologicznym Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie w 1953 roku otrzymał dyplom lekarza dentysty. Następnie do 1959 roku pracował w Ośrodku Zdrowia przy Zakładach Górniczych w Bolesławiu oraz Sanatorium Przeciwgruźliczym w Jarosławcu. Równocześnie od 1955 roku kontynuował studia lekarskie w Śląskiej Akademii Medycznej i w 1960 roku uzyskał dyplom lekarza medycyny. W latach 1960-1962 był asystentem na Oddziale Chirurgii Szpitala Powiatowego w Olkuszu, a w latach 1962-1964 radiologiem w tamtejszej Przychodni Obwodowej. Współorganizował szkoły zdrowia oraz badania lekarskie we wsiach powiatu olkuskiego. Aktywnie działał społecznie w Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW). Był jednym ze współzałożycieli ZMW w Olkuszu, współtworzył miejscowe Koło Lekarzy ZMW oraz był inicjatorem rad lekarskich przy zarządach wojewódzkich i Zarządzie Głównym Związku. Do 1966 roku działał we władzach wojewódzkich ZMW w Krakowie. W 1964 roku został członkiem PZPR.

Od września 1964 roku do czerwca 1965 roku przebywał w Algierii, gdzie w Tlemcen był zatrudniony jako kierownik ekipy medycznej Międzynarodowej Służby Cywilnej (Service Civil International). Po powrocie do kraju, ponownie pracował od października 1965 roku jako radiolog w Przychodni Obwodowej w Olkuszu, uzyskując przy tym specjalizację z radiologii. Był współzałożycielem powstałego w 1965 roku Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Olkuskiej. W kwietniu 1966 roku wyjechał ponownie do Afryki, tym razem do Republiki Niger, gdzie w jej stolicy

27) Wiatrowski A. Ilustrowany przewodnik po ziemi olkuskiej, Olkusz 1938, s.56

Niamey, podjął pracę jako kierownik oddziału radiologicznego miejscowego szpitala. Został też doradcą ds. służby zdrowia prezydenta Nigru oraz członkiem ruchomej ekipy medycznej. Równocześnie kontynuował działalność naukową i 13 listopada 1968 roku uzyskał stopień doktora nauk medycznych na Wydziale Lekarskim Akademii Medycznej w Lublinie. Publikował artykuły z zakresu radiologii, medycyny tropikalnej i organizacji ochrony zdrowia.

Od 1974 roku jako docent wykładał radiologię i biofizykę na Wydziale Medycznym Uniwersytetu w Niamey. W 1977 roku wrócił do kraju i został adiunktem Zakładu Organizacji Ochrony Zdrowia w Instytucie Medycyny Społecznej Akademii Medycznej w Krakowie, gdzie uzyskał specjalizację w zakresie medycyny społecznej. Od listopada 1979 roku do marca 1980 roku przebywał po raz kolejny w Afryce, kierując delegowaną przez Ministerstwo Kultury i Sztuki ekipą dokumentacyjną „Afryka 79”, podróżującą od Angoli przez Zair, Kongo, Gabon, Kamerun i Nigerię do Beninu. Podczas pobytu w Lambaréné (Gabon) uczestniczył w filmowaniu szpitala dla trędowatych, założonego przez Alberta Schweitzera. Po obaleniu w Kampuczy (Kambodża) reżimu Pol Pota pracował tam, od sierpnia 1980 roku z ramienia Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża jako szef medyczny jednej z ekip PCK w szpitalu w Kompong Cham nad Mekongiem. Po powrocie do Polski pod koniec 1980 roku, przedłożył Radzie Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Krakowie swą książkę jako rozprawę habilitacyjną, jednak przewodu habilitacyjnego nie sfinalizował. Po zawale serca w 1983 roku przeszedł na rentę inwalidzką i poświęcił się działalności literackiej. Opublikował kilkadziesiąt artykułów podróżniczych i kilkanaście książek.

Bogdan Szczygiał wraz z żoną Bożeną (z domu Gierdziejewską), lekarką dentystką, kolekcjonowali sztukę afrykańską. Już w 1971 roku podarowali część zbiorów miastu, co zapoczątkowało powstanie Muzeum Afrykanistycznego w Olkuszu. Mieściło się ono początkowo w byłej fabryce młynków przy ul. Szpitalnej, należącej do ojca Szczygła, a od 1984 roku w zaadaptowanym na ten cel skrzydle dawnego Szpitala św. Błażeja. Bogdan Szczygiał kierował Muzeum społecznie. Stale uzupełniał zbiory, organizował wystawy i odczyty, propagował działalność placówki w radiu i telewizji. Był członkiem krakowskiego oddziału Związku Literatów Polskich i Unii Polskich Pisarzy Lekarzy. Należał do Sekcji Schweitzerowskiej Polskiego Towarzystwa Szpitalnictwa i był współzałożycielem powstałego w 1975 roku Polskiego Towarzystwa Schweitzerowskiego. Pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Afrykańskiej i przewodniczącego Zarządu jego Oddziału w Olkuszu. Jako wiceprzewodniczący Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Olkuskiej (1977-84) wchodził w skład Rady Doradczej Ministerstwa Kultury i Sztuki ds. Towarzystw Regionalnych. Był współzałożycielem powstałego w 1981 roku Stowarzyszenia Autorów Polskich i został członkiem jego Rady Głównej. Po powstaniu w 1982 roku Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego, został członkiem Prezydium jego Rady Miejsko-Gminnej w Olkuszu. Należał też do Narodowej Rady Kultury.

Bogdan Szczygiał zmarł nagle 1 grudnia 1986 roku w Olkuszu, został pochowany na miejscowym cmentarzu (kw. II LB/17/161).

Był odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”, odznakami „Zasłużony dla Ziemi Krakowskiej”

oraz „Zasłużony dla Ziemi Katowickiej”, złotą honorową odznaką ZMW, a także Krzyżem Oficerskim Legii Honorowej Republiki Nigru.

W 1987 roku odbyła się w Olkuszu sesja poświęcona życiu i twórczości Bogdana Szczygła, podczas której uroczystie nadano imię stworzonemu przezeń Muzeum Afrykanistycznemu.²⁸⁾

WAŚNIEWSCY (JÓZEF, STANISŁAWA I JAN)

Józef Waśniewski urodził się 5 września 1869 roku w Waśniewie - Grabowo w powiecie mławskim. Pochodził ze zubożałej szlachty herbu Bończa. Uczęszczał do gimnazjum w Płocku, skąd został wydany za stworzenie polskiej biblioteki. Przeniósł się do gimnazjum w Warszawie, z którego wydano go za opuszczenie oficjalnej uroczystości ku czci cara. Ponieważ był sierotą wychowywał się u Walentego Waśniewskiego, którego żona z domu nazywała się Świętochowska. Jej bratem był inż. Ignacy Świętochowski. Był on oficerem 5. pułku strzelców i został ranny w bitwie pod Ostrołęką podczas powstania listopadowego. Po klęsce powstania pozostał w kraju, przeniósł się do Sławkowa, gdzie pełnił funkcję konduktora szosowego na odcinku szosy olkuskiej. Tenże Ignacy Świętochowski zabrał młodego Józefa Waśniewskiego do Dąbrowy Górniczej. Tam Świętochowski rozpoczął naukę w uruchomionej w 1889 roku Szkole Górniczej i Hutniczej w Dąbrowie Górniczej, czyli słynnej „Szttygarce”. Było to możliwe dzięki stypendium Sosnowieckiego Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych. Po ukończeniu szkoły rozpoczął pracę w kopalniach tego Towarzystwa, najpierw w kopalni „Mortimer” w Zagórzu, a potem w kopalni „Niwka”. Potem zatrudniony był w kopalni „Jan” w Dąbrowie Górniczej, w kopalni w Rudnikach, a od 1902 roku w kopalni galmanu „Ulisses” na Starym Olkuszu. W lutym 1902 roku państwo Waśniewscy sprowadzili się do Krążka. Józef Waśniewski został zawiadowcą (dyrektorem) kopalni galmanu „Ulisses”. Jego żona Stanisława z Rosnowskich była nauczycielką i pracowała w szkole dla dzieci górników w Bolesławiu. Józef Waśniewski był zaangażowany w nielegalną działalność Polskiej Partii Socjalistycznej. W jego domu bywali m.in. Józef Piłsudski, Stefan Okrzeja, Walery Sławek czy Józef Montwiłł – Mirecki. Józef Waśniewski był organizatorem i założycielem Kółka Gimnastycznego, pod którego nazwą kryła się Polska Organizacja Wojskowa. Państwo Waśniewscy już w wolnej Polsce za swą niepodległościową działalność otrzymali odznaczenia: pan Józef - Krzyż Niepodległościowy, Srebrny Krzyż Zasługi, a pani Stanisława - Medal Niepodległościowy.

Państwo Waśniewscy byli twórcami bolesławskiej biblioteki. Powstała ona w 1902 roku w ramach Polskiej Macierzy Szkolnej i została utworzona z książek, które ofiarowali przedstawiciele miejscowej inteligencji: Waśniewscy, Schmidtowie, Kramarczykowie, Ossowsy oraz Gromkiewiczowie. Biblioteka miała swoją siedzibę w Krążku. W numerze 36. pisma „Kronika Powiatu Olkuskiego” czytamy: „Podwaliną obecnej biblioteki i czytelnicy jest biblioteka założona w 1902 roku, jako latająca. W 1905 roku podczas zamieszek rewolucyjnych, założyciele biblioteki obawiając się jej zniszczenia przez władze carskie, podzielili księgozbiór pomiędzy siebie i przechowali go w swoich domach. Po unormowaniu się życia społecznego wznowiono działalność placówki. Rewolucja 1905 roku

28) L. Kluczewski, M. Kundera Leśniak, In Memoriam op.cit., s.95-97

przyniosła pewne swobody społeczeństwu polskiemu. Zaczęły rodzić się organizacje społeczne i instytucje służące oświacie. W 1906 roku biblioteka została formalnie zalegalizowana i oddana pod zarządek Towarzystwa Kursów dla Dorosłych Analfabetów, jednak rok później z nieznanych powodów została zamknięta przez władze rosyjskie. Stanisława Waśniewska, chcąc uratować książki, podjęła usilne starania, dzięki którym uzyskała pozwolenie na prowadzenie biblioteki „na swoje imię oraz osobistą odpowiedzialność”. Taki stan rzeczy przetrwał do 1914 roku. W prowadzeniu biblioteki pani Stanisławie pomagał jej mąż Józef Waśniewski - zawiadowca kopalni „Ulisses”. Podczas pierwszej wojny światowej biblioteka prowadzona przez państwa Waśniewskich przestała funkcjonować. Wtedy księgozbiór zabezpieczyli i przechowywali mieszkańcy Krążka. Po zakończeniu wojny opiekunowie biblioteki ponownie przystąpili do jej uruchomienia. Państwo Waśniewscy zwrócili się do Związku Zawodowego robotników przemysłu górniczego oraz do Stowarzyszenia Spożywców „Społem” z propozycją, aby wspólnie utworzyć bibliotekę publiczną w Bolesławiu. Pomysł ten doczekał się realizacji i 21 kwietnia 1918 roku, nastąpiło otwarcie Publicznej Biblioteki i Czytelni w Bolesławiu, która mieściła się w gmachu spółdzielni „Społem”. Nad funkcjonowaniem i organizacją nowej placówki czuwał powołany Zarząd, do którego należeli Stanisława i Józef Waśniewscy. Józef Waśniewski zmarł w Krążku 15 listopada 1938 roku.

Działalność społeczną i polityczną kontynuował jego syn – Jan. Jan Waśniewski urodził się 26 listopada 1896 roku w Dąbrowie Górniczej, a od 1902 roku wychowywał się w Krążku. Uczęszczał do siedmioklasowej Szkoły Handlowej w Będzinie, a świadectwo dojrzałości uzyskał w 1916 roku w I Gimnazjum Polskim w Częstochowie. Po wybuchu I wojny światowej zaciągnął się, jako ochotnik do legionów, lecz ze względu na stan zdrowia musiał opuścić szeregi wojska. W latach 1916-1918 studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Potem ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Następnie pracował, jako nauczyciel w gimnazjach w Radomiu, Dąbrowie Górniczej oraz Warszawie. W latach 1930-39 był spikerem i stałym współpracownikiem Polskiego Radia, gdzie redagował audycje radiowe dla robotników. Równocześnie drukował w czasopiśmie felietony i satyry. Swoje dzieła poświęcał również tematyce górniczej, uwypuklając zwłaszcza patriarchalne tradycje kopalni, atmosferę górniczego życia i znaczenie górniczej pracy. Opublikował książki: „Na podszybiu” (1932), „Ognie w porytach” (1935) oraz zbiór opowiadań „Po dniówce” (1938). W swoich dziełach używał prostego języka, a sytuacje tam opisane były z życia wzięte. Brał udział w kampanii wrześniowej, potem uczestniczył w tajnym nauczaniu. Podczas powstania warszawskiego trafił na roboty przymusowe do fabryki w mieście Laasphe w Niemczech. Umarł z wycieńczenia 5 kwietnia 1945 roku, w dniu gdy Laasphe zdobyły wojska amerykańskie.

W dowód zasług całej rodziny państwa Waśniewskich, w dniu 13 maja 2004 r. odbyło się uroczyste nadanie imienia Waśniewskich Bibliotece Publicznej w Bolesławiu.²⁹⁾

29) Opracowano na podstawie książki: J. Liszka, Jan Waśniewski bolesławski epik, „Bolesławskie Zeszyty Historyczne”, zeszyt nr 18, Bolesław 2002

GERARD WOŹNICA „HARDY”

Gerard Woźnica urodził się 15 grudnia 1917 roku w Jankowicach Rybnickich na Śląsku. Ukończył szkołę wojskową dla młodocianych w Koninie, następnie służył w krakowskim 20. pp. Podczas kampanii wrześniowej został ranny pod Krasnymstawem. Po demobilizacji musiał się ukrywać. Podjął pracę w papierni w Kluczach, gdzie związał się z konspiracyjną Polską Partią Socjalistyczną (PPS). Gerard Woźnica ps. Hardy był dowódcą oddziału rozpoznawczego 23. Dywizji Piechoty AK „Surowiec”. Oddział ten wywodził się z leśnego plutonu dywersyjnego „Srebro”, będącego wcześniej częścią działającego w Kluczach w 1941 roku. 2. Batalionu Gwardii Ludowej PPS. Batalion liczył 123 żołnierzy. Początkowo połowę stanu osobowego oddziału stanowili pracownicy miejscowej papierni. Żołnierze batalionu zajmowali się eskortowaniem przerzutów prasy, poczty i ludzi przez granicę między Rzeszą a Generalną Gubernią. W maju 1942 roku stworzono olkuski konspiracyjny pułk GL PPS „Srebro”, którego dowódcą został ppor. Kazimierz Kluczewski ps. „Pijok”. Dowódcą 2. batalionu był Gerard Woźnica ps. „Hardy”. W marcu 1943 roku batalion liczył 468 żołnierzy. Ponieważ w połowie 1943 roku przez szeregi AK przeszła fala aresztowań, „spalení”, tak jak „Hardy”, żołnierze AK musieli przyłączyć się do leśnych oddziałów partyzanckich. Taka była geneza, powołanego rozkazem z 21 sierpnia 1943 roku, oddziału dywersyjno-partyzanckiego GL PPS, który otrzymał kryptonim „Surowiec”. Jego dowódcą został Gerard Woźnica ps. „Hardy”. W ramach odtwarzania Wojska Polskiego oddział partyzancki przyjął nazwę Oddział Rozpoznawczy 23. Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Początkowo oddział stacjonował w lasach w okolicach Złożeńca, potem przeniósł się w lasy w okolicach wsi Krzywopłoty i Bydlin. Oddział zajmował się akcjami dywersyjnymi, odwetowymi i sabotażowymi, ochroną ludności cywilnej przed terrorem, zdobywaniem uzbrojenia, likwidacją konfidentów, rekwizycją żywności z niemieckich magazynów oraz przerzutami przez granicę ludzi, broni i żywności. W celu szkolenia napływających do oddziału żołnierzy stworzono obóz w pobliżu leśniczówki Psiarskie. Obóz funkcjonował ponad rok i składał się z doskonale zamaskowanych, wykonanych z dykty domków.

Oddział „Surowiec” zasłynął z brawurowej akcji na niemieckie magazyny w Wolbromiu, gdzie w nocy z 25 na 26 lipca 1944 roku zablokował miasto na kilka godzin. 160 partyzantówtrzymało w kleszczach wewnątrz miasta około 800 żołnierzy niemieckich. Przejęto wtedy 6 wozów odzieży, w tym dużą ilość materiałów drelichowych, oraz 15 wozów z żywnością, której część rozdano pomiędzy miejscowe oddziały partyzanckie. 11 lipca 1944 roku oddział „Surowiec” torował drogę partyzantom z oddziału dywersyjnego „Parasol”, którzy wycofywali się z Krakowa po nieudanym zamachu na Wilhelma Koppego. Tragiczną kartą w historii oddziału była potyczka pod Błojcem koło Chechła, do której doszło 16 czerwca 1944 roku. Tego dnia poległo pięciu żołnierzy „Hardego”, a po zakończonej obławie, przygotowanej przez połączone siły Wehrmachtu i żandarmerii, Niemcy spacyfikowali wioskę, paląc wszystkie domostwa i zabijając jedenastu mieszkańców. We wrześniu 1944 roku, w Udorzu nastąpiła koncentracja i przegrupowanie oddziału, skąd 11 października 1944 roku Hardy poprowadził oddział na Podhale. Kompania zatrzymała się w pobliżu Góry Babica, a potem rozłożyła swój ostatni obóz w lasach nieopodal Harbutowic. Do obozu Hardego dołączyły również oddział „Surmy” ze zgrupowania „Garbnik” i ukraiński oddział dywersyjno – zwiadowczy

„Głos”. W dzień Wszystkich Świętych, 1 listopada 1944 roku, Hardy wysłał pluton honorowy na cmentarz do Sułkowic, gdzie partyzanci salwą uczcili pamięć mieszkańców pomordowanych podczas pacyfikacji tej miejscowości, która miała miejsce 24 lipca 1943 roku. W dniu 10 stycznia 1945 roku wokół terenu, gdzie znajdował się obóz Hardego nastąpiła koncentracja wojsk niemieckich, a wkrótce rozpoczęła się oblawa na partyzantów. Bitwa, jaką stoczył wtedy oddział Hardego, była największą i najbardziej brawurową bitwą w dziejach oddziału.

Podczas walk zginęło około 93 Niemców, a 120 zostało rannych. Straty oddziału Hardego wyniosły 3 zabitych i 14 rannych. W połowie stycznia 1945 roku oddział Hardego wyrwał się z oblężenia. Formalne rozwiązanie oddziału nastąpiło 25 stycznia 1945 roku w Trzebuni. W trakcie walk, oddział Hardego stracił 18 zabitych i 47 rannych, a straty jakie zadał nieprzyjacielowi wyniosły około 3000 zabitych i rannych.

Gerard Woźnica został aresztowany przez UB w kwietniu 1945 roku i osadzony w więzieniu w Katowicach. Po wyjściu z więzienia, wraz z rodziną osiedlił się w Poroninie, gdzie pracował jako ekonomista. Zmarł 14 lutego 1981 roku. Jest pochowany na cmentarzu w Poroninie. Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, trzykrotnie Krzyżem Walecznych i innymi odznaczeniami. W 1981 roku uczniowie olkuskiego I LO założyli drużynę starszoharcerską im. Hardego. Po 1989 roku olkuska Rada Miejska przyjęła uchwałę o nadaniu nazwy kpt. Hardego ulicy na osiedlu Pakuska (wcześniej nosiła nazwę Związku Młodzieży Polskiej). Ulica Hardego znajduje się także w Krzywopłotach (gmina Klucze), Kluczach i Zarzeczcu (gmina Wolbrom).³⁰⁾

STEFAN ZĄBCZYŃSKI

Stefan Ząbczyński urodził się 30 sierpnia 1912 roku w Zadrożu (gmina Trzyciąż). Od 16. roku życia był członkiem Ochotniczej Straży Pożarnej w Zadrożu oraz założycielem Koła Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży, którego celem było samokształcenie w zakresie rolnictwa. W 1933 roku ukończył Szkołę Rolniczą w Trzyciążu, a następnie odbywał służbę wojskową w 9. Pułku Ułanów. Kolejne lata to praca w rodzinnym gospodarstwie rolnym i nauka w Średniej Szkole Rolniczej. Niestety, wybuch II wojny światowej nie pozwolił mu zdać matury. Podczas okupacji aktywnie uczestniczył w ruchu oporu: najpierw w Związku Walki Zbrojnej (Komendant na Gminę Jangrot), a od 1943 roku jako zastępca dowódcy Plutonu Łączności AK Ziemi Olkuskiej. Awansował do stopnia porucznika, był dowódcą Kompanii Łączności, aż do rozwiązania AK w 1945 roku. Za udział w walce z okupantem został odznaczony Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, czterokrotnie Medalem Wojska i Krzyżem Partyzanckim. Po wojnie rozpoczął pracę w Powiatowym Biurze Rolnym, później w Wydziale Rolnictwa i Leśnictwa

Tablica pamiątkowa
na budynku Muzeum
Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej.

for. Jacek Sypień

30) Opracowano na podstawie książki K. Miszczyk, Partyzanci od Hardego, Olkusz 2001

w Olkuszku oraz ukończył studia w SGGW w Warszawie. Przez całe życie aktywnie działał w OSP i pracował społecznie. Był radnym olkuskim i powiatowym (nieprzerwanie od 1945-1988 roku). Za upowszechnianie oświaty rolniczej został odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz Złotym medalem Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Największe zasługi Stefana Ząbczyńskiego dotyczą działalności w straży pożarnej. Był członkiem OSP od 1928 roku, aż do śmierci w 2002 roku. Od 1972 roku był Prezesem OSP w Olkuszku. Wielkim osiągnięciem osobistym Stefana Ząbczyńskiego i jednocześnie olbrzymim wkładem w dorobek kulturalny Ziemi Olkuskiej było zorganizowanie Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej, którego oficjalne otwarcie odbyło się w dniu 27 maja 1978 roku.

Stefan Ząbczyński był autorem wielu prac i artykułów naukowych (m. in. na zlecenie PAN napisał pracę naukową pt. „Wpływ zanieczyszczeń powietrza na rośliny uprawne na przykładzie powietrza olkuskiego”). Miał na swoim koncie prace z zakresu historii pożarnictwa (m.in. „500 lat służby społecznej pożarnictwa olkuskiego 1478-1993”). Stefan Ząbczyński był także kierownikiem Zespołu Wydawniczego „Merkuriusza Strażackiego”. Stefan Ząbczyński zmarł 23 listopada 2002 roku.

Wojewódzkie obchody Dnia Strażaka, jakie odbywały się w Olkuszku 10 maja 2008 roku, były połączone z obchodami jubileuszu 130-lecia OSP w Olkuszku oraz 30-lecia Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej. Pierwszym punktem jubileuszowych uroczystości było odsłonięcie i poświęcenie tablicy ku czci Stefana Ząbczyńskiego, jaka została umieszczona na nowym pawilonie Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej. Oficjalnie też nadano imię Stefana Ząbczyńskiego stworzonej przez niego placówce.

Poświęcenie tablicy upamiętniającej Stefana Ząbczyńskiego, jaka została umieszczona na budynku Muzeum.

fot. Jacek Sypień

KS. BOLESŁAW ZELEK

Bolesław Zelek urodził się 16 listopada 1912 roku we wsi Welecze koło Buska Zdroju. Wcześniej stracił ojca, a jego wychowaniem zajął się stryj - ksiądz Roman Zelek. Bolesław Zelek, po ukończeniu szkoły średniej w Busku, odbył służbę wojskową, a następnie rozpoczął naukę w Seminarium Duchownym w Kielcach. Święcenia kapłańskie otrzymał 8 marca 1941 roku. Został wikariuszem w parafii Kije w powiecie pińczowskim, gdzie proboszczem był jego wuj, ks. Roman Zelek. Razem z nim młody Bolesław pomagał żołnierzom AK. Następnie był wikariuszem w parafii Niepokalanego Serca NMP w Kielcach, a potem został przeniesiony do Bodzentyna. W 1955 roku został proboszczem kościoła św. Andrzeja Boboli w Bukownie. Wkrótce po przybyciu do Bukowna rozpoczął starania o budowę murowanej świątyni. Parafia pw. św. Andrzeja Boboli została ustanowiona 14 grudnia 1938 roku. Msze były odprawiane w niewielkiej, drewnianej świątyni, która, w związku z rozwojem Bukowna, była za mała w stosunku do potrzeb. Dzięki inicjatywie ks. Zelka powstał Społeczny Komitet Budowy Kościoła, na którego czele stanął inżynier Wacław Bachowski. Po wielu staraniach, w 1956 roku, parafia dostała zgodę na budowę nowej świątyni. Budowa ta była realizowana przy pomocy finansowej wiernych i bez jakiegokolwiek wsparcia władz. Ksiądz Zelek zaangażował się w budowę nowej świątyni, która rozpoczęła się w 1959 roku. Wkrótce zyskał sobie bardzo duży autorytet wśród mieszkańców. Był skromny, bezkonfliktowy, potrafił rozmawiać z każdym oraz zjednywać sobie ludzi. W dniu 23 października 1966 roku biskup kielecki Jan Jaroszewicz konsekrował bukowieński kościół. Po wybudowaniu kościoła ks. Zelek rozpoczął budowę plebanii, domu Sióstr Prezentek, przedszkola oraz kaplicy pogrzebowej. Te wszystkie inwestycje nie byłyby możliwe bez ofiarności parafian. Ksiądz przyczynił się także do budowy kościoła w Borze Biskupim, który został poświęcony 12 czerwca 1986 roku. Ksiądz Zelek zmarł w 1991 roku i został pochowany na miejscowym cmentarzu. Dla mieszkańców Bukowna pozostanie autorytetem zarówno duchowym, jak i moralnym. Dlatego Rada Miejska Bukowna przyjęła uchwałę o nadaniu imienia ks. Bolesława Zelka jednej z ulic.³¹⁾

31) Obszerny biogram ks. Bolesława Zelka można znaleźć na stronie http://bobolabukowno.pl/?page_id=501 dostęp 13.05.2015r.)

ROZDZIAŁ II

Najstarsze miejsca pamięci w Olkusz.

2. Najstarsze miejsca pamięci w Olkuszu

2. 1. Fresk w kaplicy św. Anny

W kaplicy św. Anny znajdującej się w olkuskiej bazylice św. Andrzeja na ścianie można zobaczyć fragment renesansowego fresku przedstawiającego papieża Klemensa VIII. Napis na ścianie informuje o roli, jaką odegrał nuncjusz papieski Ippolito Aldobrandini (późniejszy papież Klemens VIII) w rokowaniach pomiędzy Maksymilianem Habsburgiem i Zygmuntem III Wazą. Aldobrandini przebywał w Polsce w latach 1588-89. Przez pewien czas mieszkał w Olkuszu, gdzie schronił się przed panującą w Krakowie zarazą. Według legendy, w tej właśnie kaplicy odprawiał mszę w intencji powodzenia rokowań pokojowych. W tzw. paktach bytomsko-będzińskich, do których zawarcia w dniu 9 marca 1589 roku przyczynił się kardynał Ippolito Aldobrandini zdecydowano o rezygnacji Maksymiliana Habsburga z polskiego tronu. Przypomnijmy, że po śmierci Stefana Batorego doszło do podwójnej elekcji. Szlachta wybrała na króla – elekta Zygmunta III Wazę i Maksymiliana Habsburga. Doszło do wojny pomiędzy zwolennikami obu kandydatów. Wtedy miał miejsce militarny epizod, gdy w 1587 roku dowódca zamku Rabsztyn, płk Gabriel Hołubek z pomocą olkuskich mieszczan rozbił wojska zmierzające z pomocą Maksymilianowi oblegającemu Kraków. Rok później Maksymilian został wzięty do niewoli przez Jana Zamoyskiego po bitwie pod Byczyną i rozpoczęły się rokowania pokojowe, o których wspomina napis w olkuskiej kaplicy.

2. 2. Kolumna przed bazyliką św. Andrzeja

Przed olkuską bazyliką stoi kamienna kolumna. Łaciński napis, jaki na niej się znajduje informuje, że została ustawiona dnia 22 marca 1686 roku. Kolumna wznosiła się pierwotnie na olkuskim rynku, co potwierdzają ryciny z końca XVIII wieku, a na jej szczycie znajdowała się kamienna rzeźba Chrystusa Frasobliwego. Według miejscowej tradycji, tę kolumnę ustawiono dla uczczenia zwycięstwa króla Jana III Sobieskiego w bitwie pod Wiedniem stoczonej 12 września 1683 roku pomiędzy wojskami polsko-austriacko-niemieckimi pod dowództwem króla Jana III Sobieskiego i wojskami tureckimi.

Kolumna przed olkuską bazyliką św. Andrzeja.

fol. Jacek Sypień

2. 3. Grodzisko Stary Olkusz

Niespełna trzy kilometry na zachód od centrum Olkusza, przy drodze krajowej 94, znajdują się pozostałości średniowiecznego grodziska. Na niewielkim wzgórzu znajdują się pozostałości średniowiecznego grodziska z dobrze zachowaną, głęboką fosą i dwoma pierścieniami ziemnych wałów. Gród miał kształt koła o średnicy 80 metrów. Przypuszcza się, że gród został zniszczony na przełomie XIII i XIV wieku, w trakcie rozbicia dzielnicowego. Podczas badań archeologicznych, w warstwie spalenizny znaleziono m.in. groty strzał, ostrogi, fragmenty naczyń oraz liczne zabytki wykonane ze srebra i ołowiu. Zabytki są datowane na XIII i XIV wiek. Do dziś, w pobliżu grodziska Stary Olkusz zachowały się ślady średniowiecznej eksploatacji górniczej.

Prawdopodobnie jeszcze w XIV wieku, na miejscu spalonego grodziska wybudowano gotycki kościół pw. św. Jana Chrzciciela. Jak przekazują źródła, w XVI wieku kościół przebudowano, zmniejszono i zamieniono na kaplicę, która przetrwała do XVIII wieku. Do naszych czasów zachowały się jedynie mury i krypty świątyni. W 1937 roku na murze dawnego prezbiterium ustawiono monument z krzyżem i tablicą, przypominającą historię tej świątyni. W latach 60. XX wieku, dzięki działalności Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Olkuskiej, uratowano grodzisko i mury kościoła przed zasypaniem przez hałdy miejscowej kopalni rud cynku i ołowiu.

Mury kościoła pw. św. Jana Chrzciciela na terenie grodziska Stary Olkusz.

fol. Jacek Sypień

ROZDZIAŁ III

Miejsca pamięci narodowej w Olkusz związane z powstaniem listopadowym.

3. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z powstaniem listopadowym.

3. 1. Grób Romana Bukowskiego – uczestnika powstania listopadowego

Na olkuskim Starym Cmentarzu znajduje się grób Romana Bukowskiego. Na ukośnie ściętej dolnej części postumentu wykuty jest napis „Żołnierz/powstania listopadowego 1830//. Na poziomej płycie niemal nieczytelny napis: Ś.P./Roman Bukowski/oficer...(?)//. Według zapisków Janiny Majewskiej napis na grobie brzmiał „Roman Bukowski, właściciel dóbr ziemskich, Sędzia Pokoju, służąc wiernie Bogu i Krajowi zasnął w Panu d. 21 października 1862 r. Cześć Jego Pamięci”³²⁾.

Roman Bukowski (ur. w 1812 roku, zm. 21 października 1862 roku.) był synem Jana Bukowskiego. Jego dziadek - Franciszek Bukowski, właściciel Klucz był generałem podczas powstania kościuszkowskiego. Roman Bukowski jako podporucznik brał udział w powstaniu listopadowym. Służył w 1. Pułku Ułanów. Po powstaniu wrócił na ziemię olkuską. Zachowała się informacja, że w 1930 roku Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych wykonała obramowanie ramą betonową mogiły „powstańca Bukowskiego”, a starą płytę kamienną, po oczyszczeniu, wmurowano w obramowanie.

Grób Romana Bukowskiego na Starym Cmentarzu w Olkuszu.

fot. Jacek Sypień

32) Archiwum Janiny Majewskiej, zbiór "Stary cmentarz", Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu

3. 2. Zaginiony grób Brunona Zbyszewskiego – uczestnika Powstania Listopadowego

Jeszcze przed 30. laty na olkuskim Starym Cmentarzu znajdował się grób, na którym była żelazna tabliczka z inskrypcją: „Tu spoczął w Bogu po zmiennych kolejach losu d.13 listopada 1868 r. Brunon Zbyszewski/b. oficer Wojsk Polskich/przeżywszy lat 68/. Brunon Zbyszewski był oficerem podczas powstania listopadowego.³³⁾ Wiadomo, że w wojsku powstańczym Zbyszewski służył jako adiutant w stopniu podporucznika, w 8. Pułku Piechoty Liniowej Królestwa Kongresowego. Odznaczył się odwagą w bitwach pod Wawrem (19 lutego 1831 roku) i pod Olszynką Grochowską (25 lutego), gdzie został wyróżniony w rozkazach dziennych dowództwa. Niewiele wiemy o dalszych losach Zbyszewskiego. O jego śmierci poinformowała Gazeta Warszawska (nr 266 z dnia 1 grudnia 1868 roku): „Dnia 13 z. m. w Olkuskiem zmarł Brunon Zbyszewski, b. oficer b. wojsk polskich, lat 68”.³⁴⁾

3. 3. Zaginiony grób Marcina Stanisława Duchanowskiego

Podobnie zaginął grób Marcina Stanisława Duchanowskiego, który również znajdował się na Starym Cmentarzu. Marcin Duchanowski był żołnierzem Pułku Szwolężerów Lansjerów Gwardii Cesarskiej, uczestnikiem słynnej szarży pod Somosierrą (30 listopada 1808 r.). Według relacji jego zięcia, Alojzego Procnere, Duchanowski zmarł w latach 60. tych XIX wieku i został pochowany na olkuskim cmentarzu. Jego grób znajdował się tuż przy wschodniej bramie, po lewej stronie, niedaleko grobu Nullo. Grób nie zachował się do naszych czasów.³⁵⁾

33) O. Dziechciarz, Przewodnik po ziemi olkuskiej, Gmina Olkusz, tom II cz. 1 wydanie II, Olkusz 2002, s.188

34) D. Konieczny, S. Góra, Zapomniani powstańcy na olkuskich cmentarzach (w:) Ilcusiana nr 8 maj 2013, s.65,66

35) Relacja została przytoczona w książce J. Liszki, Pamięć powstania styczniowego i opiera się na; Alojzy Procnere, Przegląd Historyczny” z 1906 r., „Mówią Wieki” z 1983 r.

ROZDZIAŁ IV

Miejsca pamięci narodowej w Olkusz związane z powstaniem styczniowym.

4. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z powstaniem styczniowym.

4. 1. Grób płk. Francesco Nullo

Pułkownik Francesco Nullo zginął 5 maja 1863 roku w bitwie pod Krzykawką.³⁶⁾ Jego zwłoki przewieziono do Olkusza. Pogrzeb trójki powstańców poległych pod Krzykawką, czyli Francesco Nullo, Ignacego Żelechowskiego oraz Władysława Romera odbył się 7 maja 1863 roku. Tłumy mieszkańców odprowadzały kondukt pogrzebowy z kostnicy szpitala św. Błażeja na cmentarz. Ceremonię pogrzebową prowadzili miejscowi księża: proboszcz ks. Józef Ćwikliński i wikary ks. Władysław Kuczyński. Kordon wojska rosyjskiego oddzielał żałobników od konduktu. Nad mogiłą powstańców oddział rosyjski, z rozkazu księcia Szachowskiego, oddał trzy salwy honorowe.³⁷⁾ Wystawiona 9 maja 1863 roku metryka zgonu Franciszka Nullo znajduje się w duplikacie aktów stanu cywilnego parafii Olkusz za rok 1863, pod numerem 65.³⁸⁾

Po pogrzebie, na grobie Nullo został ustawiony prosty, drewniany krzyż i napis z nekrologiem, który niestety zaginął. Taka sytuacja trwała do 1909 roku. Wtedy to, z inicjatywy dr. J. Jaworskiego, Aleksandra Janowskiego (założyciel Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego), dra Stefana Buchowieckiego, Antoniego Minkiewicza, Jana Jarno, Antoniego Okrajnego i innych, w tajemnicy przed Rosjanami, w ciągu jednej nocy wzniesiono na grobie Nullo pomnik w kształcie strzaskanego pnia dębu z napisem „Fr. Nullo/+5-V-1863/Pod Krzykawką/”.³⁹⁾ Postawienie pomnika odbyło się bez uzyskania zgody rosyjskich władz. Pomnik został ponoć w tajemnicy przewieziony do Olkusza z zakładu kamieniarskiego w Dąbrowie Górniczej. Pierwsze większe uroczystości rocznicowe przy grobie Nullo odbyły się 5 maja 1923 roku. Poza mieszkańcami i władzami Olkusza, przedstawicielami władz państwowych Polski i Włoch, weteranami powstania styczniowego (Józef Miniewski) i członkami rodziny zmarłego, wziął w nich udział pisarz Stefan Żeromski, który przemawiał nad grobem.⁴⁰⁾ Wtedy odsłonięto tablicę z białego marmuru z napisem „Pułkownikowi Francesco Nullo + 5 V 1863 pod Krzykawką/5 V 1923 R.” Tablica została zawieszona na rogu budynku dawnego starostwa przy olkuskim Rynku. Obecna ulica Basztowa otrzymała wtedy imię Francesco Nullo.⁴¹⁾

Z okazji setnej rocznicy powstania na grobie Nullo umieszczono kamienną tablicę, ukośnie opartą o pomnik. Na tablicy jest napis: „Ś.P. Pułkownik Francesco Nullo/ur. w r. 1826/ w Italji w m. Bergamo/Poległ pod Krzykawką/dnia 5 maja 1863 r./w walce o niepodległość Polski/Cześć Jego Pamięci/.

36) Obszerny biogram Francesco Nullo znajduje się na str. 27-28, 167-168 książki

37) J. Liszka, *Pamięć powstania*, op.cit. s.136

38) Jest w całości cytowana w książce; Adam Ostrowski, *Francesco Nullo, Bohater Polski i Włoch*, Warszawa 1970 r. s. 146

39) Obecnie napis znajduje się u dołu pomnika z lewej strony.

40) Szczegółowy opis uroczystości można znaleźć w; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów*, op.cit. s. 204 – 205.

41) Fotografia z tej uroczystości znajduje się w zbiorach olkuskiego Muzeum Regionalnego PTTK. Jej reprodukcja jest w książce J. Liszki, *Pamięć powstania...* op.cit. s. 343

Na murku przed obeliskiem są umieszczone trzy tablice. Na pierwszej z lewej strony jest napis w języku włoskim: „Abbiamo Piantato Gli Alberi Delle/Nostre Vallate perche il profumo/delle essenze nostrane si diffonda/e cresce ed avvolga la tomba di/Francesco Nullo/Il Sindaco/Constantino Simoncini/5 Maggio 1963/. Na tablicy obok, ten sam tekst w języku polskim: „Posadziliśmy te drzewa pochodzące z naszych wzgórz/ ażeby duch naszej Ojczyzny przeniósł się tu wzrastał i otaczał mogiłę Francesco Nullo/Burmistrz Constantino Simoncini/5 maja 1963 r./

Po prawej stronie obelisku Nullo, znajduje się płyta nagrobna innego powstańca - Władysława Romera. Początkowo, ufundowana przez rodzinę w 1929 roku, płyta znajdowała się wprost przed grobem Nullo, ale w 1931 roku, podczas urządzania otoczenia grobu Nullo, została przeniesiona. Władysław Romer urodził się w 1842 roku w Bieździejczy, wsi w powiecie jasielskim. Jego ojciec, Henryk był uczestnikiem powstania listopadowego. Władysław miał trzy siostry i młodszego o dwa lata brata Edmunda. Kiedy wybuchło powstanie styczniowe, Władysław przerwał studia medyczne i przyłączył się do oddziału Nullo. Podczas bitwy pod Krzykawką został wielokrotnie przekłuty kozackimi lancami i zmarł od ran w Olkuszu. Został pochowany na olkuskim cmentarzu. W 1929 roku rodzina Romerów umieściła płytę na grobie. Napis głosi: „Władysław Romer/żołnierz – powstaniec/ur. w 1842 r w Bieździejczy/zmarł w Olkuszu 5 maja 1863 r. z ran otrzymanych w bitwie pod Krzykawką/Nagrobek ten dla uczczenia Jego pamięci położyła w r. 1929 rodzina//”.

Jego brat Edmund także walczył w postaniu. Dostał się do niewoli, ale udało mu się zbiec. Potem zrobił karierę urzędniczą. Synem Edmunda był prof. Eugeniusz Romer (1871–1954), wybitny geograf i geopolityk, twórca nowoczesnej kartografii polskiej.⁴²⁾

Z kolei po lewej stronie grobu Nullo znajduje się kamienna płyta z napisem /Ś.P./Powstaniec Julian/Poległ pod Krzykawką/5 – V 1863 r./Cześć bohaterowi//.

W 1931 roku zaczęto porządkować otoczenie grobu Nullo. W dzienniku budowy z tego okresu znajduje się zapis: „W miejscu, gdzie znajduje się pomnik Nulla i nagrobek Romera – pochowany jeszcze jeden 3-ci powstaniec równocześnie – znany tylko z imienia Julian – zaszła konieczność zaznaczenia miejsca jego spoczynku płytą kamienną z napisem – w miejscu oznaczonym na planie literą „B”. W tym celu zakupiono w Olkuszu 2 płyty marmurowe”.⁴³⁾ Możemy tylko domniemywać, czy nieznanego powstaniec Julian, to oficer Ignacy Żelechowski, który zginął pod Krzykawką.⁴⁴⁾ Tablica poświęcona powstańcowi Julianowi (być może Żelechowskiemu) początkowo znajdowała się po prawej stronie grobu Nullo, tam, gdzie obecnie jest mur. W 1963 roku, podczas kolejnych prac przy grobie, została przesunięta w pobliże pomnika, po prawej stronie obelisku, a w 2003 roku, podczas porządkowania grobu Nullo, przeniesiono ją na lewą stronę pomnika.

W „Wykazie grobów i pomników powstańców oraz pamiątek po powstaniach z r. 1794, 1831, 1863”, sporządzonym w 1930 roku przez Referat Grobów Wojennych Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach możemy przeczytać, że na olkuskim Starym Cmentarzu pochowani są poza płk. Nullo:

42) Hasło Eugeniusz Romer w: https://pl.wikipedia.org/wiki/Eugeniusz_Romer (dostęp 19.07.2011)

43) AP Kielce, zesp. 100/I sygn. 15223, cytowane na stronie www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl

44) J. Liszka, Pamięć powstania, op.cit., s. 130, 133, 136

„Ćwiek Władysław ps. Romer poległ mając lat 19, G. Jan poległ mając lat 36, nieznany lat 40 z Krakowa. Prócz tego wielu powstańców”.⁴⁵⁾

Po II wojnie światowej grób płk. Francesco Nullo, podobnie jak cały Stary Cmentarz, był nieco zapomniany przez władze i mieszkańców. Przez wiele lat pomnikiem Nullo opiekowała się olkuszanka Stefania Szyszkowska, wdowa po kpt. Konstantym Szyszkowskim ps. Kruk, który walczył w kampanii wrześniowej w Batalionie Obrony Narodowej „Katowice”, następnie był dowódcą obwodu Olkusz - konspiracyjnej Służby Zwycięstwu Polski, a potem objął funkcję pierwszego komendanta obwodu Związku Walki Zbrojnej Olkusz. Został aresztowany w maju 1940 roku.

Pomnik Nullo został odnowiony, a cmentarz uporządkowany przed organizowanymi w 1963 roku obchodami 100. rocznicy powstania. Od tego czasu, rokrocznie odbywają się tam w maju patriotyczne uroczystości. Początkowo były organizowane przez społeczników skupionych w Towarzystwie Przyjaźni Polsko Włoskiej, a obecnie także przez władze miasta.

4. 2. Grób Konstantego Samulskiego

Na olkuskim nowym cmentarzu parafialnym znajduje się grób Konstantego Samulskiego. Napis na płycie z czarnego granitu głosi: „Ś.P./ Konstanty Samulski/ powstaniec 1863 roku/ 17.4.1828/ 5.12.1918/ pokój Jego duszy”. Poniżej widać drugi napis: „Maria Magdalena z Samulskich/ Nast/ 9.VII.1879/ 9.XI.1972/ pokój Jej duszy”. Konstanty Samulski pochodził z Kraśnika w ówczesnej guberni lubelskiej. Nie znamy przebiegu jego udziału w powstaniu styczniowym.⁴⁶⁾

4. 3. Grób Franciszka Opatowieckiego

Na olkuskim nowym cmentarzu znajduje się kamienny grobowiec, na którego pionowej płycie znajduje się wyrzeźbiona czapka krakuska, szabla i proporzec. Napis na nagrobku głosi: „Franciszek/ Opatowiecki/ urodzony d. 23 kwietnia 1843 r./ zmarł d. 29 listopada 1917 r./ uczestnik walk/ o wolność narodu/ 1863”. Wiemy, że walczył w powstaniu styczniowym i miał stopień porucznika, nie znamy jednak przebiegu jego służby.⁴⁷⁾

4. 4. Grób ks. Władysława Kuczyńskiego

Na Starym Cmentarzu, u końca głównej alei znajduje się grób z napisem „D.O.M/Ś.P./ Księdzu Władysławowi Kuczyńskiemu/Proboszczowi olkuskiemu/zmarłemu 26 lipca 1904 r./Parafjanie//.

Władysław Kuczyński urodził się 5 stycznia 1837 roku w Opatowie. W 1860 roku otrzymał święcenia kapłańskie i został wikarym w Młodzawach, a od 13 września 1861 roku w Olkuszu. Podczas powstania witał na olkuskim rynku oddziały powstańcze. Po klęsce powstania był zmuszony złożyć przysięgę na wierność carowi Aleksandrowi II. Wkrótce został administratorem parafii

45) Wykaz grobów i pomników powstańców oraz pamiątek po powstaniach z r. 1794, 1831, 1863 (powiat olkuski) AP Kielce, zesp. 100/I sygn. 15228

46) D. Konieczny, S. Góra, Zapomniani powstańcy na olkuskich cmentarzach (w:) Ilcusiana nr 8 maj 2013, s.65,66

47) tamże

Gołaczewy, od 7 grudnia 1868 roku parafii Wolbrom, a od 1876 roku parafii w Olkuszu.⁴⁸⁾ Podczas powstania styczniowego, jako wikariusz olkuskiej parafii, wspólnie z proboszczem ks. Józefem Cwiklińskim, prowadził ceremonię pogrzebu płk. Francesco Nullo na oluskim cmentarzu.⁴⁹⁾

Grób ks. Władysława Kuczyńskiego na Starym Cmentarzu w Olkuszu.

for. Jacek Sypień

4. 5. Tablica pamiątkowa poświęcona Włochom poległym w powstaniu styczniowym

W dniu 9 maja 1999 roku, na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza odsłonięto tablice poświęcone Włochom poległym w 1863 roku w walkach o niepodległość Polski.

U góry, na czarnej marmurowej tablicy znajduje się napis: „Cavalieri Della Liberta”, czyli „Kawalerowie Wolności”. Po obu stronach flagi włoskie. Poniżej, centralnie tablica z czerwonego granitu. Na niej, w stylizowanej tarczy, na dwóch polach w słup, znajduje się Orzeł i Pogoń. Poniżej jest napis: „Włosi w powstaniu/ styczniowym/1863”.

Po lewej stronie na tablicy z czarnego marmuru napis głosi: „W oddziale Francesco Nullo/Zesłańcy na Sybir 1863/ Febo Arageli Bergamo/Achille Bendi Forli/Giuseppe Clerici Como/Ambrogio Giupponi Bergamo/Giacomo Meuli Viadana/Lucio Meuli Viadana/Alessandro Venanzio Bergamo//

Por. Elia Marchetti/+31.12.1839 Bergamo/Ranny pod Krzykawką/+7.05.1863 Chrzanów/
por. Luigi Caroli/+1834 Bergamo/adjuwant Fr. Nullo/+8.06.1865 Kadaja.

48) J. Kowalczyk, Olkusz, www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl. Niejasna jest data śmierci księdza Kuczyńskiego.

Ksiądz Wiśniewski podaje 1894 r., na cytowanej stronie internetowej 29 lipca 1893 r., a na grobie jest data 1904 r.

49) J. Liszka, Pamięć powstania styczniowego, op.cit. s. 46, 47, 136

Na tablicy po prawej stronie jest napis: „W innych oddziałach powstańczych/por. Battista Belotti/+1836 Bergamo/brat narzeczonej Nullo/+6.09.1863 Batorz/mjr. Camillo Lencis/+1825 Novi Ligure/d-ca oddziału powst./+14.09.1863 Osówka/plk. Stanislao Becchi/+8.06.1828 Portoferaio Elba/d-ca oddziału powstańców/+17.12.1863 Włocławek/ppor. Luigi Navone/nacz. Wojskowy 3 powiatów/+29.07.1863 Dziwy”.

Tablica na Starym Cmentarzu w Olkuszu poświęcona Włochom poległym w powstaniu styczniowym.

fol. Jacek Sypień

4. 6. Tablica pamiątkowa w Szkole Podstawowej nr 4 w Olkuszu

W dniu 4 maja 1963 roku, dzień przed oficjalnymi obchodami 100. rocznicy śmierci płk. Francesco Nullo, w trakcie uroczystości nadania imienia Francesco Nullo olkuskiej Szkole Podstawowej nr 4, przy wejściu do szkoły została odsłonięta pamiątkowa tablica. Na tablicy widnieje napis: Szkole Podstawowej nr 4 w Olkuszu/imię płk Francesco Nullo/z Bergamo – Italia/Bohaterskiego uczestnika/powstania styczniowego/w setną rocznicę/jego śmierci w bitwie pod/Krzykawką w hołdzie nadaje/społeczeństwo/ziemi olkuskiej/Olkusz – maj 1963 r.

W uroczystościach wzięła udział delegacja z Bergamo, z burmistrzem Constantino Simoncini, który odsłonił marmurową tablicę przy wejściu do budynku szkoły i posadził przed szkołą cisy przywiezione z Bergamo.⁵⁰⁾

50) J. Sypień, Pamięć o pułkowniku Francesco Nullo i bohaterach Powstania Styczniowego na ziemi olkuskiej (w:) Ilcuseria nr 8 maj 2013, s. 41

4. 7. Kopiec Kościuszki w Olkuszu

Kolejnym z przykładów działań patriotycznych podejmowanych przez mieszkańców Olkusza było ponowne usypanie kopca Kościuszki. Kopiec powstał w 1861 roku, a podczas powstania styczniowego został zrównany z ziemią przez Rosjan. Wtedy w kopcu znaleziono dokument z nazwiskami inicjatorów jego powstania i część z nich została wkrótce aresztowana.

W 1917 roku z inicjatywy inż. Stanisława Baca, dyrektora Szkoły Rzemieślniczej, postanowiono usypać nowy kopiec na miejsce zniszczonego. Prace koordynowane przez społeczny komitet dla uczczenia 100. rocznicy śmierci Kościuszki trwały dwa tygodnie. W kopcu umieszczono pamiątkowe dokumenty oraz ziemię z pola bitwy pod Raławicami. Na jego szczycie ustawiono drewniany krzyż. W uroczystościach poświęcenia kopca, jakie odbyły się w październiku 1917 roku, wzięło udział przeszło 8000 mieszkańców miasta i powiatu.⁵¹⁾ Wówczas cierniowy wieniec na krzyżu opatrzono datami: 1794, 1817, 1863, 1917.

W 1972 roku, z inicjatywy księży olkuskich, w miejsce zmuszającego postawiono nowy, drewniany krzyż. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku władze Olkusza sfinansowały prace przy odbudowie kopca. Uporządkowano teren wokół kopca i założono oświetlenie. U podnóża Kopca Kościuszki wmurowano pamiątkową tablicę, która została odsłonięta w 1994 roku, w 200. rocznicę powstania kościuszkowskiego. Na tablicy widnieje napis: „W 200-ną rocznicę insurekcji/Tadeuszowi Kościuszce/W hołdzie/Łańcuch pokoleń Olkuszan”. Niestety, kopiec został nieco zapomniany przez władze i mieszkańców Olkusza. W kolejne okrągłe rocznice insurekcji nie organizowano tam żadnych uroczystości. Parkowe oświetlenie ustawione wokół kopca wkrótce zostało zniszczone przez wandalów.

W grudniu 2003 roku, w wyniku gwałtownej wichury, przewrócił się drewniany krzyż na szczycie kopca. Nowy ustawiono w październiku 2004 roku. Wykonanie krzyża i większość prac wykończeniowych wykonywane były ręcznie. Odnowiono i wykorzystano metalowe elementy z poprzedniego krzyża, czyli koronę i obręcz.

Olkuski Kopiec Kościuszki, który jest wpisany do rejestru Miejsc Pamięci Narodowej, ma u podstawy średnicę 18 m, wysokość 7 m, zaś sam krzyż ma wysokość - 6 m.

Uroczystość poświęcenia Kopca Kościuszki w Olkuszu.

fot. arch. Muzeum Regionalne PTTK w Olkuszu

51) Wiśniewski J. Historyczny opis kościołów miast, zabytków i pamiątek w Olkuskiem, Marjówka Opoczyńska 1933, s. 260

ROZDZIAŁ V

Miejsca pamięci narodowej w Olkusz związane z okresem pierwszej wojny światowej.

5. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem pierwszej wojny światowej.

5. 1. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Olkuszu.

Na terenie olkuskiego cmentarza parafialnego znajduje się otoczona kamiennym murem kwatera wojskowa z czasów I wojny światowej.⁵²⁾ Większość pochowanych tutaj żołnierzy zginęła, bądź zmarła z ran odniesionych podczas Bitwy Jurajskiej, jaka była toczona na naszych terenach od połowy listopada do połowy grudnia 1914 roku. Na terenie cmentarza wojennego znajdują się 43 zbiorowe mogiły ziemne z betonowymi obramowaniami i żelaznymi krzyżami, dwie pojedyncze mogiły betonowe oraz drewniany Krzyż Katyński i krzyż poświęcony ofiarom katastrofy lotniczej w Smoleńsku.

Centralnym elementem cmentarza jest kamienny postument z rzeźbą orła. Sam postument został wzniesiony w okresie międzywojennym, a rzeźba kamiennego orła, dzieło artysty plastyka Wiesława Nadymusa, została odsłonięta w 2001 roku.

Podczas walk w 1914 roku, poległych żołnierzy chowano w trzech kwaterach wojskowych, które zgodnie z austriacką dokumentacją nosiły numery 8,9 i 10. Kwatera nr „9” znajdowała się na terenie cmentarza żydowskiego, kwatera „10” na dawnym cmentarzu cholerycznym, w pobliżu obecnego skrzyżowania ul. Króla Kazimierza Wielkiego i drogi krajowej 94, a kwatera „8” na powstałym w tym okresie nowym cmentarzu parafialnym.⁵³⁾

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

52) Numer ewidencyjny 1212050-003

53) P. Orman, K. Orman, Wielka Wojna na Jurze, op.cit. s. 162

Podczas wojny, w kwaterze nr „8”, czyli obecnym cmentarzu wojennym, pochowano 180 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, pięciu z armii rosyjskiej oraz 21 osób o nieokreślonej przynależności państwowej. W zdecydowanej większości są to ranni, którzy z pól bitewnych trafili do olkuskiego szpitala. W okolicach Olkusza nie toczyły się bezpośrednie walki, a w realiach wojny poległych chowano na prowizorycznych cmentarzach na polach bitewnych. W 1918 roku na cmentarzu pochowano także 14 żołnierzy Wojska Polskiego, prawdopodobnie rannych, którzy zmarli w oluskim szpitalu. Byli to m.in. Franciszek Dąbrowski (szeregowy), Jan Roessler (podporucznik), Ignacy Rak (szeregowy), Jan Adolf Miedziejewski (sierżant), Jan Proszek /Proszczek/ (sierżant), Piotr Kędzior (szeregowy), Benedykt Niedziela (szeregowy), Jan Borowski (szeregowy), Franciszek Podbiół (kapral) i Stanisław Husiatyński.⁵⁴⁾

W 1936 roku przeniesiono tu szczątki 79 żołnierzy z armii austro-węgierskiej i 20 z armii rosyjskiej ekshumowanych z likwidowanego cmentarza wojennego w Kluczach.⁵⁵⁾ W 1939 roku na terenie tej kwatery pochowano 5 żołnierzy Wojska Polskiego, a w 1945 roku dwóch milicjantów poległych w walce z niemieckim desantem, wiosną 1945 roku. Łącznie na cmentarzu wojskowym spoczywa 326 żołnierzy⁵⁶⁾, z czego 228 udało się zidentyfikować.⁵⁷⁾

Tablice pamiątkowe na murze cmentarza z I wojny światowej w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

54) „Baza Grobów wojennych” <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/107> (dostęp 15.08.2015r.)

55) P. Orman, K. Orman, Wielka Wojna na Jurze, op.cit. s. 162 – 163

56) Brak jest precyzyjnych danych dotyczących liczby pochowanych z lat 1914-1918. Dane austriackie wskazują na 348 pochowanych, dane z okresu międzywojennego na 220 pochowanych. W internetowej bazie grobów wojennych pisze się o 408 poległych pochowanych na tym cmentarzu.

57) Nazwiska poległych żołnierzy pochowanych w tej kwaterze można znaleźć (w): <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/107>

5. 2. Grób Jerzego Oskierki - Kramarczyka

Na olkuskim nowym cmentarzu znajduje się grób legionisty Jerzego Oskierki – Kramarczyka. Urodził się 8 listopada 1890 roku w Olkuszu. Jako student piątego roku Politechniki we Lwowie wstąpił do legionów. Służył w 2. Pułku Ułanów Legionów Polskich (nr legitymacji 3412). Jako żołnierz (kapral) 3. plutonu 2. szwadronu II Brygady Legionów Polskich brał udział w słynnej szarży pod Rokitną (13.06.1915 r.). Podczas bitwy padł pod nim koń. Po wojnie służył w Wojsku Polskim w stopniu majora. Potem wrócił do Olkusza, gdzie zmarł w 1937 roku.⁵⁸⁾

Grób Jerzego Oskierki - Kramarczyka.

fol. Jacek Sypień

5. 3. Płyta Nieznanego Żołnierza

Na zieleńcu po południowej stronie olkuskiej bazyliki św. Andrzeja do 2007 roku znajdowała się kamienna płyta z napisem: „Nieznanemu żołnierzowi poległemu za Ojczyznę w latach 1914-1912. Rodacy z Olkusza.” Pierwotnie pamiątkowa płyta odsłonięta w 1927 roku (lub 1925) znajdowała się na olkuskim rynku przy wejściu do magistratu. W 1932 roku przeniesiono ją na niewielki skwer przy wieży ciśnień. Wieża została rozebrana w 1962 roku, a w 1968 roku, w związku z planowaną przebudową rynku, przeniesiono ją obok kościoła pod figurę Matki Boskiej.⁵⁹⁾ Tradycyjnie, 11 listopada i 3 maja pod płytą Nieznanego Żołnierza składane były kwiaty przez delegacje władz samorządowych, organizacji kombatanckich i stowarzyszeń.

⁵⁸⁾ J. Sypień, *Mieszkańcy ziemi olkuskiej w Legionach Polskich Józefa Piłsudskiego 1914-1918*, (-) Ilciana nr.11, listopad 2014 s.95

⁵⁹⁾ W. Kluczewski, *Pomniki walk niepodległościowych na ziemi olkuskiej*, op.cit. s. 60

W 2007 roku płyta została przeniesiona na olskuski rynek, tam gdzie pierwotnie się znajdowała. Nad nią ustawiono pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego. Obecnie, w miejscu gdzie znajdowała się płyta, znajduje się inna płyta z czarnego marmuru z napisem: „Tu znajdowała się olskuska płyta Nieznanego Żołnierza pierwotnie położona pod magistratem w roku 1925 dwukrotnie znalazła schronienie na terenie kościelnym w latach hitlerowskiej okupacji i Polski Ludowej przeniesiona do rynku 3 sierpnia 2007 roku”.

Miejsce, gdzie znajdowała się płyta Nieznanego Żołnierza w Olskuszu.

fol. Jacek Sypień

5. 4. Tablica „Poległym bohaterom w walce z najazdem Rosji Sowieckiej”.

Na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza w 2000 roku została odsłonięta pamiątkowa tablica poświęcona mieszkańcom ziemi olkuskiej poległym podczas wojny polsko-bolszewickiej. Z inicjatywą ufundowania tablicy wystąpiło grono olkuskiej społeczności, opiekunów Starego Cmentarza z Mieczysławem Karwińskim na czele oraz Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Włoskiej z prezesem Wiktorem Burakowskim. Na tablicy z czerwonego marmuru widnieje napis: „Poległym bohaterom w walce z najazdem Rosji Sowieckiej”. Poniżej na środku, na czarnej tablicy napis: „Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu”, poniżej na czerwonej marmurowej tablicy znajduje się popiersie Marszałka, a pod nim daty 1920 i 2000. Obok, na dziesięciu tablicach z czarnego marmuru, wyryte są nazwiska 234 żołnierzy, mieszkańców powiatu olkuskiego w jego dawnych granicach, poległych w wojnie z Rosją. Jest to kopia tablicy, jaka przed wojną była wmurowana w ścianę budynku dawnego starostwa przy oluskim rynku.

Tablica poświęcona mieszkańcom ziemi olkuskiej poległym podczas wojny polsko-bolszewickiej.

fol. Jacek Sypień

5. 5. Tablica poświęcona żołnierzom V Batalionu Strzelców Olkuskich im. płk. Francesco Nullo

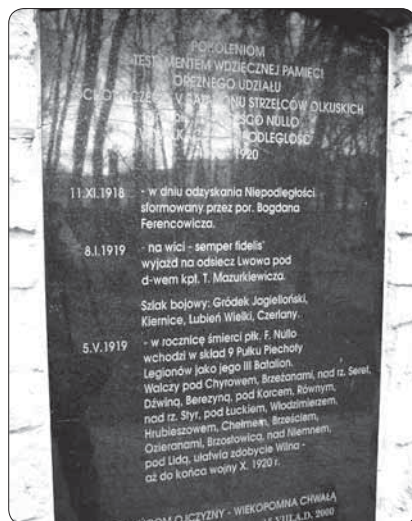
Także na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza znajduje się tablica z czarnego marmuru z napisem: „Pokoleniom z testamentem wdzięcznej pamięci orężnego udziału ochotniczego V Batalionu Strzelców Olkuskich im. Płk. Francesco Nullo w walkach o niepodległość 1918 – 1920”.

Poniżej opisana jest historia walk Batalionu:

- 11.XI.1918 – w dniu odzyskania Niepodległości sformowany przez por. Bogdana Ferencowicza.
- 8.I.1919 – na wici – semper fidelis. Wyjazd na odsiecz Lwowa pod d-wem kpt. T. Mazurkiewicza. Szlak bojowy: Gródek Jagielloński, Kiernice, Lubień Wielki, Czerlany.

- 5.V.1919 – w rocznicę śmierci płk. F.Nullo wchodzi w skład 9 Pułku Piechoty Legionów jako jego III Batalion. Walczy pod Chyrowem, Brzeżanami, nad rz. Seret, Dźwiną, Berezyną, pod Korcem, Równym, nad rz. Styr, pod Łuckiem, Włodzimierzem, Hrubieszowem, Chełmem, Brześciem, Ozieranami, Brzostowicą, nad Niemnem, pod Lidą, ułatwia zdobycie Wilna – aż do końca wojny X. 1920 r.” Poniżej napis „Obrońcom Ojczyzny - Wiekopomna Chwała/15.VIII.A.D.2000.”

Tablica została odsłonięta podczas obchodów święta Wojska Polskiego w dniu 15 sierpnia 2000 roku. Z inicjatywą ufundowania tablicy wystąpiło Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Włoskiej z prezesem Wiktorem Burakowskim.

Tablica poświęcona żołnierzom V Batalionu Strzelców Olkuskich im. płk. Francesco Nullo.

fol. Jacek Sypień

5. 6. Obelisk poświęcony generałowi Stefanowi Buchowieckiemu w Parku Miejskim.

W dniu 11 listopada 1981 roku, w parku miejskim, który przed wojną nosił imię gen. Stefana Buchowieckiego, odsłonięto kamienny obelisk ufundowany z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Olkuskiej. Obelisk został ustawiony niemal naprzeciwko domu, w którym mieszkał generał.

Na obelisku wykonanym z miejscowego wapienia znajduje się tablica z brązu, na której widnieje napis: „Zasłużonemu lekarzowi i społecznikowi miasta i ziemi olkuskiej doktorowi medycyny Stefanowi Buchowieckiemu (1863-1927) oficerowi Legionów, współorganizatorowi wojskowej służby sanitarnej, generałowi brygady Wojsk Polskich, kawalerowi Virtutti Militari i Krzyża Walecznych – w hołdzie społeczeństwo”.⁶⁰⁾

Obelisk poświęcony generałowi Stefanowi Buchowieckiemu w Parku Miejskim.

fol. Jacek Sypień

60) Szczegółowy biogram gen. Stefana Buchowieckiego znajduje się na str. 11-12 książki

5. 7. Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego

Pierwszy pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego został odsłonięty w 1936 roku na starym placu fabrycznym. Został ufundowany ze składek pracowników olkuskiej fabryki naczyń emalowanych oraz mieszkańców. Pomnik został zniszczony podczas wojny. W połowie lat 90. XX wieku z inicjatywą budowy pomnika, wzorowanego na przedwojennym popiersiu, wystąpiło kilka olkuskich organizacji społecznych m.in. olkuski oddział PTTK, Towarzystwo Przyjaźni Polsko - Włoskiej, Akcja Katolicka, Krag Pokoleń Harcerskich oraz Towarzystwo Miłośników Ziemi Olkuskiej. W 1998 roku zamówiono gipsową makietę popiersia Marszałka, którą wykonał artysta plastyk Wiesław Nadymus. Od tego czasu nie udawało się znaleźć środków na realizację samego pomnika, a makietę zdołała salę kominkową olkuskiego PTTK. W 2005 roku zawiązał się 15-osobowy społeczny komitet budowy pomnika. W skład komitetu weszli przedstawiciele samorządów oraz organizacji społecznych. Koszt budowy pomnika pokryły olkuski magistrat i starostwo, a część pieniędzy uzyskano w drodze zbiórki społecznej. Koncepcję architektoniczną pomnika wykonał dr Włodzimierz Leśniak, a samą rzeźbę artysta plastyk Wiesław Nadymus.

Uroczyste odsłonięcie i poświęcenie pomnika odbyło się 15 sierpnia 2007 roku i było połączone z obchodami 87. Rocznicy Bitwy Warszawskiej i Święta Żołnierza Polskiego. Uroczystości rozpoczęły się od mszy świętej w bazylice św. Andrzeja, koncelebrowanej przez biskupa Adama Śmigielskiego.

Po poświęceniu pomnika przez Biskupa Śmigielskiego nastąpiło uroczyste odsłonięcie, którego dokonali Wicewojewoda Adam Mucha, Starosta Leszek Konarski, Burmistrz Dariusz Rzepka oraz przewodniczący Społecznego Komitetu Budowy Pomnika - Zygmunt Solecki. Ceremonię zwieńczyło złożenie wieńców i wiązanek kwiatów przed pomnikiem oraz pieśń I Brygady Legionów Polskich. Organizatorami uroczystości były władze powiatu i miasta oraz Społeczny Komitet Budowy Pomnika.

Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego.

for. Jacek Sypień

5. 8. Pomnik Petera Westena

W październiku 2013 roku na Starym Cmentarzu w Olskuszu odsłonięto popiersie Petera Westena - austriackiego przemysłowca, założyciela fabryk w Olskuszu i Wolbromiu. Inicjatorami upamiętnienia przedsiębiorcy, który w ubiegłym stuleciu rozwinął przemysł, byli członkowie Społecznego Komitetu Upamiętnienia Petera Westena w Olskuszu oraz Oddziałowa Komisja Opieki nad Zabytkami PTTK. Popiersie zostało poświęcone przez proboszcza parafii św. Andrzeja Apostoła ks. Mieczysława Miarkę. Rzeźba została wykonana przez artystę plastyka Wiesława Nadymusa.

Spotkaliśmy się tutaj, by oddać hołd Peterowi Westenowi, który w 1907 roku przyjechał do Olskusza z Austrii. Dysponował kapitałem umożliwiającym szybkie i sprawne uruchomienie dwóch zakładów. Fabryki naczyń w Olskuszu i Wolbromiu dały początek intensywnemu rozwojowi tych miast i okolic. Westen zapewniał swoim pracownikom mieszkania, zaplecze kulturalne i sportowe, sklep z niskimi cenami. Był znanym i szanowanym przedsiębiorcą. Kilkadziesiąt lat temu mieszkańcy i pracownicy z Olskusza ufundowali mu pomnik, ale został on zniszczony. Dopiero dzisiaj możemy oddać mu hołd i podziękować za to wszystko, co zrobił dla naszego regionu – podkreślał Adam Przewięźlikowski, jeden z inicjatorów akcji. Po odsłonięciu pomnika oraz złożeniu kwiatów, uczestnicy uroczystości obejrzeli film dokumentalny o fabrykach Westena oraz wystawę fotografii w Miejskim Ośrodku Kultury w Olskuszu. Pomysłodawcy uczczenia Westena zadbali również o codzienną opiekę nad pomnikiem. Sprawować ją będą uczniowie z Zespołu Szkół nr 1 w Olskuszu.⁶¹⁾

Peter Westen urodził się w 1875 roku. Był z pochodzenia Austriakiem mieszkającym w Wiedniu. Jednak jego rodzina inwestowała nie tylko na obszarze ówczesnych Austro – Węgier. Pierwszy zakład, założony jeszcze przez ojca Petera Westena, powstał w 1858 roku w Neschwitz - łżyckim mieście, które podówczas znajdowało się na terenie powiązanego z Austrią Królestwa Saksonii. Stalowe naczynia emaliowane były wtedy absolutną nowością. Pierwsze takie fabryki powstały w Niemczech i Austrii około 1850 roku. Kolejną fabrykę wybudowali Westenowie w 1873 roku w austriackim mieście Knittelfeld, następną w 1894 roku w Cilli (teraz Celje) w Słowenii. Ta miejscowość stała się główną siedzibą międzynarodowego koncernu Westenów. Następna fabryka powstała w 1895 roku w Ligetfal (obecnie przedmieścia Bratysławy), a w 1897 roku powstała fabryka w Budweis (Czeskie Budziejowice). Kolejnym krokiem była ekspansja na rynki wschodnie, czyli uruchomienie fabryk w Olskuszu i Wolbromiu, na terenie ówczesnej Rosji. W dniu 6 lipca 1907 roku zatwierdzono w Olskuszu statut Akcyjnego Towarzystwa Tłoczonych i Emaliowanych WYROBÓW „Westen”. Towarzystwo zostało zawiązane przez Petera Westena, Fryderyka Meisenholla i Fryderyka Jakubca. Głównym udziałowcem była rodzina Westenów posiadająca 86 proc. akcji. W tym samym roku spółka zakupiła w Olskuszu niewielki plac o powierzchni dwóch morgów i przystąpiła do wznoszenia hal fabrycznych. Rok później ruszyła produkcja naczyń. Po I wojnie światowej, mimo utraty znacznej części rynku rosyjskiego, koncern Westenów nadal się rozwijał, starając się utrzymać dotychczasowe i znaleźć nowe rynki zbytu. W 1923 roku powstał zakład w Rumuńskim mieście Mediasch, a 1926 roku Peter Westen wybudował fabrykę

61) Wiola Woźniczko, Oddali hołd Westenowi, Przegląd Olskuski

<http://przeglad.olskuski.pl/index.php/artykuly/kultura/historia-i-tradycja-regionu/8607-oddali-hod-westenowi>

naczyń w Rostowie. Co prawda władze sowieckie już w 1930 roku znacjonalizowały zakład, ale Westenowie jako doradcy techniczni, byli tam obecni do 1940 roku.

Wolbromska fabryka Westena początkowo miała podobny profil produkcji jak olkuska, lecz wkrótce, wobec odmowy przez Firmę Trieugolnik w St. Petersburgu dostawy uszczelek gumowych dla wykonywanych w Wolbromiu baniek na mleko, zdecydowano przebranzowić Oddział i w 1912 roku utworzone zostaje samodzielne przedsiębiorstwo pod nazwą „Wolbrom Fabryka Wyrobów Gumowych Spółka Akcyjna w Wolbromiu”. Jej dyrektorem został Fritz Westen – syn Petera Westena. Na początku wolbromska fabryka zatrudniała 120 pracowników, w 1912 roku już czterystu.

Dyrektorem olkuskiej fabryki do 1918 roku był Peter Westen. W 1919 roku fabrykę upaństwowiono, lecz wkrótce, w 1922 roku zwrócono Westenom. Kolejnym dyrektorem fabryki, niemal do wybuchu wojny, był inż. Witold Otto, lecz Peter Westen, jako właściciel często odwiedzał Olkusz. W 1932 roku Peter Westen przeniósł się na stałe do rumuńskiego miasta Mediasch, gdzie w 1934 roku zmarł i został pochowany na miejscowym cmentarzu.⁶²⁾

Pomnik Petera Westena na Starym Cmentarzu w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

62) J. Sypień, Peter Westen (1875-1934), Olkusz 2013 (ulotka)

ROZDZIAŁ VI

Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem drugiej wojny światowej.

6. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem drugiej wojny światowej.

6. 1. Mogiła żołnierzy 23 dywizji piechoty Armii Krajowej w Olkuszu

Na olkuskim cmentarzu parafialnym znajduje się zbiorowa mogiła pięciu żołnierzy Armii Krajowej, w tym żołnierzy oddziału partyzanckiego „Surowiec” 23 Dywizji Piechoty AK, dowodzonego przez Gerarda Woźnicę ps. Hardy – Kawalerów Krzyża Walecznych.⁶³⁾

Pierwotnie mogiła miała betonowe obramowanie i była oznaczona krzyżem z metalowych rur ustawionym na betonowym cokole. Na krzyżu znajdowała się prostokątna, biała, emaliowana tablica pamiątkowa z napisem: Pełni poświęcenia oddali swe młode życie/w walkach oddziałów partyzanckich Armii Krajowej z okupantem niemieckim/Kawalerowie Krzyża Walecznych// Następnie były wymienione nazwiska i pseudonimy poległych, a pod spodem tekst: Bohaterom Armii Krajowej/ Złóż hołd i oddaj cześć//. Obecnie tablica znajduje się na ścianie olkuskiego Mauzoleum Strażackiego przy ul. Floriańskiej 5. Autorem ustawionego w 1996 roku pomnika była olkuska Pracownia Urbanistyczna, kierowana przez dra Włodzimierza Leśniaka.⁶⁴⁾ Pomnik wykonany jest z czerwonego piaskowca i zwieńczony krzyżem z kotwicą, symbolem Polski Walczącej. Mogiła wyłożona jest płytami kamiennymi. Na postumencie znajdują się dwie tablice pamiątkowe.⁶⁵⁾

Na pierwszej widnieje napis: Żołnierze Armii Krajowej 23 i 106 Dyw. Piech. Oddziałów Partyzanckich „Surowiec” i „Litwinka” Bohaterom chwała i pamięć A.D.1996

Na drugiej, pionowej tablicy, znajduje się napis:

„Kawalerowie Krzyża Walecznych polegli w walkach:

- » Kpr. Julian Guzy „Wąsik” l. 22 z Grabowej
+ 24.03.1944 w Kluczach
- » Kpr. Zdzisław Zgrzywna „Kuba” l. 22 z Sosnowca
+ 12.1.1945 w Harbutowicach
- » Kpr. Jerzy Tylec „Wir” l. 19 z Olkusza
+ 12.01.1945 w Harbutowicach
- » Kpr. Jan Żurek „Warta” l.26 z Olkusza
+ 17.01.1945 w Budzynie
- » Kpr. Mieczysław Karbownik „Szary” z Sosnowca
+ 17.01.1945 w Budzynie

Mogiła żołnierzy Armii Krajowej
w Olkuszu.

foto. Jacek Sypień

63) Lokalizacja grobu: sektor IIIPG, rząd 1 miejsce 19

64) Numer ewidencyjny 1212050-001

65) Kluczewski, Pomniki walk niepodległościowych na ziemi olkuskiej, Olkusz 2006, s. 101

Polegli w Harbutowicach to żołnierze oddziału partyzanckiego „Surowiec”. Wtedy podczas walk straty oddziału wyniosły 3 zabitych i 14 rannych.⁶⁶⁾ Polegli zostali pochowani na miejscowym cmentarzu na Podhalu, a po wojnie ich szczątki ekshumowano i przeniesiono na olkuski cmentarz. Wiemy o nich niewiele.

Jerzy Tylec „Wir” urodził się 1 stycznia 1926 roku w Olkuszu. Ranny zmarł na rękach przyjaciela Janusza Groszewskiego ps. „Koliber” wypowiadając słowa „oj my straceńcy”.⁶⁷⁾ Został pochowany w miejscu obozu partyzanckiego. Potem jego zwłoki przeniesiono na miejscowy cmentarz, a następnie do rodzinnego Olkusza. Z kolei polegli w Budzynie byli żołnierzami Drużyny dywersyjnej Obwodu Olkusz AK, którą dowodził Wacław Kalarus ps. „Tarzan”. W styczniu 1945 roku otrzymali rozkaz rozbrojenia oddziału niemieckiego w okolicach Budzyna (gmina Wolbrom). Potyczka odbyła się 17 stycznia 1945 roku. Niestety, partyzanci wpadli w pułapkę i dostali się pod silny ogień karabinów maszynowych. Od postrzału w głowę zginął Mieczysław Karbownik ps. „Szary”, a ciężko ranny został Jan Żurek ps. „Warta”, który zmarł w wyniku odniesionych ran. Tego samego dnia w nocy do wsi wkroczyły wojska radzieckie. Obydwaj partyzanci zostali pochowani na cmentarzu w Mostku, skąd w 1946 roku zostali ekshumowani i przeniesieni do wspólnej mogiły na oluskim cmentarzu.⁶⁸⁾

6. 2. Cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej w Olkuszu

Na oluskim cmentarzu parafialnym znajduje się cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej.⁶⁹⁾ Pochowano tu 1113 żołnierzy Armii Czerwonej poległych podczas walk w styczniu 1945 roku.⁷⁰⁾ Spośród pochowanych tu żołnierzy udało się zidentyfikować nazwiska 206 poległych. Ich nazwiska umieszczone są na tablicach przy wejściu na cmentarz. Pochowano tu szczątki żołnierzy ekshumowanych z tymczasowych grobów i cmentarzy, jakie tworzone podczas walk w styczniu 1945 roku na terenie całego powiatu olkuskiego. Na oluskim cmentarzu znajdują się zatem polegli w następujących miejscowościach: Sławków (188 osób), Bolesław (145 osób), Sułoszowa (102 osoby), Ogrodzieniec (90 osób), Pilica (83 osoby), Dłużec (74 osoby), Jangrot (60 osób), Kroczyce (43 osoby), Żarnowiec (42 osoby), Minoga (22 osoby), Kidów (14 osób), Rabsztyn (8 osób), Skała (7 osób), Cianowice (5 osób). Zmarli pochowani są w 46 ułożonych w rzędach zbiorowych mogiłach ziemnych z betonowymi obramowaniami. Na każdej z mogił znajduje się betonowy blok z numerem grobu i czerwoną gwiazdą. Na wprost wejścia, na końcu cmentarza znajduje się półkolista kolumnada z napisem: „BOHATEROM ARMII RADZIECKIEJ POLEGŁYM O WYZWOLENIE ZIEMI OLKUSKIEJ”. Cmentarz otoczony jest kamiennym murem.

Polegli, pochowani na tym cmentarzu, byli żołnierzami 59 armii dowodzonej przez gen. płk. Iwana Terentiewicza Korownikowa (1902-1976). Największe straty poniosła 314 dywizja piechoty Armii Czerwonej, która w dniach 21 i 22 stycznia w okolicach Sławkowa odpierała 31 kontrataków wojsk niemieckich.⁷¹⁾

66) Szczegółowe informacje o oddziale partyzanckim „Surowiec” i jego dowódcy na str. 135-136

67) Paweł Latoń, Historia w pigułce, s.2, <http://www.sulkowice.pl/um/images/stories/2014/pojedyncze/historia.pdf> (dostęp 3.08.2015)

68) Partyzanckie wspomnienia z II, red. J.Jarno, Z. Mędrak, S. Sowula, Olkusz 2004, s. 75

69) Numer ewidencyjny 1212050-002

70) W publikacji Dzieje Olkusza i regionu t.II, op.cit. podaje się liczbę 1099 poległych

71) Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego, T.2, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, op.cit., s. 220

Kolumnada na cmentarzu żołnierzy Armii Czerwonej w Olkuszu.

for. Jacek Sypień

Tablice na murze cmentarza żołnierzy Armii Czerwonej w Olkuszu.

for. Jacek Sypień

6. 3. Obelisk i płyta poświęcona ofiarom Krwawej Środy

W dniu 31 lipca 1982 roku, w ramach obchodów 42. rocznicy Krwawej Środy, na olkuskim rynku odsłonięto marmurową tablicę upamiętniającą to wydarzenie, a na Skwerze, czyli dawnym Rynku Czarnogórskim, odsłonięto obelisk z pamiątkową tablicą. Napis na tablicy głosi: „W dniu 31 lipca 1940 roku zwanym odtąd krwawą środą, na tym placu, byłym rynku czarnogórskim hitlerowcy dokonali masowych tortur ludności miasta. Społeczeństwo”. Płytę na rynku odsłanili: Gertruda Kulawik, wdowa po zamordowanym wtedy Wawrzyńcu Kulawiku wraz z córką Stanisławą Jasicą, syn zamordowanego Teofila Jurczyka oraz druh Henryk Gręda.

Obelisk na Skwerku odsłanili mieszkańcy Olskusa, którzy wtedy, w 1940 roku byli w tym miejscu torturowani przez Niemców. Byli to: Stanisław Kowalski, Stanisław Krzykawski, Władysław Miszczyk, Ireneusz Mitka oraz towarzyszący im druh Henryk Gręda.⁷²⁾ Krwawa Środa była akcją pacyfikacyjną przeprowadzoną przez Niemców 31 lipca 1940 roku, w odwet za zastrzelenie dwa tygodnie wcześniej niemieckiego żandarma. Tego dnia spędzono na olkuski rynek, a także inne place miasta, całą męską ludność Olskusa. Najbardziej znęcali się Niemcy nad aresztowanymi na placu czarnogórskim. „W czasie marszu gestapowcy bili nas kolbami, potem kazali się położyć twarzą do ziemi i tak leżących deptali(...) Mnie oprawcy bili sztachetą i rozerwali mi powiekę, więc oko wyszło mi i musiałem je przytrzymać ręką – wspominał Stanisław Krzykawski, uczestnik tych wydarzeń.”⁷³⁾

Organizacją obchodów, w tym także wykonaniem płyty pamiątkowej i obelisku, zajął się komitet organizacyjny, na którego czele stanął dr Bogdan Szczygieł, a honorowym przewodniczącym został Bolesław Szlązak. Pamiątkową tablicę z brązu, jaka została wmurowana w obelisk na Skwerku, społecznie wykonali pracownicy Wydziału Odlewniczego Olskuskiej Fabryki Naczyni Emaliowanych (Jan Skwarek i Stanisław Rytel). Wapienny gład, na którym wmurowano tablice przekazał KGH „Bolesław”, a wykonaniem obelisku zajęli się pracownicy Rejonowego Przedsiębiorstwa Remontowo – Budowlanego w Olskuszu. W latach 80. obeliskiem opiekowali się uczniowie olskuskiej Szkoły Podstawowej nr 3.

W 2001 roku z obelisku, który znajduje się obok olskuskiego skwerku, nieznani sprawcy skradli brązową tablicę, upamiętniającą te wydarzenia. Na zamówienie władz miasta została wykonana i zamontowana replika skradzionej płyty.

W 2014 roku, podczas przebudowy płyty olskuskiego rynku, kamienna tablica upamiętniająca Krwawą Środę, która pierwotnie była wmurowana w powierzchnię rynku została zdemonstrowana, a następnie wmurowana na niewielkim podwyższeniu.

Obelisk poświęcony ofiarom Krwawej Środy na Skwerku.

fol. Jacek Sypień

72) Krwawa środa” 1940, red. L. Mentlewicz, J.Ostrowski, B.Szczygieł, G. Zubowa, Olskusz 1982, s.15,16

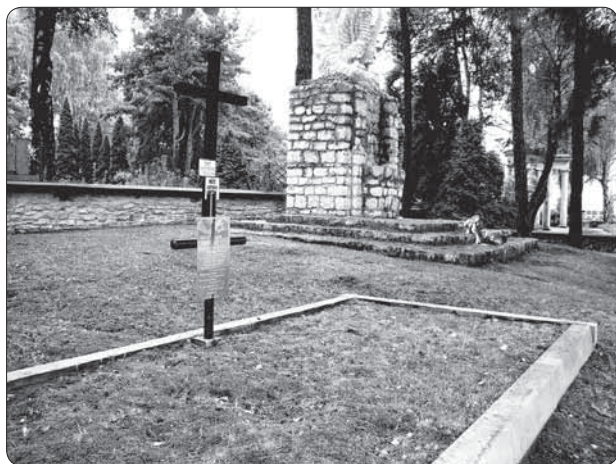
73) Tamże s.8

6. 4. Kwatery wojskowe z II wojny światowej na cmentarzu legionistów

Na terenie kwatery wojskowej olkuskiego cmentarza parafialnego znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy poległych podczas Kampanii Wrześniowej 1939 roku. Pochowano tu 5 żołnierzy Wojska Polskiego. Napis na wykonanej współcześnie tablicy z blachy nierdzewnej brzmi: „Mogiła zbiorowa żołnierzy polskich (nieznanych) poległych we wrześniu 1939 r. oraz por. dr. med. Mieczysława Zawadzkiego.⁷⁴⁾

Napis na osobnej tablicy brzmi: Śp. Mieczysław Zawadzki/Porucznik dr medycyny/Chirurg z Lubelszczyzny/Ur. w 1908 r. Poległ 3.09.1939 r./Pokój Jego Duszy/Przeszedł po ziemi/tak jak promień słońca/rozjaśniając ludziom/ciężkie chwile/promyk życia twego/nie przetrwał do końca/Bo grom wojennej burzy/skrył Cię w tej mogile/Rodzice

Wiemy, że doktor Zawadzki był lekarzem 3 batalionu 11 Pułku Piechoty WP. Ponoć zginął podczas walk w okolicach Bydlina i tam pierwotnie został pochowany, a następnie jego zwłoki zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz w Olkuszu.

Grób Mieczysława Zawadzkiego.

fol. Jacek Sypień

6. 5. Groby poległych z niemieckim desantem w 1945 roku

Na kwaterze wojskowej olkuskiego cmentarza parafialnego, przed samym pomnikiem znajdują się dwie ziemne mogiły w betonowych obramowaniach. Na pierwszym grobie znajduje się czarna tabliczka z napisem: „Ś.P./ WŁADYSŁAW KOŻLICKI/ ur. 1919/ zginął w walce z desantem/ niemieckim dn. 20.03.1945”.

Na drugiej mogile jest tabliczka z napisem: „WAWRZYNIEC MARKIEWICZ/ UR. – 1915/ ZGINĄŁ ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ W WALCE Z DESANTEM NIEMIECKIM/ CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI”.

⁷⁴⁾ Numer ewidencyjny 1212050-003

W dniu 21 marca 1945 roku w okolicach Klucz wylądował oddział niemieckich spadochroniarzy. Mieli za zadanie wysadzić w powietrze elektrownię i w ten sposób unieruchomić fabrykę papieru. W czasie wojny w kluczewskiej fabryce była produkowana celuloza, która służyła z kolei do produkcji materiałów wybuchowych. Zatem unieruchomienie fabryki miało cel militarny. W walce z niemieckim desantem zginął wartownik służby ochronnej fabryki - Wawrzyniec Markiewicz, a inny strażnik - Marian Pajda został ranny.⁷⁵⁾ W dniu 20 marca 1945 roku Niemcy spadochroniarze wylądowali także w okolicach Witeradowa i Czarnego Lasu. Po krótkiej walce z oddziałem olkuskiej milicji i UB zostali zabici lub wzięci do niewoli. W walce zginęło trzech milicjantów. Jednym z nich był Władysław Koźlicki, który został pochowany na oluskim cmentarzu.⁷⁶⁾

Groby poległych z niemieckim desantem w 1945 roku.

fol. Jacek Sypień

75) 90 lat Kluczewskich Zakładów Papierniczych 1897-1987, red. A. Krawczyk, Klucze 1987, s. 37

76) O. Dziechciarz, Przewodnik po ziemi olkuskiej Gmina Olkusz t.II cz.1, s.274

6. 6. Obeliski i tablice 20 straconych

W dwóch miejscach w Olkuszu zostało upamiętnionych dwudziestu Polaków straconych przez Niemców w dniu 16 lipca 1940 roku.

W nocy z 15 na 16 lipca 1940 roku nieznaną sprawcą, który włamał się w celach rabunkowych do willi olkuskiego lekarza Juliana Łapińskiego zastrzelił niemieckiego żandarma, który mieszkał w tym domu. Doktor Łapiński został aresztowany wcześniej, bo w maju 1940 roku i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, z którego został zwolniony w 1942 roku.⁷⁷⁾

Choć zostało udowodnione, że napad miał charakter rabunkowy i nie było jego celem zastrzeżenie żandarma, w dniu 16 lipca 1940 roku, w odwecie Niemcy rozstrzelali w Olkuszu 20 Polaków, w tym 15 więźniów przywiezionych z więzienia w Mysłowicach i 5 Olkuszan. Dziesięciu z nich rozstrzelano pod murem domu doktora Łapińskiego, a kolejnych dziesięciu pod domem Marii Januszek. Według relacji, kilku skazańców krzyknęło przed śmiercią „Niech żyje Polska”. Ciała rozstrzelanych wywieziono w nieznanym kierunku.⁷⁸⁾ Dom doktora Łapińskiego został obrzucony granatami przez oddziały SS i spalony.

W styczniu 1945 roku, kilka dni po ucieczce Niemców z Olkusza, w miejscu stracenia stanęły drewniane krzyże z koroną z drutu kolczastego i metalowymi tablicami z wypisanymi ręcznie nazwiskami pomordowanych. Krzyże i tablice zostały przygotowane i ustawione przez pracowników olkuskiej Emalierni. W 1945 roku, w tym miejscu odbyła się uroczysta msza polowa w intencji ofiar. W dniu 1 maja 1945 roku, w miejscu stracenia dwudziestu polskich zakładników, odbyła się manifestacja robotnicza. Wtedy też ulicę Ogrodzienicką przemianowano na 20 straconych.

W dniu 1 września 1961 roku uroczystie odsłonięto kamienne tablice upamiętniające 20 straconych. Po dwóch latach tablice zostały przesunięte, w związku z budową drogi Kraków – Katowice (obecna DK 94).⁷⁹⁾

Napisy na identycznych tablicach brzmią: „TO MIEJSCE ZOSTAŁO ZROSZONE SERDECZNĄ KRWIĄ 10-CIU POLAKÓW PATRIOTÓW ROZSTRZELANYCH W DNIU 16.VII.1940 R. PRZEZ HITLEROWSKICH SIEPACZY CZEŚĆ ICH PAMIĘCI SPOŁECZEŃSTWO OLKUSZA W PAMIĘTNĄ ROCZNICĘ 1 IX 1961.”

Tablica umieszczona na fragmencie muru, po południowej stronie drogi 94, przy skrzyżowaniu z ulicą Mickiewicza, upamiętnia rozstrzelanych pod domem doktora Łapińskiego, a obelisk z tablicą po północnej stronie drogi 94, na niewielkim zieleńcu przy ulicy Jaśminowej, kolejnych 10 straconych. Obydwie tablice znajdują się w pobliżu ulicy 20 straconych.

77) Obszerny biogram doktora Juliana Łapińskiego można znaleźć w: L.Kluczewski, M. Kundera Leśniak, Im Memoriam, b.r.w. s. 49

78) „Krwawa środa” 1940, red. L. Mentlewicz, J.Ostrowski, B.Szczygieł, G. Zubowa, Olkusz 1982, s.4-5. Więcej informacji, w tym lista rozstrzelanych znajduje się na str. 69 książki

79) „Krwawa środa” 1940, red. L. Mentlewicz, J.Ostrowski, B.Szczygieł, G. Zubowa, Olkusz 1982, s.11-12

6. 7. Pomnik „Poległym za Ojczyznę i pomordowanym przez faszystów 1939 – 1945” w parku im. Gen. Buchowieckiego

Pomnik poświęcony „Poległym za Ojczyznę i pomordowanym przez faszystów 1939 – 1945” na olkuskim rynku został uroczystie odsłonięty w 1961 roku. Inicjatorami budowy pomnika byli mieszkańcy ziemi olkuskiej, którzy przeżyli wojnę i okupację, a poprzez ufundowanie pomnika chcieli oddać hołd poległym i pomordowanym. Jednym z inicjatorów był Antoni Goryczko, podczas wojny żołnierz Armii Krajowej, a podówczas przewodniczący olkuskiego oddziału Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Społeczną inicjatywę budowy pomnika poparła Powiatowa Rada Narodowa w Olkuszu. Obelisk powstał z dobrowolnych składek mieszkańców ziemi olkuskiej. Pomnik zrealizował społecznie olkuski artysta rzeźbiarz Władysław Marczukiewicz (1920 – 1974), który podczas wojny walczył w szeregach Wojska Polskiego. Pomnik wykonany z wapienia pińczowskiego powstawał w latach 1957 - 1961. Podczas jego budowy, w kryptach pod pomnikiem, zostały umieszczone urny z ziemią ze wszystkich miejsc walki i męczeństwa na ziemi olkuskiej, a także z pól bitewnych II wojny światowej, między innymi spod Monte Cassino i spod Lenino.

W dniu 7 września 2011 roku pomnik został zdemonstrowany. Było to związane z rozpoczęciem prac budowlanych na rynku, będących częścią projektu „Rewitalizacja olkuskiej Starówki”. Podczas rozbierania wykonanego z betonu fundamentu pomnika, odkryto cztery wnęki o wymiarach około 50 na 50 cm. We wnękach znaleziono kilkadziesiąt urn zawierających ziemię z pobojozisk i miejsc martyrologii II wojny światowej. Dwie z nich były wykonane z blachy mosiężnej, pozostałe ze zniszczonej ceramicznych z pokrywkami z blachy stalowej, emaliowanej na czarno. W urnach umieszczone były kartki z nazwami miejscowości, z których pochodziła ziemia. Jednak ze względu na niewłaściwe zabezpieczenie przed wilgocią, papier uległ zniszczeniu. Udało się odcyfrować tylko jedną z napisem „Wierbka”. Wszystkie urny zostały starannie zebrane wraz z ich zawartością. Do czasu ponownego wmurowania ich w fundament pomnika były przechowywane w Muzeum Regionalnym PTTK w Olkuszu.

Powodem przeniesienia pomnika z rynku było to, że zdaniem władz miasta i służb konserwatorskich, pomnik zlokalizowany na Rynku, ze względu na swoje gabaryty i formę, był obcy dla wnętrza tworzonego na średniowiecznym układzie urbanistycznym i dysharmonizował z tłem stworzonym przez istniejące w Rynku zabytkowe kamienice. Stąd zaszła konieczność nowej lokalizacji obelisku. Podczas kolejnych spotkań, organizowanych z inicjatywy Burmistrza Miasta i Gminy Olkusz, ustalono nową lokalizację, choć sprawa budziła spore kontrowersje i wywołała gorące dyskusje w gronie miłośników historii regionalnej i radnych. W dniu 30 czerwca 2011 roku, podczas spotkania zorganizowanego przez władze Olkusza, ustalono że pomnik stanie w parku miejskim przy ul. Mickiewicza.

Równoległe trwały prace związane z konserwacją pomnika prowadzoną na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Olkuszu. Poszczególne elementy pomnika, bezpośrednio po ich zdemonstrowaniu, zostały przewiezione do krakowskiej pracowni konserwacji zabytków. Tam zostały poddane konserwacji, polegającej na odczyszczeniu oraz uzupełnieniu ubytków. Ze względu na osłabioną strukturę, poddano elementy kamienne wstępnej impregnacji, następnie zniszczone powierzchnie szlifowano i za pomocą dłut kamieniarskich pogłębiono reliefy. Szczególnie zniszczony był blok z inskrypcjami,

którego formy zostały pogłębione dla przywrócenia pierwotnego rysunku. Miejsca ubytków form rzeźbiarskich uzupełniono kitami mineralnymi, a następnie poddano ponownej impregnacji. W 74. rocznicę wybuchu II wojny światowej, w dniu 1 września 2013 roku, pod fundamentami pomnika „Poległym za Ojczyznę i pomordowanym przez faszystów 1939 – 1945”, na wieczną pamiątkę został wmurowany dokument przypominający historię powstania i przeniesienia pomnika, będącego żywym świadectwem czasów wojny i okupacji. Rokrocznie pod pomnikiem odbywają się uroczystości dla upamiętnienia kolejnych rocznic wybuchu II wojny światowej. Są one organizowane przez władze miasta.

Pomnik „Poległym za Ojczyznę i pomordowanym przez faszystów 1939 – 1945”.

fol. Jacek Sypień

6. 8. Tablice poświęcone żołnierzom polskim – mieszkańcom Ziemi Olkuskiej, którzy polegli we Włoszech w latach 1943-44.

W dniu 7 września 1997 roku na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza odsłonięto tablice poświęcone żołnierzom polskim – mieszkańcom Ziemi Olkuskiej, którzy polegli we Włoszech w latach 1943-44. Tablice zostały ufundowane przez Towarzystwo Przyjaźni Polsko Włoskiej.

Na płycie z czerwonego marmuru widnieje napis: „Za Wolność Waszą i Naszą/My żołnierze polscy oddaliśmy/ Bogu ducha ziemi włoskiej ciała a/Polsce serce//” . Nad napisem wykuty jest herb syrenki warszawskiej, czyli znak II Korpusu Polskiego, na dole po lewej stronie znajduje się herb z choinką na dwupolowym tle, czyli symbol 3 Dywizji Strzelców Karpackich. Po prawej stronie znajduje się symbol żubra, czyli znak 5 Kresowej Dywizji Piechoty.

Poniżej, na płycie z czerwonego marmuru jest umieszczona czarna tablica w kształcie Półwyspu Apenińskiego z wykutymi nazwami miejscowości: Bergamo, Bolonia, Loreto, Monte Cassino, Casamassima. Po lewej stronie, u dołu znajduje się napis: „Cmentarze polskie/we Włoszech/z okresy wojny/1944 – 1945//.”

Na przeszłe ściany, z lewej strony od góry, na czerwonych tablicach wyryte są nazwy: Monte Cassino, Bolonia, Loreto. W środku znajduje się orzeł a poniżej napis Casamassima.

Na czarnej tablicy z lewej strony (pod napisem Monte Cassino), w trzech rzędach umieszczonych jest dziewięć tablic z czarnego marmuru z nazwiskami poległych: St. strz. Marian Chudziński/4 Baon Strz./ † 24.02.1924 – Dłużec/ † 12.05.1944// Strz. Franciszek Barczyk/13 Baon Strz./ † 9.03.1904 – Kolbark/ † 12.05.1944// St. strz. Ludwik Duch/14 Baon Strz./ † 24.08.1909 – Kąpiele W./ † 27.04.1944// Strz. Jan Ferdek/16 Baon Strz./ † 21.10.1909 - Bębło/ † 12.05.1944//

Tablice poświęcone mieszkańcom Ziemi Olkuskiej, którzy polegli we Włoszech w latach 1943-44.

fol. Jacek Sypień

Strz. Józef Konieczny/16 Baon Strz./ † 13.09.1923 – Sulisławice/ † 12.05.1944// St. strz. Roman Maj/2 Baon Strz./ † 22.05.1918 – Gołaczewy/ † 12.05.1944//Ppor. Szczepan Osomański/14 Baon Strz./ † 13.12.1905 – Poręba G./ † 3.04.1944//Bomb. Tadeusz Ozmiański/5P.A.Panc./ † 10.11.1918 – Sułoszowa/ † 17.05.1944// Rtm. Zbigniew Paciorek/P. Uł. Karp./ † 3.12.1917 - Wolbrom/ † 12.05.1944// Strz. Mieczysław Panek/17 Baon Strz./ † 25.05.1905 – Przeginia/ † 17.05.1944// St. strz. Aleksander Szromnik/2 Baon Strz./ † 7.01.1914 – Ujków St./ † 28.04.1944//Kpr. Wacław Wesołowski/2 Baon Strz./ † 30.03.1916 – Chechło/ † 12.05.1944//

Na czarnej tablicy pośrodku, pod czerwoną tablicą z napisem Casa-Massima widnieje napis: St. strz. Władysław Słowiński/17 Baon Strz./ † 17.03.1916 – Szreniawa/ † 30.07.1944//.

Na czarnej tablicy z prawej strony, pod napisem Bologna umieszczone są cztery czarne tablice z nazwiskami żołnierzy pochowanych na tym cmentarzu: Kpr.pchr. Stanisław Kopryś/4 P. Panc./ † 15.11.1916 – Siedliszowice/ † 21.11.1944//Kan.Marian Kudela/6 P.A.L./ † 24.02.1910 – Ryczówek/ † 16.04.1945//Strz. Stanisław Pałęga/17 Baon Strz./ † 31.03.1910 – Siemierzycy/ † 1.03.1946//Strz. Jan Pomierny/4 Baon Strz./ † 14.03.1903 – Raclawice/ † 23.12.1944//.

Po prawej stronie, pod napisem Loreto, w dwóch rzędach umieszczone są nazwiska ośmiu poległych żołnierzy pochowanych na tym cmentarzu: Strz. Andrzej Gajewczyk/15 Baon Strz./ † 28.11.1911 – Wola Kalin./ † 26.08.1944// St. strz. Paweł Gęgotek/17 Baon Strz./ † 28.12.1896 – Sułoszowa/ † 12.07.1944// Strz. Piotr Gil/15 Baon Strz./ † 10.06.1903 – Sieciechowice/ † 6.08.1944// St. strz. Stanisław Heryjan/18 Baon Strz./ † 22.04.1912 – Wielmoża/ † 27.08.1944// Strz. Eugeniusz Janik/6 Baon Strz./ † 19.03.1920 – Prądnik Korzk./ † 3.07.1944// Sierz. Józef Kajda/1 Baon Strz./+4.09.1908 – Żurada/ † 10.07.1944// Strz. Paweł Sobucki/5 Baon CKM/ † 13.10.1909 – Skąła/ † 16.08.1944// Strz. Władysław Todor/3 Baon Strz./15.03.1900 – Bukowno/10.08.1944//.⁸⁰⁾

80) J. Sypień, Stary cmentarz w Olkuszu (w:) Ilcusiana, nr 2, maj 2010, s.69

6. 9. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona Olkuszanom poległym w wojnie obronnej 1939 roku.

Na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza znajduje się kamienna tablica z godłem Polski. Po jego prawej stronie widnieje napis ułożony z mosiężnych liter: „Polska i Wolność to My”. Z boku tablicy wyrzeźbione są daty „1939” z lewej strony i „1999” z prawej. Poniżej znajduje się napis także z mosiężnych liter: „W rocznicę ataku sprzymierzonych agresorów hitlerowskich Niemiec i Związku Sowieckiego na niepodległość Polski bohaterskim córkom i synom Ziemi Olkuskiej, którzy stanęli do obrony wolności i honoru Polaków – wieczna cześć i chwała”.

Poniżej, po lewej stronie jest napis: „W 700 lecie istnienia „Srebrnego Miasta” 17. września 1999”. Po prawej: „Społeczństwo Olkusza”. Po prawej stronie znajduje się też wykonana z metalu okrągła tablica przedstawiająca awers medalu „Za wojnę obronną 1939”. Tablica jest uszkodzona. Brakuje części liter, zostały z niej zerwane dwie metalowe tabliczki.⁸¹⁾

Tablica poświęcona Olkuszanom poległym w wojnie obronnej 1939 roku.

for. Jacek Sypień

81) J. Sypień, Stary cmentarz w Olkuszu (w:) Ilcusiana nr 2, maj 2010, s.70-71

6. 10. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego.

W dniu 10 maja 1998 roku na Ścianie Pamięci olkuskiego Starego Cmentarza została odsłonięta tablica poświęcona żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego ufundowana przez olkuskie organizacje kombatanckie z inicjatywy Tadeusza Taborka.

Na tablicy z czarnego marmuru wyryto napis: „W hołdzie bohaterskim tułaczom – żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego, którzy z dalekiej Syberii, z wygnania, z obozów, z więzień sowieckich, wracali do Ojczyzny, znacząc swój marsz ofiarą krwi – od Lenino przez Darnicę, Chełm, Studzianki, Warszawę, Gdańsk, Kołobrzeg, Siekierki, Budziszyn, po Berlin”.

U dołu, po lewej stronie znajduje się napis: „Olkusz 10.V.1998”, a po prawej: „Społeczeństwo Ziemi Olkuskiej/ Koledzy Kombatancki Ziemi Olkuskiej”. Poniżej napis: „pomysł, grafika lek. med. Tadeusz Taborek”.

Po lewej stronie tablicy jest wyryty wizerunek Krzyża Walecznych z napisem: „Na polu chwały 1920”, a nad nim data: 13-X-1943. Po prawej stronie tablicy został wyryty wizerunek medalu: „Za udział w walkach o Berlin”, a powyżej data: „8-V-1945”.

Na dole tablicy wyryty jest napis: „Mieszkańcy Ziemi Olkuskiej, żołnierze I i II Armii Wojska Polskiego”. Poniżej wyryte są nazwiska: „chor. Janina Barczyńska 1914-1986/sierż. Zbigniew Biziak 1925-1998/ppor. Ferdynand Chęć 1916 1977/ppor. Włodzimierz Dziubaniuk 1901 1989/plut. Józef Gołębiowski 1905 1976/plk. Rudolf Łabuński 1908 1980/kpr. Władysław Marczykiewicz 1920 1974/por. Lesław Mentlewicz 1926 1986/ppor. Ludwik Stasiak 1918 1992/sierż. Jan Świtlicki 1911 1990/sierż. Helena Wiśniewska 1922 1995”.⁸²⁾

Tablica poświęcona żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego.

foto. Jacek Sypień

82) Tamże s.71

6. 11. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona żołnierzom 23. i 106. dywizji Armii Krajowej

W dniu 21 maja 2001 roku uroczyste odsłonięto tablicę poświęconą żołnierzom 23 i 106 dywizji Armii Krajowej, które walczyły na ziemi olkuskiej. Tablicę odsłoniли Jan Jarno i Leopold Lorek - przedstawiciele tych dwóch dywizji AK, a poświęcili ją - ks. płk Tadeusz Michalski, kapelan AK oraz ks. Ryszard Huczek. Podczas uroczystości działalność Armii Krajowej w powiecie oluskim przypomniał kpt. Marian Piotrowicz - prezes okręgu śląskiego Światowego Związku Żołnierzy AK.⁸³⁾ Tablica została ufundowana z inicjatywy środowisk kombatanckich, skupionych w Światowym Związku Żołnierzy Armii Krajowej.

Na kamiennej tablicy z czarnego marmuru można przeczytać: „Żołnierzom Armii Krajowej 23 i 106 Dywizji Piechoty AK walczącym na rozdartej granicy Ziemi Olkuskiej w oddziałach partyzanckich „Surowiec” i „Suszarnia” poległym w bojach o wolność z niemieckim i sowieckim okupantem, pomordowanym przez nich w więzieniach, obozach koncentracyjnych i syberyjskich łagrach – po 1945 r. straconym lub więzionym przez władze komunistyczne oraz tym, którzy przetrwali”. Poniżej, po prawej stronie: „Społeczeństwo Ziemi Olkuskiej”. Po prawej stronie u góry, na tle krzyża, w tarczy herbowej znajduje się znak Polski Walczącej w wieńcu laurowym na tle ceglanej ściany.

Po prawej stronie, na tablicy widnieje napis: „Nas nie stanie, lecz ty nie zaginiesz/pieśń cię weźmie legenda przechowa/wichrem chwały w historię popłyniesz/Armio Krajowa//Zbigniew Kabata//”. Poniżej, po prawej stronie widnieją kontury granic powiatu olkuskiego w czasie II wojny światowej z zaznaczoną granicą pomiędzy jego zachodnią częścią przyłączoną do Rzeszy, a wschodnią wcieloną do Generalnego Gubernatorstwa. Po prawej stronie jest napis: „Wolbrom/106 D.PAK 116 PP. Ziemi Olkuskiej „Winiarnia”//. Po lewej: „Olkusz/23 D.PAK P.Srebro//”.

Po lewej stronie znajduje się medal z orłem i napisem: „Za Polskę Wolność i lud”, a poniżej rok ufundowania tablicy: „A.D. 2001”.

Tablica poświęcona żołnierzom 23. i 106. dywizji Armii Krajowej.

fol. Jacek Sypień

83) „Defilada pamięci”, Jacek Sypień, (w:) Dziennik Polski (Dziennik Małopolski Zachodniej) 22.05.2002 r.

6. 12. Pomnik mieszkańców ziemi olkuskiej ofiar hitlerowskich obozów zagłady

Pomnik został odsłonięty w czerwcu 2005 roku. Składa się on z dwóch części. Pierwszą jego część stanowi poziomy monolit w kształcie półkolistego, powiększającego się ku środkowi ofiar-nego stosu, symbolizującego falę ludobójstwa.

Na nim wykuto napis: „Mieszkańcom Ziemi Olkuskiej/zamordowanym/w hitlerowskich więzieniach/i obozach koncentracyjnych/w latach 1940 – 1945/w hołdzie społeczeństwo/ Olkusz 2005//. Po prawej stronie pomnika, na płaskorzeźbionym krzyżu metalowym znajduje się trójkątny emblemat, jaki musieli nosić więźniowie – Polacy, rozpięty na drucie kolczastym (znaczną część ozdób symbolizujących drut skradziono). Na ramionach krzyża daty 1939 i 1945. Na szczycie krzyża litera „P”.

Za pomnikiem ustawiono sześć tablic z nazwiskami ofiar więzień i obozów śmierci. Pamięć mieszkańców ziemi olkuskiej pochodzenia żydowskiego uczczono napisem: „Pamięci Pozostałych Nieznanych Ofiar głównie współmieszkańców pochodzenia żydowskiego szacowanych na około piętnaście tysięcy, którym w rasistowskim oblędzie holokaustu odebrano prawo do testamentu nazwiska”. Autorką pomnika jest artystka plastyk Katarzyna Krzykawska, wykładowczyni krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych.

Akt erekcyjny pomnika wmurowali: wojewoda małopolski - Jerzy Adamik, przewodniczący katowickiej gminy żydowskiej - Andrzej Młynarski, inicjator budowy pomnika i przewodniczący społecznego komitetu - Kazimierz Czarnecki i Jerzy Taborek - przewodniczący Powiatowej Rady Kombatantów i Osób Represjonowanych. Następnie wmurowano, przy pamiątkowych

Pomnik mieszkańców ziemi olkuskiej ofiar hitlerowskich obozów zagłady.

fol. Jacek Sypień.

tablicach, urny z ziemią z terenu obozów, w których ginęli olkuszanie. Wmurowali je ci, którzy przeżyli oraz krewni pomordowanych. Modlitwę przy pomniku odmówiono w obrządku katolickim i żydowskim.⁸⁴⁾

Inicjatywa wybudowania pomnika ofiar hitlerowskich obozów zagłady zrodziła się w 1999 roku. W czerwcu 2002 roku, podczas spotkania w olkuskim starostwie powiatowym zawiązał się komitet organizacyjny, na którego czele stanął Kazimierz Czarnecki. W skład zarządu komitetu weszli: Kazimierz Czarnecki, Tadeusz Taborek, Mieczysław Karwiński, Maria Jałowiec, Stefania Wernik, Gabriela Zub, Witold Bonecki, Marian Buczek i Adam Cyra. Jednak ten pomnik podzielił środowisko miejscowych historyków – regionalistów. W licznych publikacjach zarzucano inicjatorom, że celowo nie umieszczając nazwisk mieszkańców ziemi olkuskiej – Żydów, którzy zginęli w obozach zagłady – inicjatorzy budowy pomnika fałszują historię.⁸⁵⁾

6. 13. Pomnik ofiar wszystkich wojen w Europie

W 2007 roku na Starym Cmentarzu, z inicjatywy olkuskiego Stowarzyszenia „Miasta Partnerskie”, młodzież z olkuskich szkół, czyli I i III LO oraz Zespołu Szkół nr 1, a także młodzież niemiecka z Centrum Szkolenia Zawodowego w Wurzen koło Lipska ustawili drewniany krzyż z napisami w dwóch językach: „Polska i niemiecka młodzież ofiarom wszystkich wojen w Europie”. We wrześniu 2009 roku na miejscu krzyża stanął kamienny obelisk. Ustawienie obelisku było możliwe dzięki pracy olkuskich społeczników - Kazimierza Czarneckiego oraz Mieczysława Karwińskiego, którzy dbają o stary cmentarz.⁸⁶⁾ Na niewielkiej tablicy położonej poziomo znajduje się napis: „Polska i niemiecka młodzież ofiarom wojen w Europie”, a pod nim: „Polnische und deutsche Jugendliche gedenken der Opfer der Kriege in Europa/wrzesień 2007//”. Poniżej wyryty jest wieniec z dwóch gałązek laurowych.

Przed obeliskiem znajdują się dwa kamienne, ukośnie zakończone słupki. Na stojącym z prawej strony widnieje napis: „Młodzież niemiecka i polska ofiarom wojen w Europie/Wurzen – Olkusz – Schwalbach/2005 – 2007//”. Na słupku z lewej strony jest napis: „Polnische und deutsche Jugendliche gedenken der Opfer der Kriege in Europa/ Wurzen – Olkusz – Schwalbach/2005 2007//”.

Pomnik ofiar wszystkich wojen w Europie.

for. Jacek Sypień

84) „Ofiarom faszyzmu”, (paz) Paweł Zieliński w; Dziennik Polski (Dziennik Małopolski Zachodniej) z 14.06.2005, nr 137 (18 539)

85) Zapisy tych bardzo burzliwych dyskusji i polemik zostały zebrane w książce; Olkusz: Zagłada i pamięć. Dyskusja o ofiarach wojny i świadectwa ocalałych Żydów, pod red. Ireneusza Cieślaka, Olgerda Dziechciarza i Krzysztofa Kocjana. Olkusz 2007

86) „Młodzież i pamięć”, Jacek Sypień, (w:) Dziennik Polski (Dziennik Małopolski Zachodniej) 29.09.2009, nr 228 (19 846)

6. 14. Obelisk Powstania Warszawskiego

W 2009 roku, z inicjatywy olkuskich harcerzy skupionych w Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, w północno – zachodniej części Starego Cmentarza ustawiono niewielki obelisk. O niski postument, stylizowany na fragment ściany z nieregularnie ułożonych cegieł, oparta jest granitowa tablica, a na niej napis: „W 65 rocznicę Powstania Warszawskiego harcerze”. Po prawej stronie tablicy u góry wykuty symbol Polski Walczącej, poniżej ukośnie daty „1944 – 2009”. Po prawej wykuta róża, u dołu harcerska lilijka przepasana szarfą. Po prawej stronie obelisku stoi drewniany krzyż.

Obelisk Powstania Warszawskiego.

fol. Jacek Sypień

6. 15. Krzyż Katyński

W dniu 16 czerwca 1990 roku odbyło się uroczyste poświęcenie Krzyża Katyńskiego na kwaterze wojskowej olkuskiego cmentarza parafialnego. Dębowy krzyż został ustawiony z inicjatywy Stefana Ząbczyńskiego, prezesa olkuskiej Ochotniczej Straży Pożarnej. Cere-monii poświęcenia krzyża dokonał biskup kielecki dr Jan Gurda w obecności Kompanii Honorowej, OSP, orkiestry i mieszkańców Olkusza. W symbolicznym grobie pod krzyżem znajduje się urna z ziemią z Katynia. Ponieważ pierwotnie ustawiony krzyż uległ zniszczeniu, na jego miejscu ustawiono nowy. Pierwotnie na krzyżu znajdowała się niewielka, metalowa tabliczka z napisem: „Ofiarom Katynia z 1940 roku/Społeczeństwo Olkusza.A.D. 1996 r”. Obecnie na krzyżu zawieszona jest biała tablica z napisem: „Krzyż Katyński/Uczcijmy pamięć pomordowanych oficerów polskich”. Powyżej została umieszczona druga tablica w formie klepsydry z napisem: „10.04.2010 Tragedia Narodowa/Katastrofa

Krzyż Katyński na cmentarzu z I wojny światowej w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

pod Smoleńskiem/Mieli złożyć hołd ofiarom/a złożyli ofiary w hołdzie”. Rokrocznie pod Krzyżem Katyńskim, 13 kwietnia, kiedy przypada Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej, odbywają się tam organizowane przez władze miasta uroczystości z udziałem młodzieży i kombatanów i organizacji społecznych. Podczas uroczystości, jakie odbywały się w kwietniu 2010 roku, pod kilkoma olkuskimi szkołami zostały uroczystie zasadzone przez młodzież Dęby Pamięci. Na drzewach zostały umieszczone tabliczki z nazwiskami olkuszian zamordowanych w Katyniu. W ten sposób Olkusz włączył się do ogólnopolskiej akcji „Katyn... ocalić od zapomnienia”, organizowanej przez Stowarzyszenie „Parafiada”.

6. 16. Mauzoleum Strażackie

Przy wejściu do budynku olkuskiej Ochotniczej Straży Pożarnej przy ul. Floriańskiej 5 znajduje się kamienny pomnik w kształcie hełmu strażackiego. Pomnik określany mianem Mauzoleum Strażackiego, został uroczystie odsłonięty 17 maja 1986 roku. Na pomniku została umieszczona pamiątkowa tablica z napisem: „Strażakom Ogniomym, którzy oddali swe życie za Wolność Ojczyzny i w służbie Narodu w hołdzie Pożarnicy Ziemi Olkuskiej. Olkusz 17 maja 1986 r”.

Na ścianach przy wejściu do budynku znajdują się tablice upamiętniające zasłużonych strażaków. Jest tablica z nazwiskami zamordowanych w Katyniu oficerów, pochodzących z Ziemi Olkuskiej. Pod tablicą znajduje się urna z ziemią z grobów oficerów zamordowanych w Katyniu. Została ona przekazana do muzeum w 1990 roku przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie. Uroczyste złożenie urny pod pomnikiem odbyło się w dniu 16 czerwca 1990 roku. Tego dnia została odsłonięta tablica z nazwiskami pomordowanych, są to: kpt. Janusz Buchowiecki, por. Jan Bątopek, por. Władysław Błaszczakiewicz, por. Stefan Czajka, ppor. Władysław Domagalski, ppor. Franciszek Etrych, por. Karol Gącik, ppor. Mieczysław K. Gołębiowski, ppor. Andrzej Hadt, por. Ludwik Jakubielski, ppor. Włodzimierz Kordasiewicz, por. Lucjan Kubik, kpt. Józef Libura, rtm. Stefan Łukowski, por. Marian Perek, ppor. Tadeusz Perek, ppor. Lech Piwowar, sierż. Edward Pietrzyk, por. Roman Siekański, kpt. Józef Szlęzak, kpr. Ignacy Cieplak, por. Franciszek Pawlik.

Mauzoleum Strażackie.

for. Jacek Sypień

Na pomniku - Mauzoleum Pożarniczym są też urny z ziemią pobraną z miejsc masowej zagłady Żydów w powiecie olkuskim, z Olkusza, Wolbromia, Skąty i Sławkowa. Jest też urna z ziemią z pola walk pod Monte Cassino, gdzie zginęło ponad 20 żołnierzy z powiatu olkuskiego, w tym kilku strażaków. W dniu 3 maja 1993 roku, dla upamiętnienia i uczczenia tych żołnierzy, została złożona urna z ziemią spod Monte Cassino oraz odsłonięta tablica pamiątkowa z napisem: „Bohaterskim żołnierzom 2 Korpusu Polskiego, synom Ziemi Olkuskiej poległym o wolność Polski pod Monte Cassino 1944 r. w 50 rocznicę zwycięskiej bitwy w hołdzie Ochotnicza Straż Pożarna 1993 r.” Na tablicy umieszczono nazwiska poległych: Barczyk Franciszek, Barczyk Roman, Chudziński Marian, Duch Ludwik, Ferdek Jan, Gajewski Jan, Kajda Józef, Konieczny Jan, Kudela Marian, Maj Roman, Mistrzyk Kazimierz, Osomański Tadeusz, Oszmiański Tadeusz, Paciorek Zygmunt, Panek M., Szromnik A., Wesołowski Wacław, ks. kapelan August Huczyński.

W dniu 4 października 1992 roku odsłonięto tablicę dla uczczenia pamięci inż. Antoniego Kocjana, który w młodości był członkiem Młodzieżowej Drużyny Pożarniczej OSP Olkusz, a podczas okupacji szefem wywiadu lotniczego AK, który odkrył tajemnicę niemieckiej tajnej broni V 2. Na tablicy umieszczono napis: „W hołdzie inż. Antoniemu Kocjanowi Wielkiemu patriotcie - olkuszanie b. członkowi MDP OSP Olkusz Zdobywcy broni V1 i V2 Człowiekowi, który wygrał wojnę w 48 rocznicę jego śmierci 1992 r. Ochotnicza Straż Pożarna w Olskuszu.” Jest również tablica dla uczczenia pamięci inż. Antoniego Minkiewicza z napisem: „Inż. Antoni Minkiewicz 1875 - 1920 Działacz OSP, działacz społeczny Założyciel Gimnazjów Olkuskich Twórca i prezes Komitetu Ratunkowego w Olskuszu. Minister Apropowizacji w I Rządzie RP Olkusz 15. V. 1932 r.” Dalej jest tablica wykonana z marmuru poświęcona pamięci inż. Stanisława Baca z napisem: „Pamięci druha Stanisława Baca 1877 - 1970 Zasłużonego działacza straży pożarnych na terenie powiatu. Pedagog olkuskiego Nauczyciela Akademickiego Wielkiego patrioty i społecznika. Olkusz 15. V. 1982 r. W hołdzie Ochotnicza Straż Pożarna w Olskuszu.” Jest też tablica z nazwiskami strażaków, którzy zginęli na Ziemi Olkuskiej w okresie okupacji hitlerowskiej oraz tablica dla uczczenia 254 żołnierzy z powiatu olkuskiego, którzy zginęli w wojnie polsko — bolszewickiej w 1920 roku. W Strażackim Mauzoleum jest też tablica poświęcona naczelnikowi Janowi Jarno, ufundowana w 55. rocznicę jego śmierci.⁸⁷⁾

Tablica pamiątkowa w Mauzoleum Strażackim.

for. Jacek Sypień

87) S. Ząbczyński, Historia pożarnictwa olkuskiego i jego dzieje w latach 1478-1993, Olkusz 1993, s.104-106

6. 17. Obelisk Władysław Gnysia w Żuradzie

W dniu 1 września 1995 roku przed Szkołą Podstawową w Żuradzie odsłonięto obelisk z pamiątkową tablicą poświęconą Władysławowi Gnysowi. Pomnik został ufundowany z inicjatywy Klubu Seniorów Lotnictwa w Katowicach.

W dniu 1 września 1939 roku, wczesnym świtem podczas samotnej walki powietrznej nad Żuradą, por. pil. Władysław Gnyś zestrzelił dwa niemieckie bombowce. Były to pierwsze samoloty niemieckie zestrzelone przez polskiego (alianckiego) pilota w II wojnie światowej.

Władysław Gnyś, po kampanii wrześniowej przedostał się do Francji, a potem do Anglii, gdzie walczył w dywizjonach myśliwskich. Podczas akcji bojowej został zestrzelony nad okupowaną Francją. Ciężko ranny, z odłamkiem pocisku w wątrobie, trafił do niewoli, z której zdołał zbiec. Od sierpnia 1944 roku dowodził 317 Dywizjonem „Wileńskim”. W ciągu całej wojny zestrzelił trzy niemieckie samoloty, a kilka uszkodził. Został odznaczony orderem Virtuti Militari i trzykrotnie Krzyżem Walecznych. Po wojnie wyemigrował do Kanady. Zmarł w 2000 roku. Ciekawa jest historia spotkania pilotów Władysława Gnysia i Franka Neuberta. Po raz pierwszy spotkali się 1 września 1939 roku w walce powietrznej nad krakowskim lotniskiem Balice. Obydwaj byli pierwszymi pilotami swoich armii, którzy zestrzelili samoloty przeciwnika. Po raz drugi obaj panowie spotkali się w 1989 roku w Kanadzie, gdzie osiedlił się Gnyś. Spotkanie odbyło się z inicjatywy Neuberta, który odszukał dawnego przeciwnika i poleciał do Kanady, aby go poznać i przeprosić.

W 1996 roku Szkoła Podstawowa w Żuradzie otrzymała imię pułkownika Władysława Gnysia. W uroczystościach brał udział patron szkoły, który specjalnie w tym celu przyleciał z Kanady. Przebywał w Olkuszu w dniach 19-20 czerwca 1996 roku. W czasie pobytu, podczas uroczystej sesji Rady Miejskiej, otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Olkusza.⁸⁸⁾

W szkole w Żuradzie mieści się izba pamięci, w której przechowywane są pamiątki związane z patronem. W 2009 roku, w obelisku upamiętniającym Władysława Gnysia, została uroczystie złożona urna z ziemią z grobu ppłk. pilota Władysława Gnysia przywieziona przez rodzinę.

Obelisk Władysława Gnysia w Żuradzie.

fol. Jacek Sypień

88) Przebieg uroczystości został szczegółowo opisany (w:) Olgerd/O.Dziechciarz/Wizyta bohatera, „Przegląd olkuski”, nr 13/104/96 z 4 lipca 1996 r. s.1 i 2

6. 18. Grób kaprała Konrada Winklera w Zawadzie

W lesie na zachód od zabudowań Zawady znajduje się grób kaprała Konrada Winklera, który zginął podczas Kampanii Wrześniowej 1939 roku.⁸⁹⁾ Mogiła ma formę kopca z kamieni z krzyżem i lastrykową płytą z napisem: „POLEGŁEMU/ W DNIU 5 WRZEŚNIA 1939 r/ kpr. WINKLEROWI – ŻOŁNIERZOWI 11 pp WP/ WIEŚ ZAWADA”. Mogiła ogrodzona jest niskim płotem.

Kapral Konrad Winkler był żołnierzem 11 pułku piechoty, który wchodził w skład 23 Górnośląskiej Dywizji Piechoty. Kapral Winkler został ciężko ranny 4 września 1939 r. w potyczce pod Niesułowicami i dzień później zmarł z powodu odniesionych ran. Grób znajduje się na terenie Leśnictwa Gorenice, oddział 179, po prawej stronie leśnej drogi.⁹⁰⁾

6. 19. Tablica pamięci uczniów i nauczycieli Liceum w Olkuszu poległych podczas I i II wojny światowej.

Podczas zjazdu z okazji jubileuszu 40. lecia liceum w Olkuszu, jaki odbył się w 1957 roku, na budynku szkoły na Czarnej Górze wmurowano tablicę z czarnego marmuru, upamiętniającą uczniów i nauczycieli szkoły, którzy zginęli w walkach o niepodległość w latach 1914-20 i 1939-1945. Treść napisu na tablicy z niewielkimi zmianami skrótami (inicjały zamiast imion, brak miejsc, gdzie polegli) została zamieszczona w wydanej z okazji jubileuszu Księdze Pamiątkowej.⁹¹⁾

Tablica pamięci uczniów i nauczycieli Liceum w Olkuszu poległych podczas I i II wojny światowej.

fol. Jacek Sypien

89) Numer ewidencyjny 1212050-005

90) K.W. Cywiński, Historia zapisana w lesie, Katowice 2007, s.152

91) Księga Pamiątkowa Liceum w Olkuszu, red. I.Libura, J.Majewska, J.Hryniewicz, Kraków 1957, s. 7

Napis na tablicy brzmi

POLEGLI ZA OJCZYZNĘ

1919 — 1920 INŻ. ANTONI MINKIEWICZ TWÓRCA SZKOŁY I UCZNIOWIE

WŁADYSŁAW BUCHOLC, EDWARD GRUSZKA, STANISŁAW MECH, BOLESŁAW KUPKA, MARIAN PRAŻMOWSKI, KAZIMIERZ WALIGÓRSKI/POD GRUNEWALDEM, LWOWEM, CIECHANOWEM, LUBIENIEM WIELKIM.

1939 POR. WITOLD BOSKI, WŁODZIMIERZ BYSTYDZIENSKI, PCHOR. JERZY CZŁONKOWSKI, PPOR. JAN GAMRAT, WACŁAW GOC, JAN GÓRNICKI, POR. WŁADYSŁAW JELEŃ, MJR. ALEKSANDER KIERES, JAN KONOPKA, STANISŁAW MROŹKIEWICZ, WŁODZIMIERZ PACHELSKI KLISZEWSKI, JÓZEF SOŚNIERZ, LESZEK WOJDACKI, HENRYK WOŹNIAKIEWICZ, ZBIGNIEW ŻELICHOWSKI./POD MODLINEM, POZNANIEM, KUTNEM, ŁĘCZYCĄ, ŁOWICZEM, CZĘSTOCHOWĄ, MIECHOWEM, JĘDRZEJOWEM, PRZEMYŚLEM, LWOWEM, TARNOWEM./

1940 – 1946 JÓZEF BARAN, PIOTR CHLEBOSZ, EDMUND HABERKO, RYSZARD KĘYSIŃSKI, FRANCISZEK KOZŁOWSKI, JERZY ŁADA, STEFAN KONDAKI, ANDRZEJ RZADKOWSKI, JERZY NORBERT TYLEC, DONAT WRONA, LUBOŃ, KPT. SZYSZKOWSKI/W PARTYZANTCE: POD SANDOMIERZEM, WŁOSZCZOWĄ, PIŃCZOWEM, WADOWICAMI, SKALBMIERZEM, ŻARNOWCEM, OLKUSZEM, W WARSZAWIE./

POZA KRAJEM: MARIAN BARAN NORMANDIA, FRANCISZEK BIŃCZYCKI PERTH, EDWARD NOWACZEK ANGLIA, STEFAN KALARUS COVENTRY, MARCELI KIERES NIEMCY/

ORAZ JAN ADAMCZYK, ALEKSANDER ALEKSIEJEW, WŁADYSŁAW BARCZYNSKI, DYR. MIECZYŚLAW BEREZOWSKI, KS. MAKSYMILIAN BINKIEWICZ, TADEUSZ BENDA, JANUSZ BUCHOWIECKI, ANZELM CHODOROWSKI, MARIAN CZARNECKI, KPT. JANUSZ CZAJKOWSKI, STEFAN DĘBSKI, INŻ. WŁADYSŁAW DOMAGALSKI, CZESŁAW DYŁĄG, WINCENTY GOŁĘBIEWSKI, POR. MIECZYŚLAW GOŁĘBIEWSKI, TADEUSZ GWIAZDA, DR ANDRZEJ HADT, ALINA HOŁUBSKA, TERESA JAGODZIŃSKA, PROF. WIESŁAW JAGODZIŃSKI, PROF. LUDWIK JAKUBIELSKI, JANINA JELEŃ, ZOFIA JELEŃ, ZBIGNIEW JEZIORAŃSKI, KONRAD JUSZCZYK, JULIAN KAZIBUT, WŁADYSŁAW KĘYSIŃSKI, INŻ. ANTONI KOCJAN, PROF. WŁODZIMIERZ KORDASIEWICZ, ZBIGNIEW KRÓLIKOWSKI, PROF. STANISŁAW KRZEPISZ, TADEUSZ LEŚNIAK, INŻ. JÓZEF LIBURA, KS. FRANCISZEK MAZUREK, FELIKS NAWROT, ALEKSANDER NOWAKOWSKI, POR. TADEUSZ PEREK, INŻ. MARIAN PEREK, ZYGMUNT PEREK, LECH PIWOWAR, PROF. CELINA RABINOWICZ, JERZY RAJCHMAN, PROF. BRONISŁAW RYŚ, MIECZYŚLAW SAWCZYŃSKI, ANNA STAMIROWSKA, JERZY STAMIROWSKI, MJR JERZY STOLARSKI, EDWARD STASZKIEWICZ, KS. JÓZEF ŚWĘDZIOŁ, STANISŁAW ŚWĘDZIOŁ, HONORATA SZUBIANKA, JAN SIKORA, LEONARD WOŹNICZKO, KPT. ROMAN WALIGÓRSKI, RTM. MARIAN WOJACZEK, BRONISŁAW WYGAŚ./

W OBOZACH I WIEZIENIACH OŚWIECIMIA, DACHAU GUSEN, MAUTHAUSEN, GROSS ROSEN, BUCHENWALDU, ORANIENBURGA, WARSZAWY, LWOWA, KATYNIA I INNYCH.

ZMARŁYCH POKOLEŃ IDEALNA SFERA/W ŻYWEJ LUDZKOŚCI WIECZNE MA SIEDLIŚKO/
A. ASNYK/ZJAZD 40 LECIA/OLKUSZ 1957

Kiedy w 1976 roku szkoła przeprowadzała się do nowego budynku przy ulicy Polnej, tablica została zdjęta, a potem rozbita leżała obok szkoły. Dlaczego? Bo na tablicy widniało słowo Katyń, które bardzo kłuło w oczy ówczesną władzę. Rozbitą tablicę ukryto w jednym z olkuskich domów. W 1980 roku została wmurowana w ścianę korytarza szkoły i jest tam po dziś dzień. W dniu 18 października 1981 roku biskup kielecki Stanisław Szymecki, podczas wizyty w olkuskim Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Kazimierza Wielkiego, poświęcił zawieszony przed samymi uroczystościami na ścianie duży, metalowy krzyż wykonany według projektu prof. Stanisława Jakubasa. Poświęcił także tablicę pamiątkową, która wróciła do szkoły. Choć w stanie wojennym były zakusy władz, żeby usunąć obydwa symbole, na przykład po pretekście konieczności wykucia w ścianie nowych drzwi, są one w szkole po dziś dzień i co roku w październiku odbywają się tam uroczystości szkolne z okazji kolejnych rocznic zawieszenia krzyża i tablicy.

W 2005 roku obok krzyża na szkolnym korytarzu, z inicjatywy byłych nauczycieli i członków „Solidarności”, została uroczystie odsłonięta marmurowa tablica. Na nowej tablicy zwieńczonej mottem: „Narody tracąc pamięć – tracą życie” została przypomniana burzliwa historia tablicy pamiątkowej, która została wmurowana w starym budynku liceum w 1957 roku, podczas jubileuszu 40. lecia szkoły. Jednym z inicjatorów ufundowania tablicy był Józef Januszek - prezes Stowarzyszenia „Złota Arka”, skupiającego byłych nauczycieli i absolwentów. Nową tablicę poświęcił ks. Stefan Rogula.

6. 20. Tablice informacyjne poświęcone olkuskim Żydom

W lipcu 2006 roku na ścianie Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej zawieszono dwie tablice informacyjne, opisujące dzieje Żydów olkuskich oraz historię synagogi, która wznosiła się w tym miejscu.

Olkuska synagoga powstała w 1584 roku na miejscu jednej z baszt obronnych. W 1940 roku została zbezczeszczona przez Niemców, a w 1957 roku rozebrana.

Z inicjatywą upamiętnienia olkuskich Żydów wystąpiło olkuskie Stowarzyszenie Kulturalne „Brama”, którego członkowie: Olgerd Dziechciarz i Jerzy Roś, opracowali treść napisów i układ graficzny tablic. Środki na wykonanie tablic wyasygnował olkuski magistrat. Na plastikowych tablicach, poza informacjami w języku polskim i angielskim, zamieszczono zdjęcia ilustrujące życie i tragedię olkuskich Żydów

Tablica informacyjne poświęcone olkuskim Żydom na starym cmentarzu żydowskim w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

oraz mapę getta. Tablica informacyjna została także ustawiona przy oluskim starym cmentarzu żydowskim przy ul. Kolorowej.

W 2006 roku, po raz pierwszy, obchody “Krwawej Środy” organizowane przez oluski magistrat zostały połączone z obchodami likwidacji oluskiego getta w 1942 roku. Wtedy, w ciągu dwóch dni, wywieziono z Olkusza i zgładzono 3500 Żydów. Stanowiło to jedną trzecią ludności Olkusza. W kolejnych latach, podczas marszów pamięci organizowanych przez oluszanina Ireneusza Cieślika oraz obchodów upamiętniających likwidację oluskiego getta, delegacje organizacji społecznych i władz samorządowych zapalały znicze i składały kwiaty pod tablicą informacyjną na muzeum, przy ulicy Bóżniczej.

Pierwsze wzmianki dotyczące Żydów oluskich sięgają 1317 roku. W 1584 roku odnotowano w dokumentach istnienie cmentarza i bożnicy żydowskiej. Pod koniec XVII wieku oluski kahał (autonomiczna wspólnota żydowska) był jednym z najsilniejszych w Małopolsce. Podlegały mu przykahałki w Wolbromiu, Pilicy, Bochni, Chrzanowie, Wiśniczu, Brzesku, Będzinie, Sączu, Grybowie i Oświęcimiu. Przed wybuchem wojny na 11 tys. 717 mieszkańców Olkusza 3080 stanowili Żydzi. W 1941 roku zostali przesiedleni do getta, które rok później zostało zlikwidowane. Pamięci oluskich Żydów poświęcona jest jedna z tablic pomnika na oluskim Starym Cmentarzu, przy ul. Króla Kazimierza Wielkiego.

Stary cmentarz żydowski w Olkuszu.

for. Jacek Sypień

6. 21. Pomnik Pieta Katyńska na Starym Cmentarzu w Olkuszu

W dniu 17.09.2015 roku, w rocznicę ataku Rosji Sowieckiej na Polskę, na olkuskim starym cmentarzu uroczystie odsłonięto pomnik pamięci „Pieta Katyńska”. Jego fundatorem jest żołnierz AK, harcerz i społecznik - druh Mieczysław Karwiński, a wykonawcą rzeźbiarz - Wiesław Nadymus.

Pomnik uroczystie odsłanili: fundator - druh Mieczysław Karwiński, Burmistrz Miasta i Gminy Olkusz Roman Piaśnik oraz biskup diecezji sosnowieckiej ks. Grzegorz Kaszak, który również poświęcił monument. Następnie przybyłe delegacje złożyły kwiaty i wieńce. Na zakończenie uroczystości młodzież z Gimnazjum nr 3 im. Aleksandra hr. Fredry przedstawiła program artystyczny o tematyce związanej z II wojną światową, m.in.: z sowiecką napaścią na Polskę 17 września 1939 roku oraz o zamordowanych w Katyniu polskich oficerach.

Wśród zamordowanych w Katyniu byli też mieszkańcy ziemi olkuskiej. W Katyniu zamordowano jeńców obozu w Kozielsku: Jana Bątorę z Kidowa, ppor. Mieczysława Gołębiowskiego, ppor. lekarz Andrzeja Hadta i ppor. Mariana Perka. W Charkowie zginęli jeńcy obozu w Starobielsku: kpt. Janusz Buchowiecki (syn generała Stefana Buchowieckiego), ppor. Władysław Domagalski, prof. Ludwik Jakubiński, kpt. Stanisław Kulawik (z Bydłina), por. Józef Libura, Stefan Łukowski, ppor. Tadeusz Perek, poeta Lech Piwowar i major Jerzy Stolarski. W Twerze zamordowano więźniów Ostaszkowa: Ignacego Cieplaka z gminy Żarnowiec, Franciszka Pawlika z Zadroża, sierżanta Edwarda Pietrzyka i kpt. Józefa Szlęzaka z Olkusza. Ponadto w ZSRR zaginęli: Roman Siekański z Bydłina, Włodzimierz Korotoszewski, kpt. Karol Gącik i Tadeusz Benda z Olkusza.

Pomnik Pieta Katyńska na Starym Cmentarzu w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

ROZDZIAŁ VII

Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem po 1945 roku.

7. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem po 1945 roku.

7. 1. Krzyże Solidarności

Na zachód od olkuskiej bazyliki św. Andrzeja stoją trzy drewniane krzyże, zwane krzyżami „Solidarności”. Krzyże, nawiązujące w swej symbolice do słynnych krzyży sprzed bramy gdańskiej Stoczni, stanowiły pierwotnie element polowego ołtarza, jaki stanął na boisku, na Czarnej Górze. Podczas odprawionej tam mszy, w dniu 1 maja 1981 roku został poświęcony sztandar NSZZ „Solidarność” Zakładów Górniczo- Hutniczych „Bolesław” w Bukowni. Warto przypomnieć, że twórcami związku w ZGH byli m.in.: Józef Strojny, Czesław Robakowski, Ryszard i Zygmunt Kuligowie oraz Zygmunt Walczewski. Po uroczystości krzyże zostały zdemontowane i złożone na terenie plebani. W maju 1982 roku, już w stanie wojennym, działacze zdelegalizowanej „Solidarności” wkopali krzyże obok kościoła. Choć SB wielokrotnie naciskała na ówczesnego proboszcza Lucjana Czechowskiego, aby je rozebrać, krzyże pozostały. Potem złożono pod nimi bryłę węgla z kopalni „Wujek”, na pamiątkę tragicznych wydarzeń, wapienny gład i umieszczono pamiątkową tabliczkę z napisem: „Ufajmy/Męczennikowi za Prawdę, Wolność/ Księdzu Jerzemu Popiełuszcze/ Solidarni i Wierni/ Olkuszanie/ Olkusz 11 XI 84”. Na kamiennym obelisku pod krzyżami znajduje się metalowa tablica z orłem - znakiem „Solidarności” i napisem: „Dnia 1 maja 1981 r. pod tymi krzyżami został poświęcony sztandar N.S.Z.Z. „Solidarność”. Krzyże te zostały ustawione w tym miejscu w czasie stanu wojennego w 1982 roku”. Poniżej logo Zakładów Górniczo – Hutniczych „Bolesław” w Bukowni.

W latach 80. pod krzyżami „Solidarności” odbywały się spotkania działaczy zdelegalizowanej „Solidarności”. Obecnie pod krzyżami składane są z kwiaty z okazji rocznic powstania „Solidarności” i wprowadzenia stanu wojennego.⁹²⁾

Krzyże Solidarności w Olkuszu.

fol. Jacek Sypień

92) Solidarność po latach, Jacek Sypień (w:) Dziennik Małopolski Zachodniej, dodatek do Dziennika Polskiego, z dn. 13.09.2010 r.

7. 2. Krzyż pod Emalią

Jadąc Alejami 1000-lecia, uwagę przykuwa wysoki metalowy krzyż. Pod nim tablice z napisem. Krzyż ten poświęcił 17 października 1981 roku biskup kielecki Stanisław Szymecki, który przez trzy dni przebywał wtedy w Olkuszu. We wrześniu 1980 roku na jednym z wydziałów olkuskiej „Emalierni” odbyło się spotkanie założycielskie „Solidarności”. Wkrótce spośród 6 tysięcznej załogi fabryki, 4 tys. osób należało do „Solidarności”. Związkowcy z fabryki prowadzili rozmowy z dyrekcją, starali się załatwiać dla ludzi sprawy socjalne: podwyżki, mieszkania, czy talony na garnki. Jedną z inicjatyw zakładowej „Solidarności” było ufundowanie pomnika z wysokim metalowym krzyżem. Na postumencie pomnika wmurowano trzy pamiątkowe, metalowe tablice. Pierwsza upamiętniała Edwarda Majcherka, robotnika Emalierni, który zginął podczas strajku w 1930 roku. Znajduje się na niej napis: „Edward Majcherek zginął w czasie strajku robotników OFNE w dniu 8.IV.1930”. Na środkowej tablicy jest cytat z Mickiewicza: „Tylko pod tym krzyżem, tylko pod tym znakiem Polska jest Polską, a Polak Polakiem A. Mickiewicz” – poniżej: „Tablice odtworzone z 1981” Na trzeciej tablicy jest napis: „9 X 1981 I rocznica założenia NSZZ „Solidarność” w OFNE.” Uroczystość odsłonięcia i poświęcenia pomnika odbyła się 17 października 1981 roku. Pomnik i krzyż poświęcił biskup kielecki Stanisław Szymecki. Była to wielka uroczystość, w której poza pracownikami OFNE wzięły udział delegacje olkuskich zakładów pracy i mieszkańcy. Tego dnia ksiądz biskup poświęcił też krzyż w spółdzielni inwalidów „Promet”, zwiedził muzeum Straży Pożarnej, spotkał się z działaczami KIK-u i nauczycielami. Następnego dnia podczas mszy na olkuskim rynku poświęcił sztandar „Solidarności” olkuskiej „Emalii”. Przez

lata, pod krzyżem obok OFNE składano kwiaty w rocznicę stanu wojennego, zawarcia porozumień sierpniowych i utworzenia NSZZ „Solidarność”. W 2005 roku nieznani sprawcy ukradli pamiątkowe tablice. Przez kilka lat działacze olkuskiej „Solidarności” zbierali pieniądze, aby wykonać repliki tablic, co udało się w 2011 roku. Pomnik – krzyż pod olkuską Emalią jest ważnym, choć nieco zapomnianym symbolem historii Olkusza.

Krzyże pamiątkowe pod olkuską Emalią.

fol. Jacek Sypień

7. 3. Tablica Jana Pawła II

W dniu 21 października 1984 roku miało miejsce odsłonięcie i poświęcenie tablicy, jaka została wmurowana w południową ścianę bazyliki św. Andrzeja w Olkuszu. Wykonana z brązu tablica upamiętnia pobyty kardynała Karola Wojtyły w Olkuszu w 1967 i 1973 roku. Tablica ozdobiona jest wizerunkiem papieża Jana Pawła II i Matki Boskiej, na tle panoramy Olkusza w średniowieczu z herbem miasta. Napis na tablicy głosi: „Papieżowi Janowi Pawłowi II, który jako metropolita krakowski Karol kardynał Wojtyła przewodniczył w tym kościele uroczystościom jubileuszu 200-lecia kanonizacji świętego Jana Kantego w dniu 22 X 1967 roku Peregrynacji Obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w dniu 13 X 1973 roku W jubileuszowym roku 800-lecia parafii olkuskiej w hołdzie parafianie z proboszczem księdzem Lucjanem Czechowskim. Olkusz 21 X 1984 roku”.

Tablica Jana Pawła II na olkuskiej bazylice św. Andrzeja.

fol. Jacek Sypień

Pierwszy potwierdzony pobyt przyszłego Papieża – Polaka w Olkuszu miał miejsce we wrześniu 1954 roku, kiedy ks. Karol Wojtyła nocował w Olkuszu podczas pielgrzymki do Częstochowy. Rok później, jesienią 1955 roku ks. Karol Wojtyła także gościł w Olkuszu prowadząc rowerową pielgrzymkę akademicką do Częstochowy. Mieszkańcom Olkusza szczególnie zapadły w pamięci dwie kolejne wizyty. W październiku 1967 roku arcybiskup kardynał Karol Wojtyła przybył do Olkusza, aby uczestniczyć w uroczystościach jubileuszowych ku czci św. Jana Kantego, jakie odbywały się w kościele św. Andrzeja Apostoła. Ponowna wizyta kardynała Karola Wojtyły w Olkuszu odbyła się w niedzielę 13 października 1973 roku. Tego dnia po południu, podczas mszy świętej w oluskim kościele św. Andrzeja, kardynał Karol Wojtyła wygłosił kazanie na uroczystość nawiedzenia Matki Bożej. Wtedy w 1973 roku olkuska parafia obchodziła jubileusz 800-lecia.⁹³⁾

7. 4. Tablica upamiętniająca działalność olkuskiej „Solidarności”

We wrześniu 2010 roku, w ramach obchodów 30-lecia NSZZ „Solidarność” na ziemi olkuskiej, delegacje związków zawodowych, władz samorządowych, szkół i organizacji społecznych złożyły kwiaty pod krzyżami „Solidarności” na placu kościelnym. Następnie uczestnicy uroczystości przeszli na ul. Mickiewicza, gdzie szef miejskiej „Solidarności” - Leszek Rusek i Leszek Konarski - ówczesny starosta olkuski, a w 1990 roku

Tablica upamiętniająca działalność olkuskiej „Solidarności”.

fol. Jacek Sypień

93) O. Dziechciarz, J. Sypień, Święty Jan Paweł II na ziemi olkuskiej, Olkusz 2014, s. 4

szeff Komitetu Obywatelskiego, odsłanili pamiątkową płytę wmurowaną w ścianę budynku przy ul. Mickiewicza 7 w Olkuszu. W tym budynku, w 1980 roku mieściła się siedziba olkuskiej „Solidarności”, a potem Komitetu Obywatelskiego. Tablicę zaprojektował artysta plastyk Wiesław Nadymus. Następnie głos zabrał Stanisław Gil, który we wrześniu 1980 roku był współorganizatorem strajku w Oluskim Przedsiębiorstwie Budowlanym, a od października 1981 roku przewodniczącym Miejskiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” Ziemia Olkuska. Potem był internowany i działał w podziemiu.

Pierwsze strajki w Olkuszu zaczęły się przed 19 sierpnia 1980 roku w Oluskim Przedsiębiorstwie Budowlanym. Strajk rozpoczęli pracownicy Bazy Sprzętu i Transportu. Już 19 września przedstawiciele strajkujących - Stanisław Gil i Ferdynand Henzolt pojechali do związkowców w Hucie „Katowice” i zarejestrowali Zakładowy Komitet Założycielski. Wspomniana dwójka i Andrzej Wadas (założyciel związku w Olkuskiej Spółdzielni Mieszkaniowej) zostali upoważnieni przez władze powstającej „Solidarności” do zorganizowania wyborów do Komisji Zakładowych. Upoważnienie obejmowało między innymi takie miejscowości jak: Trzebinia, Klucze, Wolbrom i Sławków. Stanisław Gil był też członkiem komisji organizującej wybory do władz wojewódzkich i delegatem do tymczasowych władz „Solidarności” w województwie. Później został wybrany przewodniczącym Międzyzakładowej Komisji Koordynacyjnej, która obejmowała swym zasięgiem mniej więcej obszar dawnego powiatu olkuskiego – bez Pilicy.

Rok później, 12 października 1981 roku w Olkuszu odbyły się wybory władz Miejskiej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” Ziemia Olkuska. Wzięło w nich udział 62 przedstawicieli z 37 organizacji związkowych powiatu. Do zarządu MKK został wybrany Piotr Wiekiera - sędzia Sądu Rejonowego w Olkuszu. Był on delegatem Regionu Śląsko -Dąbrowskiego na I Krajowy Walny Zjazd NSZZ „Solidarność”. Jeszcze w 1981 roku został sędzią Sądu Wojewódzkiego. Po 13 grudnia został pozbawiony prawa wykonywania zawodu. W całej Polsce taka kara dotknęła kilkunastu najbardziej niepokornych sędziów. W skład władz MKK weszli także Stanisław Gil (OPB Olkusz), Józef Januszek (Liceum Ogólnokształcące w Olkuszu), Ryszard Szczurowski (ZGH „Bolesław”), Maciej Pellegrini (Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych w Olkuszu), Andrzej Wadas (OSM) i Mieczysław Brzeziński (ZOZ Olkusz). Przewodniczącym został wybrany Stanisław Gil.

Członkami – założycielami Miejskiej Komisji Koordynacyjnej „Solidarności” były organizacje związkowe z olkuskich przedsiębiorstw, szkół oraz instytucji. We wrześniu 1980 roku na jednym z wydziałów Olkuskiej Fabryki Naczyn Emaliowanych odbyło się spotkanie założycielskie „Solidarności”. Jego inicjatorami byli między innymi: Jan Jurek, Mieczysław Miska, Wiesław Karkos, Bożena Ściążko, Gerard Barczyk, Henryk Żurek, Władysław Szklarek i Andrzej Stach. Komisja zakładowa związku została zarejestrowana 9 września. W lutym 1981 roku odbyły się wybory do komisji zakładowej Związku. Przewodniczącym został Mieczysław Miska, w skład prezydium weszli: Jan Jurek, Janusz Koćma, Bożena Ściążko i Maria Jędrsyk.⁹⁴⁾

94) Informacje o początkach „Solidarności” na ziemi olkuskiej zaczerpnąłem m.in z dwutygodnika „Nasz Głos” organu, MKK NSZZ „Solidarność” Ziemia Olkuska. Redagowali go: A. Buchta, Zbigniew Drela (późniejszy poseł), Edward Fijałkowski, Kazimierz Januszek, K. Mik, i M. Wilk.

7. 5. Tablica upamiętniająca nadanie tytułu Bazyliki Mniejszej św. Andrzeja Apostoła

W zachodniej ścianie olkuskiej bazyliki w 2001 roku została wmurowana pamiątkowa tablica z brązu. Pod herbem papie-skim znajduje się łaciński napis, a pod spodem jego tłumaczenie: „Tej prastarej świątyni/najczcigodniejszy biskup Adam Śmigiełski/nadał tytuł kolegiaty olkuskiej w dniu 25 III w roku 1997/piątym po ustanowieniu diecezji/Ojciec Święty Jan Paweł II zechciał ją ozdobić tytułem/bazyliki mniejszej w roku 2001”

Tablica upamiętniająca nadanie tytułu Bazyliki Mniejszej św. Andrzeja Apostoła.

fol. Jacek Sypień

7. 6. Tablica poświęcona Stefanowi Ząbczyńskiemu

W dniu 10 maja 2008 roku, w trakcie Wojewódzkich Obchodów Dnia Strażaka, nad którymi honorowy patronat objął Waldemar Pawlak - wicepremier Rzeczypospolitej Polskiej, odbyło się uroczyste odsłonięcie i poświęcenie tablicy ku czci Stefana Ząbczyńskiego, która została umieszczona na budynku Muzeum przy ul. Floriańskiej 8. Na metalowej tablicy znajduje się popiersie Stefana Ząbczyńskiego i napis: „Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej im. Stefana Ząbczyńskiego wieloletniego prezesa OSP w Olkuszu. Maj 2008”.

Wtedy, podczas uroczystości oficjalnie nadano imię Stefana Ząbczyńskiego stworzonej przez niego placówce. Uroczystości były połączone z obchodami jubileuszu 130-lecia OSP w Olkuszu oraz 30-lecia Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej.⁹⁵⁾

Po odsłonięciu tablicy, wiceprezes ZG OSP - Zbigniew Meres przekazał do zbiorów muzeum dar, czyli obraz przedstawiający św. Floriana, a prezes Powiatowego Zarządu ZOSP Małgorzata Węgrzyn - zabytkowy topór strażacki. Następnie uczestnicy uroczystości przeszli do olkuskiej bazyliki, gdzie mszę świętą w intencji członków Ochotniczych Straży Pożarnych, koncelebrował ks. prał. Jan Czyrek - Kapelan Strażaków Archidiecezji Krakowskiej, a homilię wygłosił ojciec kpt. Władysław Kulig - Kapelan Strażaków Województwa Małopolskiego. Dalsza część uroczystości odbyła się na płycie olkuskiego rynku, gdzie Prezes Zbigniew Meres wręczył medale zasłużonym strażakom.⁹⁶⁾

Tablica poświęcona Stefanowi Ząbczyńskiemu na budynku Muzeum Pożarnictwa Ziemi Olkuskiej.

fol. Jacek Sypień

95) Obszerny biogram Stefana Ząbczyńskiego znajduje się na str 36 - 37 książki

96) J. Sypień, Historia olkuskiej straży pożarnej, Olkusz 2014, s.94

7. 7. Pomnik lotników pod Szkołą Podstawową nr 9 w Olskuszu

W dniu 9 września 2011 roku na placu przed olskuską Szkołą Podstawową nr 9 im. pilota podpułkownika Stanisława Skarżyńskiego odsłonięto obelisk z pamiątkową tablicą, poświęconą tragicznie zmarłym olskuskim pilotom - pułkownikowi Zdzisławowi Cieślikowi i majorowi Arkadiuszowi Protasiukowi. Podpułkownik pilot Zdzisław Cieślik z 1 Brygady Lotnictwa Taktycznego w Świdwinie zginął 23 stycznia 2008 roku, w czasie katastrofy samolotu CASA C-295 M, który rozbił się podczas lądowania na lotnisku wojskowym w Mirosławcu. Miał 41 lat. Pułkownik Cieślik jest pochowany na olskuskim cmentarzu. W katastrofie zginęło 20 osób, 4 członków załogi i 16 pasażerów – oficerów lotnictwa. Zdzisław Cieślik urodził się i wychowywał w Olskuszu, gdzie ukończył Szkołę Podstawową nr 4. Potem kontynuował naukę w „Szkole Orląt” w Dęblinie, a następnie na studiach oficerskich.

W pamiętnym dniu, 10 kwietnia 2010 roku w katastrofie pod Smoleńskiem zginął mjr pil. Arkadiusz Protasiuk, który pilotował rządowego Tu-154 M. Miał 36 lat. Jest pochowany na cmentarzu w Grodzisku Mazowieckim. On także wychowywał się w Olskuszu, gdzie ukończył Szkołę Podstawową nr 7. Potem z wyróżnieniem skończył Wyższą Szkołę Oficerską Sił Powietrznych w Dęblinie. Był również absolwentem Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych na UW oraz studiów podyplomowych w Wojskowej Akademii Technicznej w zakresie integracji europejskiej i bezpieczeństwa narodowego. Od 1997 roku służył w 36 Specjalnym Pułku Lotnictwa Transportowego, od 2009 roku jako dowódca załogi. Został odznaczony Brązowym Medalem Za Zasługi dla Obronności Kraju.

Z inicjatywą upamiętnienia olskuskich pilotów wystąpił Janusz Cieślik, dyrektor SP nr 9. Arkadiusz Protasiuk, pilot prezydenckiego „tupolewa” wychował się na osiedlu Słowiki, gdzie znajduje się szkoła. Z uwagi na patrona szkoły - pilota podpułkownika Stanisława Skarżyńskiego, od wielu lat szkoła utrzymuje bliskie kontakty z 13 Eskadrą Lotnictwa Transportowego w Krakowie, skąd był samolot, który rozbił się w katastrofie w Mirosławcu, a także piloci tego samolotu. Oficerowie eskadry od lat biorą udział w szkolnych uroczystościach, a uczniowie, podczas wycieczek do Krakowa, odwiedzają jednostkę. Uroczystości, jakie odbyły się w piątek 9 września 2011 roku, rozpoczęła msza w miejscowym kościele pw. Dobrego Pasterza. Potem uczestnicy, w asyście kompanii honorowej Wojska Polskiego i orkiestry, przeszli pod budynek szkoły, gdzie została poświęcona i odsłonięta tablica. Pomnik odsłoniły wdowy po lotnikach, czyli Magdalena Protasiuk i Joanna Cieślik oraz Burmistrz Olskusza Dariusz Rzepka i płk pil. dypl. Jacek Łazarczyk. W uroczystościach wzięli udział, obok rodzin pilotów i uczniów szkoły, lokalni samorządowcy i politycy, kombataneci i licznie przybyli mieszkańcy. Nie zabrakło także przedstawicieli 36 Pułku Lotnictwa Transportowego w Warszawie i Sił Operacyjnych w Warszawie, kompanii honorowej 8 Bazy Lotnictwa Transportowego z Krakowa oraz orkiestry reprezentacyjnej wojsk lotniczych z Bytomia. Na kamiennym obelisku została umieszczona pamiątkowa tablica z zielonego granitu poświęcona obu pilotom. U góry widnieje motto: „Per aspera ad astra”, pod spodem napis: „Pamięci Olskuskich Lotników”, a poniżej krótkie informacje o lotnikach, którym jest poświęcona tablica. U dołu herb Olskusza i lotnicza szachownica.

Kiedy pojawił się pomysł upamiętnienia olskuskich lotników rozważano możliwość sprowadzenia i ustawienia w formie pomnika samolotu „Iskra”. Potem brano pod uwagę koncepcję pomnika

w formie statecznika samolotu. Zdecydowano się na kamienny obelisk, który wpisał się już w historię szkoły i miasta. Rokrocznie składane są tu wiązanki kwiatów w rocznice obu katastrof, w których zginęli olkuskcy piloci. Pomnik powstał w czynie społecznym z inicjatywy dyrektora Cieślaka. Zarówno gład, jego transport i ustawienie, wykonanie samej tablicy, postumentu, czy chodnika - to wszystko zapewnili sponsorzy, czyli firmy i osoby prywatne, a samą tablicę ufundował Wojciech Filemonowicz z Krakowa. Do powstania obelisku przyczynili się również: prezes Porozumienia Związków i Stowarzyszeń Służb Mundurowych w Krakowie płk. pil. Czesław Kurczyna, firma DB Schenker, Bogusław Picheta, BOLSPED, BOLOIL S.A., Grzegorz Białas oraz Zbigniew Cioch.⁹⁷⁾

7. 8. Pomnik Ofiar Komunizmu

Idea budowy pomnika zrodziła się w 2007 roku. W lutym 2008 roku zawiązał się Społeczny Komitet Budowy Pomnika Ofiar Komunizmu, który liczył 15 członków. Na jego czele stanął Adam Giera. Na zlecenie Komitetu gipsową makietę pomnika wykonał artysta plastyk Wiesław Nadymus. Wykonany z brązu i granitu pomnik ma mieć dziewięć metrów wysokości. W centrum ma znajdować się kula ziemská nabita na bagnety trzech sowieckich karabinów. Poniżej cztery postacie. Jedna, leżąca ma symbolizować męczeńską śmierć ks. Jerzego Popiełuszki, inna – polskich oficerów zabitych w Katyniu. Pierwotnie planowano, że pomnik stanie na skrzyżowaniu ulic Sławkowskiej i Mickiewicza. Okazało się to niemożliwe ze względu na problemy własnościowe terenu. Potem komitet zaproponował, aby pomnik stanął na zieleńcu przy ulicy Szpitalnej. Ostatecznie ustalono, że pomnik stanie u wylotu ulicy Augustiańskiej. Przyjętą w dniu 7 maja 2009 roku Uchwałą NR XXXIII/374/2009, olkuska Rada Miejska na wniosek Terenowej Organizacji NSZZ

Pomnik Ofiar Komunizmu (w budowie).

fol. Jacek Sypień

97) Pamięci olkuskich lotników (syp) Dziennik Małopolski Zachodniej, dodatek do Dziennika Polskiego z 5.09.2011, Wiola Woźniczko, Przez trudy do gwiazd - pamięci olkuskich pilotów (w): Przegląd Olkuski z 9.09.2011

„Solidarność” Emerytów i Rencistów w Olskuszu, wyraziła zgodę na wzniesienie pomnika w Olskuszu przy zbiegu ul. Augustańskiej i Kościuszki. Rada Miejska wyraziła także zgodę na użyczenie części działki nr 1753/2 położonej w Olskuszu pod budowę tego pomnika. Zgodnie z założeniami inicjatorów, budowa pomnika miała być sfinansowana z funduszy społecznych. Wstępnie szacowano, że koszt budowy pomnika miał wynieść prawie pół miliona złotych. W 2009 roku udało się jedynie wybudować granitowy postument mający stanowić podstawę pomnika. Ponieważ nie udało się zebrać wystarczającej kwoty na budowę samego pomnika, wiosną 2010 roku na podstawie przyszłego pomnika zamontowano skromną, kamienną tablicę z napisem: „Gloria Victis” W hołdzie milionom ofiar komunizmu /pomnik w budowie/. Olskusz AD 2010. Solidarność. Komitet Budowy”

7. 9. Tablica pamięci ofiar katastrofy smoleńskiej

W kwietniu 2011 roku, podczas uroczystej mszy w kościele św. Maksymiliana poświęcono i odsłonięto tablicę pamiątkową w hołdzie Prezydentowi RP Lechowi Kaczyńskiemu i ofiarom katastrofy pod Smoleńskiem. W uroczystościach wzięli udział m.in. senator Zbigniew Cichoń, posłowie Jacek Osuch i Andrzej Ryszka, starosta olskuski Leszek Konarski, burmistrz Olskusza Dariusz Rzepka i przewodniczący Rady Miejskiej Jan Kucharzyk. Wartę honorową przy pamiątkowej tablicy pełnili przedstawiciele Związku Strzeleckiego „Strzelec”. Na zakończenie mszy, ks. Stefan Rogula poświęcił tablicę, a jej uroczystego odsłonięcia dokonali inicjatorzy: ks. Henryk Chmiela oraz poseł Jacek Osuch. Tablica została wmurowana w kościele obok kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej.

7. 10. Tablice upamiętniające działaczy PTTK

Na ścianie w holu budynku olskuskiego oddziału PTTK (Rynek 20) znajduje się pięć tablic upamiętniających zasłużonych działaczy tej organizacji.

Pierwsza z nich poświęcona jest Antoniemu Minkiewiczowi.⁹⁸⁾ Druga upamiętnia postać Jana Jarńo.⁹⁹⁾ Trzecia poświęcona jest Antoniemu Wiatrowskiemu. Widnieje na niej popiersie i napis: „Antoni Wiatrowski, działał w latach 1930-39”.

Antoni Wiatrowski urodził się w 1889 roku w Hrubieszowie w rodzinie rzemieślniczej. Był unitą, za co został wyrzucony karnie ze szkoły. Kształcił się sam i korzystając z biblioteki miejscowego księdza Pierńkowskiego samodzielnie przerobił program szkoły średniej. Zaangażował się w nielegalne organizacje niepodległościowe i kolportował „bibułę”. W 1914 roku Wiatrowski ukończył Szkołę Przemysłowo Techniczną w Warszawie, krótko pracował w fabryce w Lublinie, a po wybuchu wojny wrócił do Hrubieszowa. Uczył w szkole, współtworzył „Straż Kresową”, organizował protesty przeciwko warunkom pokoju brzeskiego przyznającego Chełmszczyznę Rosji, za co groził mu sąd polowy. W wolnej już Polsce, cały czas pracując jako nauczyciel, rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Lubelskiego. Po ich ukończeniu, w 1925 roku założył

98) Obszerny biogram Antoniego Minkiewicza znajduje się na str. 20 - 22 książki

99) Biogram Jana Jarńo można znaleźć w książce J. Sypień, Olskusz i ziemia olskuska w pamiętnikach Jana Jarńo, Olskusz 2014, s.43- 53

Szkołę Rzemieślniczą Sejmiku Hrubieszowskiego i został jej pierwszym dyrektorem. W 1929 roku przeniósł się do Olkusza, gdzie podjął pracę w „Mechaniku” i zaangażował się w życie miasta. Rok po przyjeździe do Olkusza został prezesem olkuskiego oddziału PTTK, był też drużynowym, a potem opiekunem 21. drużyny harcerskiej, która działała przy „Mechaniku”. Wraz ze swymi harcerzami brał udział w światowym zlocie skautów w Budapeszcie, światowym zlocie reversów w Szwecji i w zlocie harcerstwa polskiego w Spale. Był autorem pierwszego przewodnika turystycznego po ziemi olkuskiej. W Olkuszu zastał go wybuch wojny. Chcąc uniknąć aresztowania wyjechał do pobliskiej Braciejówki, która była już w Generalnej Guberni i przez całą wojnę uczył w miejscowej szkole. Prowadził też tajne nauczanie w zakresie gimnazjum zawodowego. W 1945 roku wrócił do Olkusza. Znowu podjął pracę w „Mechaniku”, zaangażował się w harcerstwo, został nawet kometantem hufca. We wrześniu 1946 roku wrócił do rodzinnego Hrubieszowa, gdzie założył Prywatne Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych im. Bolesława Prusa. W czasach stalinowskich został zwolniony z pracy. Na emeryturze nadal zajmował się historią regionalną. Zmarł w 1957 roku i został pochowany w rodzinnym Hrubieszowie. W tamtejszym kościele parafialnym wisi pamiątkowa tablica, upamiętniająca 100. rocznicę urodzin Wiatrowskiego. Z kolei, w 40. rocznicę śmierci odsłonięto tablicę pamiątkową w Szkole Mechanizacji Rolnictwa w Hrubieszowie, którą niedługo zakładają.

Czwarta z tablic upamiętnia postać Zofii Rumprecht. Zofia Rumprecht (1907-1978) z domu Schmidt urodziła się w 1907 roku w Warszawie. Jej rodzicami byli Stanisław i Zofia Tacikowska. Wyszła za mąż ok. roku 1930 za Stanisława Rumprechta. Jej mąż zginął podczas II wojny światowej. Jako oficer 55 Dywizji Piechoty Armii Kraków poległ podczas bitwy pod Proszowicami, stoczonej w nocy z 6 na 7 września 1939 roku. Zofia Rumprecht już przed wojną była działaczką Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a po wojnie PTTK. Przez wiele lat była członkiem zarządu i prezesem (od 1950 roku) i wiceprezesem (od 1967 roku), a potem skarbnikiem olkuskiego oddziału PTTK. Także przez wiele lat pełniła funkcję społecznego kustosa Muzeum Regionalnego PTTK w Olkuszu. Miała tytuł Honorowego Przodownika Turystyki Pieszej. Zmarła 8 października 1978 roku i została pochowana na oluskim cmentarzu parafialnym.

Nieco z boku znajduje się tablica poświęcona Adamowi Kieresowi, działaczowi olkuskiego Speleoklubu PTTK, który zginął w 2004 roku na Spitsbergenie. W 2011 roku tablica upamiętniająca postać Adama Kieresa została także odsłonięta w kaplicy w Podzamczu koło Ogrodzieńca. Napis na tablicy głosi: „Pamięci Adama Kieresa 1958 – 2004 speleologa, alpinisty i polarnika uczestnika ośmiu wypraw polarnych, który zaginął w śnieżnej nawałnicy w Wielką Sobotę 10.04.2004 r. na Lodowcu Filchnera podczas próby przejścia Wielkiego Trawersu Spitsbergenu”. Tablicę ufundowali jego przyjaciele z olkuskiego Speleoklubu. Warto dodać, że od 2005 roku w Olkuszu rozgrywane są zawody wspinaczkowe, czyli Memoriał im. Adama Kieresa organizowany przez Stowarzyszenie Speleoklub Olkusz.

7. 11. Tablica poświęcona Jerzemu Stamirowskiemu

Podczas obchodów Dnia Niepodległości, 11 listopada 2013 roku w gmachu olskuskiego Starostwa Powiatowego odsłonięto tablicę poświęconą Jerzemu Stamirowskiemu - pierwszemu staroście olskuskiemu niepodległej Polski. Z inicjatywą upamiętnienia w ten sposób Jerzego Stamirowskiego wyszli olskscy historycy – regionaliści Ireneusz Cieślík oraz Olgerd Dziechciarz. Tablicę według projektu artysty plastyka Wiesława Nadymusa wykonał zakład kamieniarski Bogdana Pichety. Uroczystego odsłonięcia tablicy dokonał starosta Jerzy Kwaśniewski oraz Hanna Karpińska i Wanda Karpińska, wnuczki Jerzego Stamirowskiego. Uroczyste odsłonięcie tablicy przypadło w 140. rocznicę urodzin i 70. rocznicę tragicznej śmierci Jerzego Stamirowskiego. Był on aktywnym działaczem politycznym i społecznym w okresie I wojny światowej. Współtworzył Komitet Ratunkowy Powiatu Olskuskiego, był członkiem Rady Nadzorczej Działu Handlowego, zasiadał w zarządzie Polskiej Macierzy Szkolnej, reprezentował powiat olski w Głównym Komitecie Ratunkowym w Lublinie, a później został wybrany do sejmiku gminy olskiej. Był pierwszym starostą powiatu olskiego w odrodzonej Polsce i sprawował ten urząd przez 16 lat.

Po wybuchu II wojny światowej działał w konspiracji. W 1943 roku został aresztowany i osadzony na Pawiaku. Został rozstrzelany 29 maja 1943 roku.¹⁰⁰⁾

7. 12. Tablica 10-lecia partnerstwa Olskusz - Schwalbach

W 2007 roku, przy wejściu do olskuskiego magistratu uroczyście odsłonięto niewielką, połączoną tablicę upamiętniającą jubileusz 10-lecia partnerstwa miast Olskusz i Schwalbach. Tablica z napisami w języku polskim i niemieckim zdobiona jest herbami Olskusza i Schwalbach. Identyfikacyjna tablica została odsłonięta w październiku 2007 roku w Schwalbach. Z inicjatywą ufundowania tablic wystąpiło olskie Stowarzyszenie „Miasta Partnerskie”, którego prezesem jest Genowefa Bugajska oraz Gunter Pabst, prezes stowarzyszenia partnerskiego w Schwalbach. Poza członkami i sympatykami olskiego Stowarzyszenia „Miasta Partnerskie”, w uroczystościach wzięli udział wiceburmistrz Włodzimierz Łysoń, dyrektorka MOK Grażyna Praszeli-Kocjan oraz były burmistrz Andrzej Ryszka, który przed 10 laty składał podpis na akcie umowy partnerskiej.

7. 13. Tablice pamiątkowe w szkołach

Przed wejściem do olskuskiego I Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Kazimierza Wielkiego znajduje się metalowa tablica z napisem: „W 32 roku Polski Ludowej/i w 60 roku działalności Liceum/Ogólnokształcącego im. Króla/Kazimierza Wielkiego w Olskuszu/obiekt ten zbudowano w latach/1975 1976 z funduszy miejscowych/zakładów pracy, jako wyraz/troski socjalistycznego państwa/o kształcenie i wychowanie młodzieży/1916 – 1976”. Tablica została odsłonięta w 1976 roku, podczas jubileuszu 60-lecia szkoły.

100) Szczegółowy biogram Jerzego Hipolita Stamirowskiego można znaleźć (w:)

<http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/jerzy-hipolit-stamirowski> (dostęp 12.07.2015)

Przed wejściem do olkuskiego Zespołu Szkół nr 1 (Mechanika) jest wmurowana w ścianę tablica z godłem Polski i napisem: „Technikum Mechaniczne i Zasadnicza Szkoła Zawodowa w Olkuszu. II Jubileuszowy Zjazd Absolwentów 1900 – 1975”. Pomiędzy datami symbol „Mechanika”. Obok metalowa tablica w kształcie tarczy z napisem: „Państw. Gim. I Lic. Mech. W Olkuszu. 1900 – 1950. Jubileuszowy Zjazd Absolwentów”. Obydwie tablice zostały odsłonięte przy okazji kolejnych zjazdów absolwentów, tej najstarszej szkoły średniej w Olkuszu, w 1950 i 1975 roku. W budynku szkoły znajduje się tablica upamiętniająca jubileusz 110-lecia olkuskiego „Mechanika” w maju 2010 roku. Tablica została poświęcona przez ks. Stefana Rogulę i odsłonięta przez dyrektor Aldonę Nowicką oraz fundatora, czyli Sylwestra Piasnego, absolwenta szkoły, właściciela firmy „Hardkop”.

7. 14. Obelisk upamiętniający zmarłych strażaków z OSP Osiek i Zimnodół.

Na cmentarzu parafialnym w Osieku, w maju 2014 roku został odsłonięty obelisk wraz z pamiątkową tablicą upamiętniającą zmarłych strażaków z OSP Osiek i OSP Zimnodół. Uroczystość odsłonięcia i poświęcenia obelisku zbiegła się z okrągłymi jubileuszami - 65-lecia powstania straży w Osieku i 85-lecia powstania straży w Zimnodole. Obelisk odsłonił inicjator jego powstania - prezes OSP Osiek Grzegorz Ziarno, a poświęcił ksiądz proboszcz Jan Radzik, który pogratulował strażakom gestu upamiętniającego kolegów druhów, bezinteresownie służących mieszkańcom, niejednokrotnie z narażeniem własnego zdrowia dla ratowania życia i mienia społeczeństwa.

7. 15. Tablice upamiętniające ważne inwestycje w Olkuszu

W styczniu 1994 roku, w wejściu do budynku olkuskiego magistratu, odsłonięto metalową tablicę z herbem miasta i napisem: „Zabytkowy XIX w. budynek/przebudowany z inicjatywy/Rady Miejskiej I-ej kadencji/w latach 1991 – 1994./Rada Miejska/Zarząd Miasta i Gminy/Wykonawca firma RBPiH/Czesław Solecki/Olkusz styczeń 1994/”. Tablica została ufundowana przez firmę, która na zlecenie władz miasta wykonywała remont i adaptację budynku. Takim swoistym pomnikiem upamiętniającym zakończenie inwestycji jest rzeźba halabardzisty u wylotu ulicy Krakowskiej. Została ona ufundowana w 1993 roku przez firmę, która na początku lat 90. prowadziła remont ulicy Krakowskiej. Rzeźba ma 2,5 metra wysokości i waży 700 kilogramów. Autorem rzeźby rycerza jest artysta plastyk, absolwent krakowskiej ASP - Ryszard Kaczor, olkuszaniein mieszkający w Grudziądzu.

W dniu 28 lipca 2006 roku, podczas uroczystości Święta Policji, po raz pierwszy obchodzonego przed budowanym gmachem nowej Komendy Powiatowej Policji w Olkuszu, uroczystości odsłonięto tablicę upamiętniającą wkład samorządu powiatowego w tę inwestycję. Uroczystości rozpoczęła msza polowa koncelebrowana przez biskupa Adama Śmigielskiego, który poświęcił miejsce budowy i nową tablicę ufundowaną przez władze powiatu.

ROZDZIAŁ VIII

**Miejsca pamięci narodowej w mieście
i gminie Wolbrom związane z okresem
pierwszej wojny światowej.**

8. Miejsca pamięci narodowej w mieście i gminie Wolbrom związane z okresem pierwszej wojny światowej.

8. 1. Pomnik Jana Kilińskiego na rynku

Na wolbromskim rynku wznosi się pomnik Jana Kilińskiego - warszawskiego szewca i jednego z przywódców powstania kościuszkowskiego. Pomnik został ufundowany przez cech szewców z Wolbromia i uroczyste zostało odsłonięty 11.06.1924 roku. Kamienna rzeźba Jana Kilińskiego ustawiona jest na dwuczęściowym cokole, na dwustopniowej podstawie. W górnej części cokołu umieszczony został wizerunek orła, poniżej fragment wiersza Zygmunta Krasińskiego - „POLSKO, POLSKO GRÓB TWÓJ TYLKO/ BYŁ KOLEBKĄ NOWEJ ZORZY/ WŚRÓD WIECZNOŚCI JEDNĄ CHWILKĄ/ W KTÓREJ POCZAŁ SIĘ DZIEŃ BOŻY/Z. KRASIŃSKI//”. W dolnej części cokołu znajduje się tablica fundacyjna z napisem: „OBROŃCY OJCZYZNY/ JANOWI KILIŃSKIEMU/ – CECH SZEWSKI/14 VI 1924 R”.// Pomnik, staraniem władz miasta, został odnowiony w 2008 roku.

Pomnik Jana Kilińskiego na rynku w Wolbromiu.

for. Jacek Sypień

Dlaczego akurat w Wolbromiu postawiono pomnik warszawskiemu szewcowi? W okresie międzywojennym, w Wolbromiu było 1800 szewców, a w okolicznych wioskach kolejnych 700. To bardzo dużo, biorąc pod uwagę, że w latach trzydziestych XX wieku, Wolbrom liczył 8930 mieszkańców, z czego połowę (4445 osób) stanowili Żydzi.

Wolbromski cech szewski sięgający swymi tradycjami XV wieku, był w okresie międzywojennym jednym z większych w województwie kieleckim. W 1935 roku na Targach Poznańskich cech szewców z Wolbromia za swoje wyroby zdobył złoty medal. W latach 1918-1939 w Wolbromiu działało siedem garbarni, które pracowały głównie na potrzeby miejscowych cholewkarzy i szewców. W 1931 roku w Wolbromiu otwarto szkołę zawodową, do której uczęszczało 96 dzieci rzemieślników i kupców.

Z inskrypcji na pomniku wiemy, że autorem pomnika jest rzeźbiarz J. Suwalski z Olkusza. Jak wynika z ksiąg meldunkowych Olkusza w okresie międzywojennym, prawdopodobnie chodzi o Józefa Suwalskiego (ur. 15.02.1874 roku, zm. 8.04.1949 roku) - olkuskiego rzeźbiarza, który wraz z rodziną mieszkał przy ul. Ogrodzenieckiej, a potem Górniczej. Józef Suwalski był żonaty ze Stanisławą (1880-1937). Mieli pięcioro dzieci: Władysława (ur.1908), Danutę (ur.1910), Jerzego (ur.1913), Tadeusza (ur.1916) i Alicję (ur.1921). Józef Suwalski był też prawdopodobnie autorem kapliczki i figury św. Barbary stojącej u wlotu ulicy kościelnej w Bolesławiu.¹⁰¹⁾

8. 2. Mogiła Michała Dziewanowskiego rotmistrza Wojska Polskiego z 1919 r. w Wolbromiu

Na wolbromskim cmentarzu znajduje się mogiła z granitową płytą i wyrytym krzyżem oraz napisem: „MICHAŁ/ DZIEWANOWSKI/ RTM. 1 PUŁKU UŁ. KRECH./ KAW. ORD. VIRT. MILITARI/ +1891 +1919/ DULCE ET DECORUM/ EST PRO PATRIA MORI”.

Na płycie nagrobnej umieszczona jest tabliczka z napisem: „MICHAŁ DZIEWANOWSKI/ ROTMISTRZ I PUŁKU UŁANÓW KRECHOWIECKICH/ Ur. 1891r – Zm. 1919 r./ Zginął w wieku 28 lat 15.03.1919 roku broniąc miejscowości Gródek/ Jagielloński, osłaniając Lwów./ Napis na płycie w języku łacińskim: DULCE ET DECORUM EST PRO PATRIA MORI./ JAK SŁODKO I ZASZCZYTNIE JEST UMIERAĆ ZA OJCZYZNĘ!/ ODZNACZONY/ KRZYŻ VIRTUTI MILITARI/ KRZYŻ Św. JERZEGO/ (bitwa pod wsią Krechowce)”.¹⁰²⁾

Michał Dziewanowski urodził się w miejscowości Jampolczyk w dawnej Guberni Kamieniec Podolski. Po ukończeniu Pierwszego Gimnazjum w Kijowie Dziewanowski kontynuował naukę na Wydziale Mechanicznym Politechniki Kijowskiej, a następnie wstąpił do Szkoły Kawaleryjskiej w Elizawetgradzie. W październiku 1916 roku rozpoczął służbę w polskich jednostkach kawaleryjskich na wschodzie. Brał udział w słynnej bitwie pod Krechowcami. Od nazwy tej miejscowości formacja polskich ułanów przyjęła nazwę Ułanów Krechowieckich.

101) Jest hipoteza, że rzeźbiarzem, autorem wolbromskiego pomnika był Ignacy Suwalski, który urodził się 7.04.1873 roku w Bolesławiu, gdzie pracował jako sztygar w miejscowej kopalni. W 1938 roku wyjechał z rodziną w kieleckie i tam zamieszkał. Rzeźbiarz Suwalski (w) http://www.paraftaboleslaw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=654:rzeźbiarz-suwalnski&catid=34:wydarzenia&Itemid=54

102) Numer ewidencyjny 1212070-009 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/119>

W latach 1917/18 walczył z bolszewikami w Mińsku. Dowodzony przez niego oddział bronił m.in. placówki na moście kolejowym i zdobył Dworzec Aleksandrowski. W dniu 21 lutego 1918 roku, po prawie czterech miesiącach walk, miasto zostało całkowicie opanowane przez Polaków. Polski komendant miasta - podkapitan Matuszewski wydał po zdobyciu Mińska specjalny rozkaz, w którym napisał: „(...) Sił zbrojnych mieliśmy mało, lecz wśród nich byli tacy ludzie jak porucznicy jazdy Łebkowski i Malikowski, jak nieustraszony porucznik Dziewanowski (...)”

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości 11 listopada 1918 roku, nastąpiło odtworzenie I Pułku Ułanów Krechowieckich. Jeden ze szwadronów i różnego rodzaju oddziały pomocnicze formowały się w Wolbromiu. Właśnie z Wolbromia, na początku 1919 roku, ułani wyruszyli na front lwowski w okolice Gródka Jagiellońskiego. Jako dowódca pierwszego szwadronu porucznik Michał Dziewanowski, w dniu 9 marca 1919 roku, udał się na rozpoznanie i został ciężko ranny. W dniu 12 marca zmarł w szpitalu w Gródku Jagiellońskim.

Po zakończeniu kampanii, ułani służący pod dowództwem Dziewanowskiego postanowili zabrać jego ciało ze sobą do miejsca koncentracji, czyli do Wolbromia. Zasłużony oficer został pochowany na cmentarzu w Wolbromiu, początkowo w grobowcu państwa Nowakowskich, a później w samodzielnej mogile. Mianowany pośmiertnie rotmistrzem, Michał Dziewanowski był odznaczony: Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Niepodległości z mieczami, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), rosyjskim Krzyżem Św. Jerzego, Amarantową Wstążką I Korpusu.¹⁰³⁾

8. 3. Mogiła nieznanych żołnierzy w Wolbromiu

Na wolbromskim cmentarzu znajduje się mogiła ziemna w betonowym obramowaniu. Niegdyś była oznaczona drewnianym krzyżem z pasyjką. W zbiorowej mogile spoczywają żołnierze polegli podczas walk, jakie toczyły się w okolicach Wolbromia na przełomie listopada i grudnia 1914 roku. Brakuje informacji do jakiej formacji wojskowej należeli pochowani. Nie ustalono także ile osób spoczywa w tej mogile.¹⁰⁴⁾

8. 4. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Kaliszu (Ogonowie)

Na północ od wsi Kaliś, w lesie przy linii kolejowej znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Cmentarz ma plan prostokąta i jest ogrodzony drewnianym, sztachetowym płotem. Główny element cmentarza stanowi betonowy postument nakryty lastrykową płytą z kamienną tablicą, z napisem: „CNOCIE ŻOŁNIERSKIEJ/ POTOMNI/ TU SPOCZYWAJĄ ŻOŁNIERZE/ POLSCY POLEGLI ZA OJCZYZNĘ W LATACH/ 1914-1918/ LISTOPAD 1992”. Na cmentarzu znajdują się drewniane krzyże łacińskie i dwuramienne z dwuspadowym zadaszaniem, ustawione w 2009 roku oraz jeden betonowy krzyż oparty na drzewo. Teren cmentarza jest porośnięty sosnami. Miejscami widoczne są zarysy ziemnych mogił.¹⁰⁵⁾

103) Pamięci rotmistrza Michała Dziewanowskiego, W. Szota (w:) *Więści Wolbromskie*, nr 157, listopad 2011

104) Numer ewidencyjny 1212070-003 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/121>

105) Numer ewidencyjny 1212070-001 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/125>

Cmentarz powstał w 1918 roku na terenie dawnej osady młyńskiej - Ogonów. Zostali tu pochowani żołnierze, którzy zginęli podczas Bitwy Jurajskiej, jaka rozgrywała się na tych terenach od połowy listopada do połowy grudnia 1914 roku. Także 16 listopada krwawe walki toczyły się okolicach miejscowości Jangrot i Zadroże oraz w okolicach Pilicy. W dniu 17 listopada 1914 roku, w rejonie Skały rozpoczął się kontratak wojsk austro-węgierskich, które zajęły wzgórza na południowy wschód od Wolbromia. Węgierska 37 Dywizja Piechoty Honvedu toczyła zacięty bój w okolicach Jangrota, a 5 Dywizja Piechoty po ciężkich walkach zajęła Gołaczewy. Dzień później, po ostrzale artyleryjskim, podjęto nieudany szturm na Wolbrom. Sukcesem było zajęcie doliny Przemszy, a ostrzał artyleryjski ze wzgórz otaczających Wolbrom zmusił Rosjan do wycofania się i zajęcia pozycji na linii Wolbrom – Strzegowa. Dwa dni później wojska austriackie wyparły Rosjan ze wzgórz na południowy zachód od Pilicy. Żołnierzy, którzy zginęli w tej bitwie chowano na miejscu walki, a potem na tymczasowych cmentarzach. Jeszcze podczas wojny zaczęto tworzenie większych cmentarzy, gdzie przenoszono zwłoki ekshumowane z mniejszych nekropolii. Na cmentarz w Kaliszu przeniesiono wówczas min. szczątki z cmentarza położonego na południe od Wolbromia (koło kaplicy w rejonie obecnej ul. Łukasieńskiego) oraz z cmentarza znajdującego się na wschód od dworca (w pobliżu dawnej Fabryki WYROBÓW GUMOWYCH). W latach 1991-1992 wykonano ogrodzenie cmentarza oraz płytę z napisem.

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Kaliszu (Ogonowie).

fol. Jacek Sypień

Według danych z dokumentu sporządzonego przez austriackie władze wojskowe, w 1918 roku pochowano tu 672 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, 182 z armii rosyjskiej i jednego żołnierza Legionów Polskich w 14 grobach zbiorowych i 79 pojedynczych (polskie źródło z 1939 roku podaje inne liczby pochowanych: 733 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, 81 z armii rosyjskiej i jednego polskiego legionistę).¹⁰⁶⁾

Osoby zidentyfikowane (107) pochowane na tym cmentarzu to żołnierze armii austro-węgierskiej (bez opisu) i rosyjskiej oraz polski legionista: Johann Haustein, infanterist Josef Miklovisc (Miklovics), Franz Kaspar, infanterist Johann Kovariss (Kovařík), zugsführer Josef Ganz (Gaus Gans), infanterist Franz Konieczny (Koniczny), infanterist Edward Dlaske (Plaske), infanterist Felix Broż, infanterist Janos Hrehas (Hrehus), infanterist Paul Hausner, infanterist Alois Storch, infanterist Josef Theer, cywil Karl Demjen, infanterist Dubek, Franz (Ferenc) Iro, Josef Kantor, Karl (Karoly) Starowicz (Tarowicz), Jäger Andrej Michin (Armia Rosyjska), Konstantin Michajlow (Armia Rosyjska), szeregowy Gustaw Krajewski (Legiony Polskie), Fl. (Pl) Rosenauer, Wasili Korszunow (Korsunow) (Armia Rosyjska), Jäger Aleks. (Alexei) Fieodosijew (Teodosiw) (Armia Rosyjska), infanterist Stef. (Istvan) Szlatynski (Szlatinsky), Jäger Jewsiej (Enosi) Lebediew (Lebiden) (Armia Rosyjska), Jäger Arkadij Suryn (Surin) (Armia Rosyjska), Infanterist Peter Kowalówka (Kowalonka), Infanterist Anton Panek, San.Sold. Johann Bargiel (Bargul), infanterist Franz Przybyła (Przybila), Jäger Wasili Żytynew (Zitino) (Armia Rosyjska), Jäger Emilian Perikow (Perekow) (Armia Rosyjska), Jäger Ibrahim (Ebrahim) Arsulin (Asulen) (Armia Rosyjska), Wasili Tymoszyn (Armia Rosyjska), Jäger Iwan Miłogolomyj (Armia Rosyjska), Jäger Filip Kłymenko (Klemenko) (Armia Rosyjska), Filip Gajdos, Gefreiter Franz Dohnal (Dohndl), Unteroffizier David Korsan (Armia Rosyjska), Jäger Wasili Żukow (Żukow) (Armia Rosyjska), Infanterist Alois Svaček, Fuhrmann Eduard Adamek, Infanterist Josef Szabata (Schabata), Infanterist Karl Pietsch, Infanterist Josef Platzner (Platzner), Sappeur Emilian [Emil, Karl] Pietsch, Infanterist Michael Turek, Infanterist Karl Petlach, Fuhrmann Adalbert (Wojciech) Janik, Pionier Rudolf Fabrizi, Kanonier Stefan Nemarowicz (Nemarowics), Fuhrmann Franz Skotnica, Infanterist Jaroslaus (Jaroslav) Stafa, Infanterist Trufim (Filip) Filipow, Gefreiter Franz Kocicka, Sanitätsoldat Anton Szarek (Szareb), Pionier Jakob Mausz (Manz), Infanterist Josef Malinek, Jäger Ziv. Sodobolovac (Sadolovac), Infanterist Richard Gassmann (Grossmann), Fuhrmann Tomas Wielgus (Wrelgusz), Infanterist Rabenseifner, Zugsführer Adolf Niessner, Infanterist Hladik, Adlof (Paul) Hausner, Infanterist Karl Schreiber, Kanonier Franz Kaparnik (Kaparvik), Infanterist Johann Zelenka, Infanterist Ludwik Kozioł, Infanterist Alfred Kandler, Kosak Prochor Jakowlewicz Czibisow, Oberleutnant-Rechnungsführer Max Lubliner, Leutnant Brand (Bruno), Hauptmann Teodor Jattner, ułan Johann Domes, Fähnrich Ladislaus Lech, Infanterist Franz Schlichtowski, Lizel Rajmond, Josef Kocin, Karl Richter, Leutnant Heinrich Schlosser, Franz Kobliha, Ottokar Mikulaschek, Gustav Ullmann, Johann Leśniak, Wasili Pantielejew (Armia Rosyjska), Mich. Koculewicz (Armia Rosyjska), Gregor Irbitskij (Armia Rosyjska), Infanterist Martin Sobieszczuk (Armia Rosyjska), L.E.B. Kolb, Johann Koudzik, Lubomir Manojłowicz, Wasil Demuszew (Armia Rosyjska),

106) K. Orman, P. Orman, *Wielka wojna na Jurze. Przebieg wydarzeń i cmentarze wojenne I wojny światowej między Krakowem a Częstochową*, Kraków 2008, s. 177-179, 238, 401-406.

Marko Hajan (Armia Rosyjska), Alexei Meiserekof (Armia Rosyjska), Iwan Melokolovec (Armia Rosyjska), Manojłowicz, Hauptmann Hirnisch, Konecny, Bertin Konecny, Stefan Kräschner, Johann Leinath, M. Mikulasek, Andreas Bobrek, Josef Czabaj, Weszelka, Krawczyk.¹⁰⁷⁾

Osoby niezidentyfikowane (748) to żołnierze armii rosyjskiej (160) i armii austro-węgierskiej (588). Austriacy polegli w 1914 roku, podczas walk na froncie jurajskim, pochodzili z 1,13,54 i 93 Pułku Piechoty oraz 13 Pułku Huzarów. Zmarli w wyniku ran odniesionych w późniejszych latach wojny to żołnierze z 12 i 13 Pułku Piechoty Pospolitego Ruszenia, 8,49,54 i 93 Pułku Piechoty, 31 Pułku Piechoty Honvedów, 2 Batalionu Saperów, 3 Pułku Armat, 31 Batalionu Strzelców Polnych, 4 Pułku Haubic oraz z licznych jednostek pomocniczych Pułków Piechoty Pospolitego Ruszenia. Rosjanie polegli w 1914 roku podczas walk na froncie jurajskim to żołnierze z Pułków Strzeleckich Gwardii - ze składu XVIII Korpusu, z Semenowskiego i Izmailowskiego Pułku Piechoty Lejbgwardii oraz z 41 Pułku Kozaków.

8. 5. Kapliczka przy ul. Łukasieńskiego (dawny cmentarz z I wojny światowej)

Przy ulicy Łukasieńskiego, w pobliżu tzw. Kamiennej Góry mieściła się kapliczka wybudowana w 1915 roku w miejscu, w którym znajdował się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Na archiwalnych fotografiach widoczne są krzyże na cmentarzu otaczającym kapliczkę. W okresie międzywojennym szczątki poległych zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz w Kaliszu (Ogonów). Drewniana kapliczka została ufundowana w 1915 roku przez lekarza wojskowego Oskara Franka, a autorem projektu był Ottokar Simecek. Na kapliczce znajdowała się czarna metalowa tablica z łacińskim napisem, informującym o fundatorze i budowniczym kapliczki. Wewnątrz znajdował się obraz z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Po II wojnie światowej przez długi czas w kapliczce odbywały się lekcje religii, prowadzone przez siostry karmelitanek. Kapliczka została rozebrana w lipcu 2008 roku, a rok później na jej miejscu powstała nowa.

8. 6. Obelisk w Strzegowej upamiętniający pobyt Józefa Piłsudskiego

W dniu 11 listopada 2014 roku obok plebanii w Strzegowej odsłonięto obelisk upamiętniający 100. rocznicę pobytu w miejscowej plebanii marszałka Józefa Piłsudskiego wraz z wojskiem. Obelisk powstał z inicjatywy mieszkańców oraz ks. proboszcza Jacka Kawali.

Na kamiennym obelisku umieszczono tablicę z czarnego marmuru z napisem: „WIECZNEJ PAMIĘCI PRAOJCOM NA CHWAŁĘ/DNIA 09.11.1914 R NA PLEBANII KOŚCIOŁA/W STRZEGOWEJ KWATEROWAŁ/JÓZEF PIŁSUDSKI ZE SWOIM SZTABELM/W SZLAKU BOJOWYM PIERWSZEJ BRYGADY/LEGIONÓW POLSKICH W DRODZE DO/ NIEPODLEGŁEJ/RZECZPOSPOLITEJ 1914-2014/W ROCZNICĘ STULECIA DZIAŁAŃ WOJENNYCH NA/WYŻYNIE KRAKOWSKO – CZĘSTOCHOWSKIEJ/ANNO DOMINI 2014/PARAFIANIE//.

Odsłonięcia tablicy pamiątkowej, przygotowanej bezinteresownie przez zakład kamieniarski Mariusza Żuchowicza z Gołaczew Nadmłynia, dokonali posłanka Lidia Gądek i burmistrz Jan Łaksa.¹⁰⁸⁾

107) <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/125>

108) Strzegowanie uczcili wydarzenia sprzed 100 lat, E. Barczyk (w:)

Tak, pobyt w Strzegowej opisywał Józef Piłsudski w książce „Pisma zbiorowe”, w rozdziale „Ulina Mała”, w IV tomie wspomnień: „Koniec lasu; na horyzoncie szereg pagórków, pod nimi szeroka droga, schodząca do wsi Strzegowa. Na skraju jej widać już kręcących się naszych beliniaków. To jest cel na razie mego marszu. Stąd pójdą we wszystkie strony macki-patrole. Gdy się okaże potrzeba, posunę się jeszcze dalej w stronę Żarnowca. Wydadę rozkazy: - Kwatera moja na plebanii. We wsi zostają dwa bataliony: III i V. III ubezpiecza na północ, V na południe. I maszeruje dalej na wzgórze, ubezpiecza wschód i daje pomoc, jeżeli się okaże potrzeba, kawalerii.”

8. 7. Obelisk upamiętniający bitwę w Załężu w 1914 roku

W dniu 11 listopada 2014 roku odsłonięto obelisk z okazji setnej rocznicy bitwy w Załężu, który powstał z inicjatywy mieszkańców. Na kamiennym obelisku znajduje się tablica z czarnego marmuru z napisem: „W HOŁDZIE/-TYM. CO WALCZYLI./-TYM. CO ZGINĘLI./-TYM. CO ZOSTALI POSZKODOWANI./ MARSZAŁKOWI POLSKI JOZEFOWI/PIŁSUDSKIEMU ORAZ JEGO LEGIONISTOM./ KTÓRZY W DNIACH 17-19 LISTOPADA 1914 ROKU/ NA POLACH ZAŁĘŻA STOCZYLI KRWAWY BÓJ Z/ WOJSKAMI ROSYJSKIMI. W KTÓRYM ŻYCIE/ STRACIŁO WIĘKSZOŚĆ SPOŚRÓD 46 POLEGŁYCH/ LEGIONISTÓW. MIN. POR. STANISŁAW/ PADEREWSKI ORAZ PPOR. EUGENIUSZ/ MEDYŃSKI. JAK RÓWNIEŻ ÓWCZESNYM/ MIESZKAŃCOM ZAŁĘŻA. KTÓRZY W WYNIKU/ BITWY ZOSTALI POSZKODOWANI./ W SETNĄ ROCZNICĘ STOCZONEJ BITWY W DOWÓD/ WDZIĘCZNOŚCI OFIARUJĄ MIESZKAŃCY ZAŁĘŻA I/ GMINY WOLBROM/ZAŁĘŻE. ROK 2014. Z tyłu obelisku wmurowano dwie czarne, marmurowe tablice informujące o fundatorach i autorze obelisku. Na górnej tablicy widnieje napis: „PROJEKT POMNIKA – ARTYSTA PLASTYK JANUSZ MUCHAJER/WYKONAWCY POMNIKA – ZARZĄD OSP ZAŁĘŻE/ZAŁĘŻE ROK 2014//.

Na dolnej tablicy znajduje się napis: POMNIK POWSTAŁ POD PATRONATEM/-MAR-SZAŁKA WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO MARKA SOWY/POSEŁ NA SEJM RP LIDII GĄDEK/BURMISTRZA MIAST I GMINY WOLBROM JANA ŁAKSY/FUNDA-TORZY/NADLEŚNICTWO OLKUSZ/FIRMA JUBIELRSKA MUCHAJER S.C./BANK SPÓŁDZIELCZY W WOLBROMIU/OSP ZAŁĘŻE/FIRMA SILBOX LESZKA SIKORY/KGW ZAŁĘŻE/PRZEMYSŁAW KAŁWA I KAZIMIERZ PACIA SP J. CONECO/MIESZ-KAŃCY ZAŁĘŻA//. W dniach 17 – 19 listopada 1914 roku na polach pomiędzy Krzywopłotami, Bydlinem i Załężem stoczyli ciężkie walki legionieści Józefa Piłsudskiego z 4 i 6 batalionów 1 Pułku Piechoty Legionów oraz oddział artylerii. Bitwa pod Krzywopłotami, która była swoistym krwawym chrztem bojowym Legionów, zatrzymała rosyjską ofensywę przy znacznych stratach własnych. Z 440 biorących udział w walce 177 zostało rannych i zabitych (poległo 46 legionistów, w tym olkuszanie: Wawrzyniec Paczek i Stanisław Pałka). Polegli legionieści zostali pochowani na cmentarzu w Bydlinie, gdzie spoczywają także polegli w walkach żołnierze austriaccy i rosyjscy.¹⁰⁹⁾

<http://www.wolbrom.pl/Miasto-i-Gmina-Wolbrom/Aktualnosci/2014/11/Strzegowanie-uczili-wydarzenia-sprzed-100-lat>
(dostęp 13.06.2015)

109) Bitwa pod Krzywopłotami i Załężem została bardzo dokładnie opisana w szeregu publikacji żeby wspomnieć tylko: Z bojów brygady

8. 8. Tablica pamiątkowa na remizie OSP w Wolbromiu

Na budynku remizy Ochotniczej Straży Pożarnej przy wolbromskim rynku znajduje się marmurowa tablica pamiątkowa poświęcona mieszkańcom Wolbromia, poległym podczas I wojny światowej. Tablica została uroczystie odsłonięta w 1930 roku. Na tablicy, w okrągłym medalionie z brązu, znajduje się popiersie Józefa Piłsudskiego z napisem na otoku: „Józef Piłsudski Marszałek”. Obok daty 1920 - 1930, a poniżej napis: ZWYCIĘSKIEMU WODZOWI I POLEGŁYM BOHATEROM/ MIASTA I GMINY WOLBROM/BAKALARCZYK ROMAN BRATEK PIOTR/CIEPAŁ JAN FIRA JAN/GĄDEK FELIKS GOMÓŁKA ALOJZY/KUDELA TOMASZ MARUSZCZYK MICHAŁ/MOL STANISŁAW MOL LUCJAN/PIŚ AUGUSTYN PTASIŃSKI MICHAŁ/RAPACZ ANDRZEJ PERON EDWARD/REZA WINCENTY SZASTA ANTONI/ZUBER ALEKSANDER//. Są to żołnierze z Wolbromia, którzy polegli w walkach o niepodległość w latach 1918-20. Na liście nie ma legionistów z Wolbromia, którzy zginęli w latach 1914-18. Byli to m.in. Fira Piotr, urodzony 26.06.1884 roku w Wolbromiu. W stopniu starszego żołnierza służył w 7 kompanii 3 pułku piechoty Legionów. Poległ 4.10.1915 roku w bitwie pod Rarańczą. Kleck Jakub, ur. w 1890 roku w Wolbromiu, który służył w 4 kompanii V baonu 3 pułku piechoty legionów i zginął 30.05.1915 roku. Koliński Marian, ur. 15.08.1894 roku w Wolbromiu, wachmistrz 1 pułku ułanów Legionów Polskich. Zmarł 25.02.1918 roku.¹¹⁰⁾

Warto dodać, że przed wojną w Wolbromiu był pomnik Józefa Piłsudskiego. Pomnik, usytuowany w pobliżu budynku miejscowej fabryki wyrobów gumowych, został ufundowany przez spółki akcyjne rodziny Westenów – właścicieli fabryki. Został uroczystie odsłonięty w 1936 roku. Pomnik przetrwał wojnę i został zburzony po 1945 roku.¹¹¹⁾

Pobyt Józefa Piłsudskiego w Wolbromiu miał miejsce 8 listopada 1914 roku, gdy do miasta przybyły oddziały legionowe. Wjazd do miasta wspomina Piłsudski w książce „Moje pierwsze boje”: „Wreszcie z pagórka ujrzałem miasteczko. Do ciasnej uliczki wciskały się teraz z trudem i móżolem wozy i armaty. Ba, do miasteczka dążyliśmy nie my jedni. Skądś, z północnego wschodu, szły konne tabory, inne wozy i inne armaty. Wkrótce na ogromnej przestrzeni przed miasteczkiem nie tylko drogi, lecz nawet ścieżki pełne były nieprzerwanego szeregu wozów, dążących do wjazdu do Wolbromia”. W dniu 9 listopada Piłsudski rozpoczął marsz do Krakowa. Bataliony pozostałe pod Wolbromiem zostały skierowane do Krzywopłot, gdzie między 9 a 20 listopada toczyły się ciężkie walki z oddziałami rosyjskimi.

Tablica pamiątkowa na remizie OSP w Wolbromiu.

fol. Jacek Sypień

Piłsudskiego, Kraków 1915, Piłsudski J. Moje pierwsze boje, Warszawa 1925, Jednodniówka pamięci 29 listopada 1830 r. i Bitwy pod Krzywopłotami w listopadzie 1914 r. wydana w Olkuszu w 1915 roku, czy książka Bitwa pod Krzywopłotami (17-19.11 1914), Sosnowiec 1994. Publikacje te są dostępne w bibliotekach cyfrowych, dlatego nie zamieszczamy szczegółowego opisu przebiegu walk.

110) J. Sypień, Mieszkańcy ziemi olkuskiej w Legionach Polskich Józefa Piłsudskiego 1914 – 1918 (w:) Ilustrowana nr 2 (11), listopad 2014, s.91-97

111) J. Nagawiecki, 100 letnia historia Fabryki Wyrobów Gumowych w Wolbromiu 1908-2008, Kraków – Wolbrom 2008, s.31-32

ROZDZIAŁ IX

**Miejsca pamięci narodowej w mieście
i gminie Wolbrom związane z okresem
drugiej wojny światowej.**

9. Miejsca pamięci narodowej w mieście i gminie Wolbrom związane z okresem drugiej wojny światowej.

9. 1. Grób ofiar pacyfikacji w Porębie Dzierżnej

Ca cmentarzu parafialnym w Porębie Dzierżnej znajduje się mogiła ziemna na betonowej podmurówce otoczona płotem z metalowych prętów. Na mogile znajduje się wysoki, wymurowany z kamienia postument, zwieńczony figurą Chrystusa. Przed postumentem umieszczone są dwie figury przedstawiające postacie kobiety i dziecka.

Wewnątrz obramowania z przodu mogiły umieszczona jest betonowa płyta z tablicą z ciemnego kamienia, a na niej napis: „POMORDOWANI/ PRZEZ HITLEROWCÓW W CZASIE PACYFIKACJI WSI PORĘBA DZIERŻNA/ W DNIU 7 SIERPNIA 1944 r./ | BANAŚ FRANCISZEK LAT 18/ CIEŃ PIOTR ppor A.K. 51/ DELA EDWARD 26/ DUDEK PIOTR 37/ DUDEK STEFAN 35/ FIUTAK JÓZEF 41/ GAJOWIEC MIECZYŚŁAW 18/ GĘBALA BONIFACY 48/ GLANOWSKI JAN 58/ GRABOWSKI JAN 35 | GRELA JAN LAT 50/ GRELA JAN 27/ JABŁOŃSKI JAN 30/ KAŁUŻNY TEOFIL 40/ KOKOSZKA JÓZEF 51/ KOKOSZKA ANDRZEJ 47/ KONIECZNY PIOTR 38/ KONIECZNY MICHAŁ 24/ KOWALIK ZYGMUNT 32/ LISZKA PIOTR 48| MAZUR JAN LAT 57/ NAWROT HENRYK 25/ NAWROT JÓZEF 21/ NAWROT PIOTR 18/ NAWROT STANISŁAW 18/ OSUCH ROMAN 33/ PIETRASIK TADEUSZ 22/ PILNIK TADEUSZ/ PIETRASZCZYK KLARA 44/ SŁUSZNIAK FRANCISZEK| STRUZIŁ BOLESŁAW LAT 39/ STRUZIŁ FRANCISZEK 44/ SZOTA BRONISŁAW 18/ SZOTA JAN 52/ SZWAGRZYK JÓZEF 30/ TEKIELI WŁADYSŁAW 49/ TEKIELI JAKUB 44/ WIESZCZURA STANISŁAW 40/ WIESZCZURA HENRYK 10”.¹¹²⁾

W odwecie za akcję partyzantów Armii Ludowej, okupanci niemieccy, w czasie pacyfikacji wsi Poręba Dzierżna w dniu 7 sierpnia 1944 roku, rozstrzelali 39 osób. Jako pierwszy miejsce uświęcone krwią pomordowanych uczcił Bronisław Szota, który wraz ze Stanisławem Bałazym, postawił na miejscu straceń drewniany krzyż wraz z ogrodzeniem i napisem na blaszanej tablicy. Potem, przygotowaniem bardziej godnego upamiętnienia miejsca stracenia niewinnych ofiar zajął się Komitet Budowy Pomnika, złożony z mieszkańców wsi, w tym także członków rodzin rozstrzelanych 7 sierpnia. Jego przewodniczącym był Wiktor Szota, a członkami: Stanisław Banaś, Bolesław Półtorak, Marcei Banaś, Stefan Fiutak, Roman Pandel, Stanisław Struzik, Stanisław Kokoszka, Andrzej Pietraszczyk, Szczepan Głanowski, Stanisław Szota i Józef Kokoszka. W pracach pomagali przedstawiciele organizacji społecznych, kombatanckich oraz zakłady pracy. Roboty betoniar-skie przy budowie pomnika prowadził Stanisław Szasta, któremu pomagali: Andrzej Konieczny, Dariusz Nawrot i Władysław Bałazy. Wysiłki społecznego komitetu aktywnie wspierali członkowie ówczesnego Zarządu Powiatowego, jak i wolbromskiego koła ZBOWiD.

112) Numer ewidencyjny 1212070-002 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/117>

Uroczystość odsłonięcia pamiątkowego głazu, który stanął na miejscu rozstrzelania przez hitlerowców mieszkańców Poręby Dzierżnej, odbyła się w niedzielę 20 października 1963 roku. Od tej chwili opiekę nad pomnikiem przejęła młodzież szkolna. W każdą rocznicę pacyfikacji organizowano patriotyczne manifestacje oraz odprawiano nabożeństwa za dusze zmarłych.

W 1983 roku, pod kierownictwem Bogdana Glanowskiego, przygotowano wniosek o odznaczenie wsi Krzyżem Grunwaldu. Rada Państwa, biorąc pod uwagę bohaterstwo jej mieszkańców, ale także ich aktywny udział w ruchu oporu, nadała wsi Krzyż Grunwaldzki III klasy. Uroczystość ta miała niezwykle uroczystą oprawę. Uczestniczyli w niej ówczesni przedstawiciele władz, z prof. Zbigniewem Messnerem i gen. Romanem Paszkowskim na czele, Kompania Honorowa Wojska Polskiego, OHP, kombatancki, harcerze, młodzież szkolna, delegacje zakładów pracy. Wręczono wiele odznaczeń państwowych, w tym pięciu osobom: Stanisławowi Mazurowi, Wiktorowi Szocie, ks. Marcinowi Dubielowi, Kazimierzowi Glanowskiemu i Markowi Świerczkowi - Krzyże Kawalerskie Orderu Odrodzenia Polski.

W dniu 7 sierpnia 1991 roku, ówczesny proboszcz parafii Poręba Dzierżna ks. Józef Wieczorek poświęcił drewniany krzyż, który stanął obok pamiątkowego głazu.¹¹³⁾ Na remizie OSP w Porębie Dzierżnej jest tablica pamiątkowa poświęcona ofiarom pacyfikacji wsi.

9. 2. Mogiła ofiar z 1939 roku w Wolbromiu

Na cmentarzu w Wolbromiu znajduje się prostokątna mogiła otoczona wysoką podmurówką. W środkowej części nakryta jest granitową płytą na podwyższonej podmurówce oraz lastrykowymi płytami, na których znajdują się wykonane z lastryka krzyże łacińskie. Na granitowej płycie umieszczony jest metalowy emblemat przedstawiający godło Państwa oraz tablica z napisem: „OFIAROM FASYZMU/ MIESZKAŃCY WOLBROMIA/ WOLBROM 17 X 1997”. Przed lastrykowym krzyżem, znajdującym się po lewej stronie, umieszczona jest tablica z napisem: „PRZECHODNIU POWIEDZ POLSCE/ ŻE TU LEŻĄ WIERNI SYNOWIE OJCZYZNY/ ZAMORDOWANI PRZEZ NIEMCÓW/ 5 WRZEŚNIA 1939 ROKU/ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI”. Na lastrykowej płycie po prawej stronie znajduje się tablica z napisem: „OBIEKT/ POD OPIEKĄ/ P.G.K.i M. W OLKUSZU/ ZAKŁAD W WOLBROMIU/ SZKOŁA PODSTAWOWA W WOLBROMIU”. Na podmurówce w bocznych częściach mogiły znajdują się lastrykowe słupki połączone metalowym łańcuchem.

Według „arkusza grobownictwa wojennego” z 1946 r. na cmentarzu parafialnym w Wolbromiu, w mogile zbiorowej spoczywały szczątki 45 osób poległych w wyniku działań wojennych w dniach 4-6 września 1939 roku. W arkuszu wymienione są nazwiska 5 osób: RUDOLF BRYŚ, ANTONI CIEŚLIK, LUCJAN STYPA, ANDRZEJ WRÓBEL, RYSZARD ZYLIK (ŻYLIK).¹¹⁴⁾

113) W. Szota, Pacyfikacja Poręby Dzierżnej (w:) Więści Wolbromskie nr 15/2007

114) Numer ewidencyjny 1212070-004 <http://grobwywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/120>

9. 3. Mogiła zbiorowa 20 ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 r. w Wolbromiu

Na cmentarzu parafialnym w Wolbromiu znajduje się zbiorowa mogiła osób rozstrzelanych w 1944 roku. Mogiła jest otoczona niskim płotem z metalowych prętów na betonowym obramowaniu. Na mogile znajduje się lastrykowa płyta z inskrypcją: „TU/ SPOCZYWA 20-tu/ POLAKÓW/ ZAMORDOWANYCH W WOLBROMIU/ PRZEZ ZBIRÓW HITLEROWSKICH/ W DNIU 26 STYCZNIA 1944 R./ CZEŚĆ ICH PAMIĘCI”. Mogiła jest otoczona niskim płotem z metalowych prętów na betonowym obramowaniu. W mogile zostali pochowani: JAN BARCZYK, JAN KOTNIS, JÓZEF KOTNIS, PIOTR MENDAK (MONDEK), LUDWIK MILEJSKI, STANISŁAW RADOSZ, ANTONI ROZLACH, IGNACY ROZLACH, WŁADYSŁAW ROZLACH, STANISŁAW SOŁTYSIK, WŁADYSŁAW WNUK, JÓZEF ZAJĄC.

W dniu 26 stycznia 1944 roku w Wolbromiu Gestapo rozstrzelało 20 osób. W dniu 5 kwietnia 1945 roku zwłoki pomordowanych ekshumowano i pochowano w mogile zbiorowej na cmentarzu parafialnym w Wolbromiu. W upamiętnionym pomnikiem miejscu egzekucji znajduje się tablica z nazwiskami ofiar.

9. 4. Pomnik 20 ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Wolbromiu

W Wolbromiu przy ul. 20 straconych znajduje się pomnik ofiar pacyfikacji w styczniu 1944 roku. Na betonowym postumencie przykrytym płytą z lastryko znajduje się pomnik w formie nagrobka, także przykryty płytą z lastryko z pamiątkową płytą z czarnego marmuru. U wezgłowia na pionowej płycie także znajduje się pamiątkowa płyta.

Na tablicy umieszczonej na pionowej steli znajduje się godło, a poniżej napis: W TYM MIEJSCU/W DNIU 26 I 1944 R/ZOSTAŁO ZAMORDOWANYCH/PRZEZ HITLEROWCÓW/20 POLAKÓW//

Na tablicy umieszczonej na poziomej płycie znajduje się napis: BARCZYK JAN/ KOTNIS JAN/ KOTNIS JÓZEF/ MENDAK PIOTR/ MILEJSKI LUDWIK/ RADOSZ STANISŁAW/ROZIAC IGNACY/ROZLACH ANTONI/ ROZLACH WŁADYSŁAW/ SOŁTYSIK STANISŁAW/WNUK WŁADYSŁAW/ZAJĄC JÓZEF/ ORAZ OŚMIU O NIEZNANYCH/ NAZWISKACH/CZEŚĆ ICH PAMIĘCI//

Pomnik 20 ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Wolbromiu.

fol. Jacek Sypień

9. 5. Cmentarz wojenny Żydów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1942 roku w Wolbromiu

W lesie przy drodze wojewódzkiej 794, w pobliżu Ośrodka Zdrowia znajduje się cmentarz ogrodzony drewnianym sztachetowym płotem. Na cmentarzu znajdują się trzy prostokątne, obramowane i nakryte betonowymi płytami mogiły, na których umieszczone są tablice z napisami:

– „CZEŚĆ PAMIĘCI/ LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ/ POLEGŁEJ Z RĄK/ MORDERCÓW HITLEROWSKICH”,

– „Miejsce spoczynku 800 ofiar/ Obywateli polskich narodowości/ pomordowanych przez/ hitlerowców w dniach 4-13.IX.1942 r./ Cześć ich pamięci”.

– „OTO CO TRZEBA WYRYĆ JAK W GŁAZIE/ W POLSKIEJ PAMIĘCI/ WSPÓLNY DOM NAM ZBURZONO I KREW/ PRZELANA NAS BRATA/ ŁĄCZY NAS MUR EGZEKUCJI ŁĄCZY NAS/OŚWIECIM DACHAU KAŻDY GRÓB BEZIMIENNY/ I KAŻDA WIEZIENNA KRATA”.

Na jednej z mogił umieszczony jest pomnik w formie obelisku na stopniowanym postumencie, na którym znajduje się tablica z napisem: „WSPÓŁOBYWATELOM/ I MĘCZENNIKOM/ ŻYDOWSKIM/ MIESZKAŃCY/ WOLBROMIA”.

W mogiłach spoczywają szczątki ok. 800 osób narodowości żydowskiej, pomordowanych przez okupanta niemieckiego we wrześniu 1942 roku.¹¹⁵⁾

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Wolbromia we wrześniu 1939 roku wszyscy mieszkańcy żydowscy zostali wyprowadzeni z Wolbromia w kierunku Zawiercia. Wielu z nich ucierpiało w czasie trzydniowego marszu od tortur zadawanych przez eskortę. Pozostali przy życiu Żydzi powrócili do miasta. Jesienią 1941 roku zostali przeniesieni do getta, gdzie skoncentrowano prawie 8 tysięcy Żydów, w tym około 3 tysięcy deportowanych i uciekinierów. Likwidacja getta w Wolbromiu rozpoczęła się we wrześniu 1942 roku, kiedy to policja niemiecka i Ukraińcy wprowadzili wszystkich Żydów do stacji kolejowej, gdzie Niemcy przeprowadzili selekcję. Około 600. starych i słabych osób zostało zabranych do leśnego wąwozu, gdzie zostali rozstrzelani i pochowani w zbiorowych mogiłach. Pozostali na stacji Żydzi zostali załadowani do wagonów i przewiezieni do obozu śmierci w Bełżcu. Kilkuset wybranych w drodze selekcji mężczyzn zostało przewiezionych do obozów pracy. Po zlikwidowaniu gminy żydowskiej w Wolbromiu, miejscem egzekucji Żydów znalezionych lub zadenuncjowanych podczas ukrywania się, stał się cmentarz żydowski. Od połowy września 1942 roku do końca 1944 roku zastrzelono w ten sposób prawie 400 Żydów. Tylko 300 Żydów z Wolbromia przeżyło wojnę, większość z nich wyemigrowała.

115) Numer ewidencyjny 1212070-005 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/123>

9. 6. Mogiła zbiorowa Żydów, ofiar terroru hitlerowskiego w Wolbromiu

Na dawnym cmentarzu żydowskim w Wolbromiu znajduje się macewa z wyrytą Gwiazdą Dawida i napisem: „TU SPOCZYWAJĄ/ PROCHY/ MOICH BRACI/ JECHIELA/ I ISRAEL/ ZAMORDOWANYCH/ PRZEZ/ HITLEROWCÓW/ W CZASIE II WOJNY/ ŚWIATOWEJ/ CHABA NORBERT/ 1988”.

Na cmentarzu znajduje się również pomnik, ufundowany przez Fundację Rodziny Nissenbaumów, upamiętniający 4500 mieszkańców Wolbromia narodowości żydowskiej, zamordowanych w okresie II wojny światowej.

Fundacja zainteresowała się Wolbromiem z inicjatywy pochodzącego z Wolbromia płk. Norberta Chaby. W kwietniu 1988 roku Fundacja wspólnie z Radą Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa oraz Urzędem Miasta i Gminy rozpoczęła grodzenie cmentarza żelaznymi przesłami osadzonymi na betonowej podmurówce. Wzniosła również pomnik na cmentarzu poświęcony pamięci 4,5 tys. Żydów wolbromskich wymordowanych w czasie okupacji. Także na zbiorowych mogiłach 800. Żydów w pobliskim lesie ufundowała pamiątkowe tablice. Uroczystość odsłonięcia odbyła się 24 listopada 1988 roku.¹¹⁶⁾

9. 7. Mogiła 17 żołnierzy Armii Czerwonej z 1945 r. w Wolbromiu

Mogiła jest położona na planie prostokąta i ogrodzona lastrykowymi słupkami na podmurówce, połączonymi żelaznym łańcuchem. Przez środek mogiły przełożona jest betonowa płyta. Na mogile znajduje się betonowy pomnik w formie obelisku na postumencie.

We frontową ścianę postumentu wmurowana jest tablica z tekstem w języku rosyjskim i polskim: „MIEJSCE SPOCZYNKU 17-TU/ BOHATERÓW ARMII CZERWONEJ/ POLEGŁYCH ZA WOLNOŚĆ I NIEPODLEG- / ŁOŚĆ NASZEJ OJCZYZNY/ DENISOW A.W/ ANYSZUK A.B./ ORAZ PIĘTNASTU O NIEZNANYCH/ NAZWISKACH.

Pochowano tu 17 żołnierzy Armii Czerwonej poległych lub zmarłych z ran w styczniu 1945 roku w rejonie Wolbromia. Wojska radzieckie weszły do Wolbromia w dniu 20 stycznia 1945 roku. W okolicach Wolbromia jeszcze w 1944 roku Niemcy rozpoczęli tworzenie linii obronnej OKH Stellung B1. Mimo, że prace nie zostały ukończone powstał cały szereg umocnień i bunkrów ułatwiających obronę. Mimo to nacierające z północnego wschodu wojska I Frontu Ukraińskiego praktycznie z marszu zdobyły Wolbrom.

W mogile pochowane są osoby zidentyfikowane: A. W. DENISOW, A. B. ANYSZUK [ANYSZCZUK], ALEKSANDR STIEPANOWICZ PAŁTUSOW STARSZY SIERŻANT.¹¹⁷⁾

116) <http://www.nissenbaum.pl/pl/wolbrom.html>

117) Numer ewidencyjny 1212070-008 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/118>

9. 8. Pomnik ofiar pacyfikacji wsi Zarzecze

W Zarzeczcu przy drodze wojewódzkiej 783 znajduje się obelisk upamiętniający ofiary pacyfikacji wsi w dniu 19 sierpnia 1944 roku, kiedy zostało rozstrzelanych 9 mieszkańców tej wsi i jeden mieszkaniec wsi Gołaczewy. Pomnik ufundowany przez mieszkańców został odsłonięty w 1970 roku.

Na kamiennym obelisku znajduje się marmurowa tablica upamiętniająca ofiary. Podczas pacyfikacji wsi, w dniu 19 sierpnia 1944 roku, zginęli: Bogusław Banaś (lat 21), Bronisław Łaksa (lat 40), Stanisław Bąchor (lat 16), Masalska (ze Sławkowa), Franciszek Byczek (lat 38), Marian Szatan (lat 40), Jan Gamrat (lat 35), Włodzimierz Świerczek, Stanisław Kamionka (lat 38), Wrona (z Sosnowca), Henryk Kańczuga (lat 37) i Jan Zając (lat 19). Zwłoki pomordowanych mieszkańców Zarzeczca i Gołaczew zostały w 1945 roku ekshumowane i pochowane na cmentarzu parafialnym w Gołaczewach.

Pacyfikacja Zarzeczca była akcją odwetową, przeprowadzoną dzień wcześniej przez Niemców, za atak oddziału partyzanckiego „Surowiec” AK na Niemców budujących umocnienia obronne w polach na zachód od Zarzeczca. W walce zginął jeden partyzant - rotm. Wacław Zdyb ps. „Zawieja” - „Janusz” (biorący udział w akcji w charakterze obserwatora dowództwa Śląskiego Okręgu Armii Krajowej), dwóch zostało rannych. Straty Niemców to dwóch zabitych (wg miejscowej ludności pięciu) i 11 rannych. Partyzantom udało się zdobyć 35 karabinów, 2 pistolety 9mm, ponad 3 tys. sztuk amunicji i wyposażenie wojskowe.

Pomnik ofiar pacyfikacji wsi Zarzecze.

fol. Jacek Sypień

9. 9. Pomnik ofiar pacyfikacji wsi Dłużec

W maju 2013 roku w Dłużcu został odsłonięty odnowiony obelisk, poświęcony ofiarom pacyfikacji, jaka miała miejsce 11 maja 1943 roku, kiedy to Niemcy rozstrzelali 12 mieszkańców wsi w odwet za pomoc partyzantom. Po mszy świętej, koncelebrowanej przez ks. biskupa sufragana sosnowieckiego dr. Piotra Skuchę, uczestnicy uroczystości przeszli do Czarne Lasu - miejsca pacyfikacji, gdzie stanął odsłonięty, odnowiony kamienny obelisk. Pomnik odsłoniли członkowie rodzin ofiar i świadkowie tamtych wydarzeń, a poświęcenia dokonał ks. bp Piotr Skucha.¹¹⁸⁾

¹¹⁸⁾ <http://www.muzeum-ak.pl/aktualnosci,odslonienie-odnowionego-pomnika-w-dluzcu,312.html>

9. 10. Krzyż upamiętniający rtm. Wacława Zdybą ps. Zawieja

W polach pomiędzy Zarzeczem i Kolbarkiem, przy polnej drodze prowadzącej wzdłuż tzw. Kolbarskiego Lasu, znajduje się metalowy krzyż pomalowany tak, aby imitował pień brzozy. Na krzyżu znajduje się metalowa tabliczka z krzyżem partyzanckim i napisem: „WIECZNA CZEŚĆ I CHWAŁA/ BOHATEROWI/ROTMISTRZ/WACŁAW ZDYB/PS. ZAWIEJA/ŻOŁNIERZ ARMII KRAJOWEJ/ZGINĄŁ NA TYM TERENIE W WALCE/ODDZIAŁU „HARDEGO-”/Z OKUPANTEM HITLEROWSKIM/W DNIU 18.08.1944 R//

Krzyż został ufundowany przez kluczewskie koło Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w 1995 roku.

W dniu 18 sierpnia 1944 roku partyzanci z oddziału Hardego uderzyli na Niemców budujących umocnienia w rejonie Kolbarku i Zarzecz. W akcji brało udział 76 partyzantów. Z zasadzki zaatakowali oni niczego niespodziewających się Niemców, którzy przeczesali przed pracą pobliski las, ale nie wpadli na pomysł, że wróg może być skryty w niskich krzakach na otwartym terenie. Opis akcji:

„Po chwili niemiecki okrzyk: ‘Achtung! Banditen!’ i strzały ppor. „Trzepaka” oraz jego grupy rozpoczęły akcję. Serie z broni automatycznej skierowały się w krzaki. Kpr. „Zawzięty” (Franciszek Sosnowski - dop.) raz po raz posyłał z obsługiwanego erkaemu celne i siejące popłoch wśród Niemców serie. Grad pocisków przecinał powietrze we wszystkich kierunkach. Spędzona do pracy miejscowa ludność oraz znajdujący się bliżej krzaków hitlerowcy przypadli do ziemi i dna okopów. Rozszalałe i pozostawione bez opieki konie pędziły po polu, rozwlekając porozbijane części wozów. /.../ Mimo zacieklej obrony hitlerowców - odległość dzieląca nas od kozłów z bronią zmniejszała się z każdą minutą. Padli pierwsi zabici i ranni Niemcy” - wspominał Gerard Woźnica. Potem Niemcy wspomagani przez odsiecz wyparli partyzantów, którym z trudem udało się wycofać z krzyżowego ognia. Tego dnia poległ rtm. „Zawieja” Wacław Zdyb, obserwator z ramienia Śląskiego Okręgu AK. Był on dowódcą Oddziału VII Okręgu Śląsk (Kedywu) AK w okresie od lata 1943 r. do śmierci. Wcześniej organizował partyzantkę w Beskidzie Żywieckim.

Krzyż upamiętniający
rtm. Wacława Zdybą
ps. Zawieja.

for. Jacek Sypień

9. 11. Tablica pamiątkowa na budynku Urzędu Miasta i Gminy w Wolbromiu

Na budynku Urzędu Miasta i Gminy w Wolbromiu znajduje się czarna, marmurowa tablica. Od góry wykuty jest krzyż z symbolem Polski Walczącej, a poniżej znajduje się napis: TYM CO POLEGLI I WALCZYLI/O WOLNOŚĆ NASZEJ OJCZYZNY/ŻOŁNIERZOM 106 DP/INSPEKTORATU AK „MARIA”/ODDZ.DYW.PART „DOMINKA”/-„OLGA” BAT.SZTURM. „SUSZARNIA”/WIEŻNIOM/OBOZÓW ZAGŁADY I ŁAGRÓW/OFIAROM PACYFIKACJI-/WIECZNA CZEŚĆ I CHWAŁA/1994 ROK/ŻOŁNIERZE 106 DP AK/KOŁO WOLBROM//

Tablica pamiątkowa na budynku Urzędu Miasta i Gminy w Wolbromiu.

fol. Jacek Sypień

9. 12. Mogiła żołnierza armii niemieckiej z 1945 roku w Wolbromiu

W lesie, na wschód od drogi 794 do Krakowa znajduje się mogiła ziemna oznaczona krzyżem z drewnianych desek o zaokrąglonych końcach ramion. U wierzchołka mogiły znajduje się tabliczka z napisem: „† / ŻOŁNIERZ/ LUTY 1945 r.” Pochowano tu nieznanego z nazwiska żołnierza, prawdopodobnie z armii niemieckiej, poległego lub raczej zmarłego z ran w lutym 1945 roku.¹¹⁹⁾

119) Numer ewidencyjny 1212070-010 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/2131>

ROZDZIAŁ X

Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z powstaniem styczniowym.

10. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z powstaniem styczniowym.

10. 1. Obelisk poświęcony powstańcom styczniowym w Golczowicach

W Golczowicach, na centralnym placu wsi wznosi się kamienny obelisk z krzyżem i tablicą upamiętniającą powstańców poległych w bitwie, do jakiej doszło podczas powstania styczniowego - 22 kwietnia 1863 roku. Obelisk ufundowany przez mieszkańców został uroczystie odsłonięty w 125. rocznicę bitwy. Na kamiennej tablicy widnieje napis: „Dla upamiętnienia powstania styczniowego w 125 rocznicę zwycięskiej bitwy w Golczowicach. Wdzięczni mieszkańcy 1988”. Uroczyste odsłonięcie obelisku miało miejsce 13 sierpnia 1988 roku. Obelisk wykonano w czynie społecznym przy pomocy Urzędu Gminy. Inicjatorami jego ustawienia były Rada Sołecka Golczowic i miejscowe organizacje społeczne.

Potyczka pod Golczowicami była jedną z nielicznych, zwycięskich bitew podczas powstania styczniowego. Duży, ponad trzystuosobowy oddział kpt. Anastazego Mossakowskiego, przekroczył 20 kwietnia granicę zaboru rosyjskiego w okolicy Gorenica, ominął Olkusz, który początkowo planowano zaatakować i ruszył na północ, aby połączyć się z oddziałem kpt. Józefa Oxińskiego. Oddział Mossakowskiego po przejściu przez Rabsztyn zatrzymał się ponoć na noc w obozie pod Januszkową Górą, a następnego dnia wyruszył dalej i zatrzymał się około 10 rano 22 kwietnia przy nieistniejącej obecnie karczmi Pazurek (nieopodal Golczowic). Tam oddział został zaatakowany przez rosyjską rotę piechoty oraz oddział jazdy. Początkowo siły powstańcze złożone z kompanii strzelców kpt. Wiesnera, kompanii strzelców kpt. Franciszka Skąpskiego, kosynierów Miszewskiego oraz jazdy Józefa Miernickiego odparły uderzenie, odrzuciły je i po ataku na bagnety rozbiły przeciwnika. Rosjanie stracili 12 zabitych i rannych oraz

Obelisk poświęcony powstańcom styczniowym w Golczowicach.

fol. Jacek Sypień

dwa furgony z żywnością. Po przybyciu z Olkusza rosyjskich posiłków z artylerią, Mossakowski nie przyjął bitwy i prowadził oddział przez Godawicę, w kierunku Łaz i Żarek.

Relacja uczestnika bitwy Edwarda Kleberta: „Może kilometr za Golczowicami mieliśmy otrzymać pierwszy od wyjścia z Krakowa posiłek obozowy, gdy kilkunastu kozaków pocałowało przed naszym obozowiskiem, a równocześnie i piechota moskiewska zza pagórka rotowym ogniem zaczęła nas prażyć. Była 10-ta rano. Szybko porwaliśmy za broń, strzelcy nasi zajmując prawy bok terenu, celnymi strzałami zmusili Moskale do cofnięcia się do Golczowic, gdzie do 4-tej po południu się trzymali, strzelając ciągle zza węgłów i ze strychów domów. Kosynierzy byli dotąd użyty do pilnowania tyłów oddziału, aby Moskale nie zajęli tychże. Moskale źle strzelali, kule ich tłukły się po wierzchołkach drzew. O godzinie 4-tej kapitan Miernicki podzielił kosynierów na cztery części po 15-tu i wysłał do spędzenia Moskale ze wsi. Pierwsza część na ochotnika szła środkiem, dwie po bokach o kilkadziesiąt kroków, a czwarta z tyłu w znacznej odległości. Biegliśmy czystymi polami, co kilkadziesiąt kroków odpoczywali leżąc w bruzdach z kosami ostrzem do góry, znów porwali się i tak do Golczowic. Kule moskiewskie tłukły się po kosach nam nie czyniąc szkody. Mieliśmy jeszcze około 100 kroków do chałup, a Moskale podkasawszy szynele, już czmychnęli za rzekę. Sunęliśmy, co tchu za nimi, śpieszniej jednak oni uciekli tak, że od swoich dwóch furgonów ledwie mieli czas konie odciąć, a furgony naładowane chlebem, kożuchami, manierkami, bielizną i opatrunkami dostały się w nasze ręce”.

10. 2. Krzyże poległych powstańców na Godawicy

W czterech mogiłach ukrytych w bukowym lesie koło przysiółka Godawica są pochowani powstańcy z oddziału Mossakowskiego, którzy prawdopodobnie zmarli z ran. Niestety, nie znamy ich nazwisk. Na grobach znajdują się drewniane krzyże z tabliczkami z treścią: „Mogiła powstańców z 1863 r. Komisja Ochrony Zabytków PTTK Zawiercie”. Dwa krzyże z tabliczkami zostały ustawione w 1988 roku przez Macieja Świdzkiego z Komisji Ochrony Zabytków PTTK Zawiercie w oparciu o informacje miejscowego regionalisty Juliana Kaszuby.

Jak wspominał kiedyś Julian Kaszuba, jako młody chłopiec w połowie lat 30. pasąc krowy, w tym miejscu był świadkiem jakichś żołnierskich ćwiczeń. Jeden z żołnierzy 12 pułku piechoty w Wadowicach zagadnął młodego Juliana Kaszubę, mówiąc, że przysłał go dziadek, który walczył tu w powstaniu styczniowym. Żołnierz wspominał o grobie powstańców i pieniądzach ukrytych w dwóch miejscach. Jako grób powstańców rozpoznał owe „Kolisko”, tam miała być ukryta część pieniędzy, a druga przy drodze Olkusz-Ogrodzieniec, w Godawicy. Miejscowa tradycja wiąże te leśne groby z powstaniem styczniowym, a dokładnie z bitwą pod Golczowicami, choć nie jest wykluczone, że mogą to być groby żołnierzy z I lub II wojny światowej.

W czerwcu 2013 roku wójt gminy Klucze Kazimierz Ściążko oraz nadleśniczy Nadleśnictwa Olkusz Romuald Jurzykowski odsłanili tablicę informacyjną z opisem bitwy, która została stoczona w pobliżu mogił powstańców. Dalsza część uroczystości odbyła się w Golczowicach. Na terenie gminy Klucze znajduje się kapliczka w Borach, którą wzniesli w 1864 roku dla upamiętnienia powstania styczniowego Katarzyna i Franciszek Jurcykowie - mieszkańcy Kwaśniowa Górnego.

ROZDZIAŁ XI

Miejsca pamięci narodowej w gminie Kłucze związane z pierwszą wojną światową.

11. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z pierwszą wojną światową.

11. 1. Grób Legionistów poległych pod Krzywopłotami, pochowanych na cmentarzu w Bydlinie

W kwaterze na cmentarzu parafialnym w Bydlinie znajdują się cztery ziemne mogiły zbiorowe.¹²⁰⁾ Centralny element stanowi wysoki, kamienny krzyż osadzony na cokole. Na cokole umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą orła w koronie i dwa skrzyżowane sztandary, a po obu jej stronach zamontowano tablice pamiątkowe. U podnóża krzyża znajdują się rzeźby przedstawiające ekwipunek żołnierski: szynel, skrzyżowane szable, plecak i rogatywkę. Ogrodzenie wykonane jest z kamienia. W tej zbiorowej mogile pochowano żołnierzy Legionów Polskich, poległych w bitwie stoczonej z Rosjanami pod Krzywopłotami w listopadzie 1914 roku. Na frontowej ścianie postumentu znajdują się tablice z jasnego kamienia z napisami: „Stanisławowi Paderewskiemu porucznikowi Legionów Polskich (kapitanowi wojsk rosyjskich) cichemu bojownikowi o wolność Ojczyzny Eugeniuszowi Medyńskiemu pporucznikowi Legionów Polskich 44 – em żołnierzom Legionów Polskich bohaterom walki o wolność Ojczyzny poległym pod Załężem i Krzywopłotami w d. 18 listopada 1914 roku w tej wspólnej mogile spoczywającym”.

Na drugiej tablicy widnieje napis:Ty, Panie który z wysokości/Patrzysz, jak giną Ojczyzny obrońcę/Prosimy Ciebie przez tę garstkę kości/Zapal przynajmniej na śmierć naszą słońce/Niechaj dzień wyjdzie z jasnej niebios bramy/Niechaj nas, Panie widzą gdy konamy”.

U podnóża pomnika znajduje się wykonany z metalu motyw gałązki wawrzynu i liści dębu.

Na bocznej ścianie pomnika umieszczona jest tablica z jasnego kamienia z nazwiskami pochowanych legionistów: Bakal Mieczysław, Baran Stanisław, Bełda Stanisław, Bogański Marcin, Bogdalski Marian, Dziurzyński Roman, Grybisz Józef, Grunberg, Gugulski Franciszek, Janusz Antoni, Kiszka Antoni, Klimaszewski Michał, Kociborowski Rudolf, Kowal Władysław, Kowalczyk Ignacy, Kozicki Bronisław, Medyński Eugeniusz (nadporucznik), Michalski Jerzy, Michalski Władysław, Muller Adolf, Nowak Juliusz, Ostrowski Karol, Pączek Wawrzyniec, Paderewski Stanisław (porucznik), Pałka Stanisław, Paśko Tomasz, Prochwicz Wojciech, Przesłowski Tomasz, Stasz Kazimierz, Stelmasiewicz Zygmunt, Tokarczyk Jan, Werner Bronisław, Witkoś, Wyszyński Marian, i dwunastu bezimiennych żołnierzy Legionów Polskich.

Bitwa pod Krzywopłotami rozegrała się w dniach 17-18 listopada 1914 roku nieopodal wsi Krzywopłoty, na bagnach między Bydlinem a Załężem. W bitwie walczyli żołnierze z 4 i 6 batalionu 1 Pułku Piechoty Legionów (dowódcy kpt. Wyrwa i kpt. Herwina) oraz artylerzyści pod dowództwem kpt. Brzozy. Razem około 1400 żołnierzy. Legioniści okopali się na wzgórzu Św. Krzyża we wsi Bydlin i sąsiednich Krzywopłotach. Wojska rosyjskie zajęły pozycje w lasach Smolenia i Domaniewic. W wyniku toczony zmiennym szczęściem bitwy obie strony poniosły straty. W ataku

120) Numer ewidencyjny 1212040-006

na Załęże poległ por. Stanisław Paderewski - brat przyrodni Ignacego Paderewskiego, dowódca 3 kompanii 6 batalionu. W bitwie zginęło 46 legionistów, a 131 było rannych i dostało się do niewoli. Bitwa powstrzymała rosyjskie natarcie. Miejsce bitwy Józef Piłsudski nazwał „Krzywopłockimi legionowymi Termopilami”.

Po bitwie, poległych chowano w prowizorycznych grobach na polach. W dniu 20 listopada 1914 roku odbyły się uroczystości pogrzebowe Legionistów, którzy zginęli we wsi Załęże, pod Bydlinem i Krzywopłotami. Mszę celebrował proboszcz parafii w Bydlinie - ksiądz Julian Król. Żołnierze zostali pochowani w czterech mogiłach na cmentarzu w Bydlinie. Miejsce swojego wiecznego spoczynku znalazło tutaj 46 żołnierzy. Minął rok od tych wydarzeń. Mogiła została zapomniana i zaniedbana. Na miejscu pochówku ustawiono jedynie skromną tablicę w języku niemieckim. Olkuscy działacze społeczni, m.in. Antoni Minkiewicz, a także członkinie olkuskiej Ligi Kobiet rozpoczęli starania o ustawienie pomnika. Prowadzono publiczną składkę, sprzedawano pamiątkowe krzyżyki, broszury, etc. Zdobyte w ten sposób pieniądze miały być przeznaczone na budowę pomnika i organizację samych uroczystości.

W dniu 19 listopada 1916 roku odbyły się uroczystości poświęcenia pomnika. Poświęcenia dokonał biskup Władysław Bandurski. Proboszczem parafii w Bydlinie był wtedy ksiądz Jan Latała. Wśród uczestników uroczystości byli m.in. reprezentanci władz państwowych, wojska, kościoła, członkowie stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz mieszkańcy okolicznych miejscowości. Uroczystości zaszczycili znamienici goście: komendant Józef Piłsudski z małżonką Marią, ksiądz biskup Władysław Bandurski (1865-1932), a także delegacje pułków Legionów Polskich, które brały udział w bitwie pod Krzywopłotami. Udział w uroczystościach wzięły delegacje, m.in. dwóch pułków ułanów C.K. armii, przedstawicielki kół Ligi Kobiet z Królestwa, organizacje robotnicze z Bolesławia, straż ogniowa z pułkownikiem Antonim Kwiatkowskim na czele, młodzież, skauci i mieszkańcy okolicznych wsi.¹²¹⁾

Grób Legionistów poległych
pod Krzywopłotami
na cmentarzu w Bydlinie..

fol. Jacek Sypień

121) Barbara Pietrzak-Struzik, Pamięć na wieki. W rocznice bitwy pod Krzywopłotami w 1914 r,

11. 2. Kwatery żołnierzy poległych podczas I wojny światowej na cmentarzu w Bydlinie

Na cmentarzu parafialnym w Bydlinie znajduje się zbiorowy grób, w którym zostali pochowani żołnierze armii rosyjskiej oraz austro-węgierskiej polegli w bitwie pod Krzywopłotami i Załężem.¹²²⁾

Kwaterna składa się z trzech usytuowanych obok siebie ziemnych mogił zbiorowych z betonowymi obramowaniami i kamiennymi krzyżami. Na jednej z mogił umieszczono granitową tablicę z napisem: „MOGIŁY ŻOŁNIERZY AUSTRIACKICH I ROSYJSKICH POLEGŁYCH W BITWIE POD KRZYWOPŁOTAMI ZAŁĘŻEM I BYDLINEM 17 – 19 LISTOPADA 1914”. W zbiorowych mogiłach pochowano 206 żołnierzy z armii austro-węgierskiej i 78 z armii rosyjskiej.¹²³⁾

11. 3. Cmentarz z I wojny światowej w Chechle

W lesie pomiędzy Chechlem i Kluczami, w pobliżu stawów na Białej Przemszy znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej.¹²⁴⁾ Główny element cmentarza stanowi wysoki drewniany krzyż. Oprócz tego na cmentarzu, na zbiorowych mogiłach znajdują się dwa mniejsze krzyże: prawosławny i łaciński. Cmentarz jest otoczony drewnianym płotem. Przed wejściem na cmentarz znajduje się tablica informacyjna z napisem:

„CMENTARZ WOJENNY Z 1914 r. – „KLUCZE”

Obiekt miał charakter przyszpitalny. Lazaret polowy mieścił się w budynkach pobliskiego tartaku. Grzebano tutaj żołnierzy zmarłych z ran odniesionych w boju na nieodległej linii frontu. Spoczywały tu szczątki 99 poległych – 79 Austriaków i 20 Rosjan. W mogiłach pojedynczych złożono 37 Austriaków i 2 Rosjan, a pozostałych żołnierzy pochowano w dwóch osobnych grobach masowych (w jednym 42 Austriaków, a w drugim 18 Rosjan). Określenia przynależności państwowej należy traktować umownie, ponieważ obie armie były wielonarodowe. Według austriackich źródeł cmentarz nosił numer 17, jego wystrój był prosty i skromny, z drewnianymi dębowymi krzyżami.

W połowie lat 30-tych ub. wieku cmentarz miał zostać przeniesiony do Olkusza. Tak się jednak z niewiadomych przyczyn nie stało i część z poległych żołnierzy nadal tu spoczywa. Niepełna lista pochowanych żołnierzy, którzy byli pogrzebani na tym cmentarzu: [nazwiska, przydziały i daty śmierci]¹²⁵⁾ / Groby żołnierzy są najlepszym kazaniem o pokoju/ Albert Schweitzer | Jaka tu cisza! – wonie jak na łące;/ Tam za drzewami ginie blask słoneczny - / Patrz, każde drzewo zdaje się modłać/ O spokój wieczny”/ Mieczysław Romanowski/ Uszanuj powagę tego miejsca!”./

Tablica została ufundowana w 2014 roku przy współpracy Nadleśnictwa Olkusz, Towarzystwa Jurajskiego, Komisji Ochrony Cmentarzy i Fortyfikacji PTTK Zawiercie. Dojście do cmentarza jest oznakowane tabliczkami informacyjnymi prowadzącymi od leśnej drogi, zaraz za skrzyżowaniem drogi wojewódzkiej 794 oraz drogi do Chechła.

122) Numer ewidencyjny 1212040-004

123) P. Orman, K. Orman, Wielka Wojna na Jurze, Kraków 2008, s. 170-171.

124) Numer ewidencyjny 1212040-001

125) Nazwiska poległych żołnierzy pochowanych na tym cmentarzu podajemy poniżej.

Na tym cmentarzu, podczas I wojny światowej grzebano zmarłych z pobliskiego szpitala polowego, jaki mieścił się w tartaku. Byli to żołnierze ranni podczas tzw. Bitwy Jurajskiej, jaka rozgrywała się na tych terenach w listopadzie i grudniu 1914 roku. Na cmentarzu pochowano 79 żołnierzy z armii austro-węgierskiej i 20 z armii rosyjskiej. Cmentarz pierwotnie był otoczony rowem i ziemnym wałem. W latach 30. XX wieku szczątki żołnierzy z tego cmentarza ekshumowano i przeniesiono na cmentarz w Olkusz, jednak część zwłok pozostawiono na cmentarzu w Chechle. Częściowa lista żołnierzy pochowanych na tym cmentarzu - żołnierze armii austro-węgierskiej: Leopold Babis, Teofil Babicz, Franz Baranek [Beranek], Andreas Bartosik, Narzics Beinstein, Gustav Burek, Karl Burek, Kasimir Chyrč, Albert Ehler, Rudolf Göbel, Heinrich Greipl [Greipel], Haniszka, Max Hanke, Viktor Hanzel, Georg Hega, Janke, Johann Sidzina [Jidzina], Michael Karbut, Franz Kauf, Josef Kocian, Ulrich Köstlan, Franz Kouzil, Thomas Kovarik, Franz Kowril [Kouril], Franz Krivinka, Raimund Losert, Gustav Machat [Machal], Josef Mulec, Johann Muletz, Anton Nitsch, Josef Pawlik, N. Pilz, Michael Pokusz [Pokusa], Johann Quirschtner, Josef Schilder, Franz Schmied, N. Sobadjuch, Wasili Solkan, Alois Steindl, Rudolf Szgrudlo [Scudle, Sucdlo], Josef Titka, Franz Wachel [Wachel], Bolesław Wilkorsz, Fabian Zawidek oraz Anton Kanajkin z armii rosyjskiej. Na cmentarzu spoczywa także 54 niezidentyfikowanych żołnierzy obu armii (35 z armii Austro – Węgier i 19 z armii rosyjskiej).

Cmentarz z I wojny światowej w Chechle.

fol. Jacek Sypień

ROZDZIAŁ XII

Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z drugą wojną światową.

12. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z drugą wojną światową.

12. 1. Grób nieznanego żołnierza poległego we wrześniu 1939 roku w Cieślinie

Na cmentarzu parafialnym w Cieślinie znajduje się mogiła ziemna z obramowaniem z betonowych palików, metalowym krzyżem i metalową, mało czytelną czarną tabliczką z napisem: „ŻOŁNIERZ NIEZNANY/ W.P./ WRZESIEŃ 1939 r./CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI”. Pochowano tu nieznanego żołnierza Wojska Polskiego poległego we wrześniu 1939 roku. W 2008 roku ufundowano kamienną płytę z orłem oraz tablicę z napisem: „TRZEJ NIEZNANI ŻOŁNIERZE/ WOJSKA POLSKIEGO/ POLEGLI WE WRZESNIU 1939 ROKU/ Imion Waszych nie znamy, Lecz chwała Waszego czynu pozostanie z nami na zawsze/ Zrekonstruowano staraniem ŚZZ AK i Gminy Klucze 2008 r.”.¹²⁶⁾

Grób nieznanego żołnierza poległego we wrześniu 1939 roku w Cieślinie.

fort. Jacek Sypień

¹²⁶⁾ Numer ewidencyjny 1212040-002

12. 2. Grób żołnierzy Armii Krajowej w Chechle

Na cmentarzu parafialnym w Chechle znajduje się mogiła ziemna ogrodzona betonowymi słupami. Na mogile wznosi się kamienny krzyż, o który wsparta jest, ułożona ukośnie, marmurowa tablica pamiątkowa. Wcześniej na mogile znajdował się metalowy krzyż, stylizowany na pień brzozy, z kamienną tablicą. Po obu stronach krzyża znajdują się metalowe tablice. Na jednej jest symbol Polski Walczącej na białym – czerwonym tle, a na drugiej odznaka batalionu „Surowiec”. W tej mogile pochowano żołnierzy batalionu AK „Surowiec”, należącego do 23 Dywizji Piechoty AK z oddziału „Hardego”, poległych w potyczce z Niemcami na Błojcu koło Chechła w dniu 16 czerwca 1944 roku. Na tablicy, zwieńczonej orłem legionowym na tarczy, widnieje inskrypcja: „Pełni poświęcenia/ bohaterscy żołnierze/baonu partyzantckiego/„Surowiec”/23 DP AK/ oddali swe młode życie/w walkach z okupantem hitlerowskim/16.06.1944 w Błojcu/Kawalerowie Krzyża Walecznych/Sierżant Sierka Emil/ps. Haberko lat 36 z Chechła/Kapral Knap Aureliusz/ps. Łobuz lat 20 z Sosnowca/Kapral Żurek Walenty/ps. Kierys lat 28 z Chechła/Kapral Pawlik Jan/ ps. Szczur lat 22 z Szczyrku/Kapral Płonka Stanisław/ps. Bimber lat 32 z Chechła/poległ w Cieślinie/Cześć Ich Pamięci”. Środkowa część mogiły wyłożona jest kostką brukową, pozostałe – obsypane grysem. Obok krzyża rosną dwa okazałe cisy.¹²⁷⁾ Poprzednio, na białej kamiennej płycie znajdował się nieco inny napis. Przy nazwisku Jana Pawlika było podane „z pow.bielsko”. Także zamiast zwrotu „z okupantem hitlerowskim” było „z okupantem niemieckim”.

Grób żołnierzy Armii Krajowej w Chechle.

fol. Jacek Sypień

127) Numer ewidencyjny 1212040-005

W nocy z 15 na 16 czerwca 1944 roku, część oddziału „Hardego” kwaterowała w stodole w Błoju, należącej do państwa Kozickich. Rano okazało się, że partyzanci są otoczeni przez żandarmerię i żołnierzy Wehrmachtu. Pospiesznie zorganizowano obronę i odparto pierwszy atak. Wkrótce zaczęła płonąć stodoła ostrzelana pociskami zapalającymi. Wtedy dowódca oddziału - Gerard Woźnica „Hardy” wydał rozkaz przebijania się dwójkami. Zginęło wówczas pięciu partyzantów. Po potyczce ich zwłoki pochowano w zbiorowej mogile w Łazach, a po wojnie ekshumowano i przeniesiono na cmentarz parafialny w Chechle. Ocalali partyzanci rozbiegli się po polu i lesie. Niemcy w odwecie spacyfikowali osadę Błojec. W trakcie bitwy zginął też Franciszek Kozicki, potem na podwórku rozstrzelano Jana Kozickiego „Kometa”, a właściciela stodoły również Jana Kozickiego rozstrzelali Niemcy na oczach żony i dwóch córek. W trakcie bitwy zginęło też czworo innych mieszkańców Błoja, rozstrzelano także Jana Jaworskiego z małym synkiem i zakładników, których przywieziono tu z Jeziorowic: Franciszka Wdowika i jego syna Władysława. Potem spalono wszystkie budynki Błoja.¹²⁸⁾ W 1974 roku, w 30. rocznicę bitwy w Błoju, odsłonięto tam pomnik ku czci poległych partyzantów i mieszkańców.

12. 3. Obelisk w Chechle poświęcony poległym i pomordowanym podczas II wojny światowej.

W dniu 6 czerwca 1973 roku odsłonięto w Chechle, na centralnym placu, głaz z pamiątkową tablicą upamiętniającą poległych i pomordowanych podczas II wojny światowej. Napis na tablicy głosi: „W hołdzie 26 ofiarom hitlerowskiego terroru w latach 1939 – 1945 Mieszkańcy Chechła”. Pomnik został ufundowany z inicjatywy miejscowego koła Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Obelisk w Chechle
poświęcony poległym
i pomordowanym podczas
II wojny światowej.

fol. Jacek Sypień

128) Partyzanckie wspomnienia, op.cit. s.26

12. 4. Obelisk i tablica upamiętniająca mieszkańców Chechła poległych podczas II wojny światowej.

W maju 2010 roku na cmentarzu parafialnym w Chechle odsłonięto tablicę upamiętniającą mieszkańców wsi, którzy zginęli podczas II wojny światowej. Napis na granitowej tablicy ustawionej pionowo na dwóch podporach głosi: „Mieszkańcy Chechła ofiary II wojny światowej./Z niewoli nie wrócili: Pacia Franciszek lat 24 + koło Równego/Sierka Stanisław rocznik 1895/Toboła Stefan rocznik 1914/Wesołowski Wacław lat 28 + 16.04.1944 Monte Cassino/Z obozów i więzień nie wrócili: Leśniak Bolesław rocznik 1918/Kulach Stanisław rocznik 1917/Smętek Zygmunt rocznik 1919/Krawczyk Piotr lat 24 + 14.02.1943 Oberndorf/Kochański Karol lat 61 + 03.01.1943 Mysłowice/Kochański Wincenty lat 58 + 31.03.1943 Mysłowice/Leśniak Stanisław lat 39 + 02.05.1945 Mauthausen/Polegli partyzanci: Sierka Emil lat 36 +16.06.1944 Błojec/Żurek Walenty lat 28 +16.06.1944 Błojec/Płonka Stanisław lat 32 +08.12.1944 Cieślin/Zastrzeżeni: Jaworski Stefan lat 22 +26.10.1941 Łazy/Musiorski Wacław lat 29 +24.03.1942 Chechło/Walczyk Stefan lat 26 +27.11.1942 Chechło/Probierz Wacław lat 40 +11.05.1944 Chechło/Jaworski Ignacy lat 41 +15.06.1944 Skałbania/Galmach Konstanty lat 52 +03.07.1944 Chechło/Leśniak Franciszek lat 36 +03.07.1944 Chechło/Leśniak Józef lat 18 +03.07.1944 Chechło/Sierka Jan lat 27 +03.07.1944 Chechło/Guzik Władysław lat 42 +29.09.1944 Chechło/Guzik Stanisław lat 14 +29.09.1944 Chechło/Musiorski Stefan lat 34 +29.09.1944 Chechło/Musiorska Zofia lat 20 +29.09.1944 Chechło/Guzik Stefan lat 27 +27.11.1944 Chechło/Dobrek Stanisław lat 23 +17.12.1944 Chechło/Musiorski Kazimierz rocznik 1922 + k.Nysy/Galmach Władysław lat 50 +20.01.1945 Klucze/Mosór Stefan +01.1945 Krapkowice/Pozostali w naszej pamięci/Maj 2010”.

12. 5. Grób żołnierzy Wojska Polskiego, poległych we wrześniu 1939 roku w Bydlinie

Na cmentarzu parafialnym w Bydlinie znajduje się zbiorowy grób, w którym pochowano żołnierzy 11 Pułku Piechoty, należącego do 22 Dywizji Piechoty, wchodzącej w skład Armii „Kraków”, którzy polegli 5 września 1939 roku pod Bydlinem.¹²⁹⁾ Na nagrobku, nakrytym lastrykową płytą z krzyżem, znajduje się czarna tablica z napisem: „FRANCISZEK/OLSZYŃKA/BERNARD/GAŁUSZKA/JAN/GYBKA/JAN/BIRUK/JÓZEFE/ZULARZ/ŻOŁNIERZE 11 PP WP/POLEGLI ZA OJCZYZNĘ 5 WRZEŚNIA 1939/HOŁD BOHATEROM”. Tablica została wykonana około 1996 roku. Na wcześniejszej tablicy znajdował się napis: „Por. Franciszek Olszyński/ Kpr. Pchr. Gałuszka i 2 nieznanymi żołnierzami 11 PP WP Polegli za Ojczyznę 5 września 1939 r. Hołd Bohaterom.”¹³⁰⁾

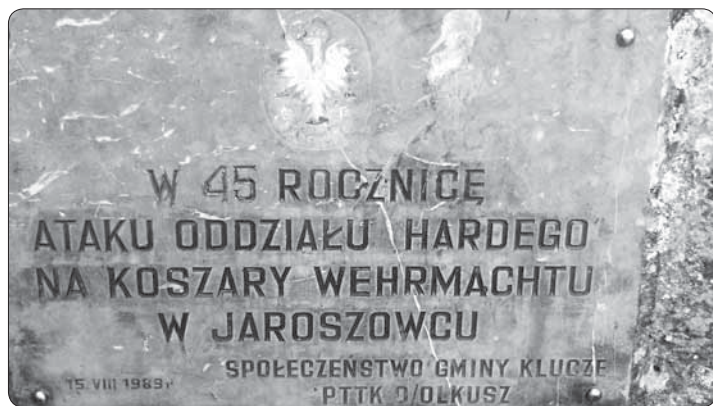
129) Numer ewidencyjny 1212040-004

130) <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/113> (dostęp 17.07.2015)

12. 6. Obelisk upamiętniający atak oddziału „Hardego” na koszary w Jaroszowcu

W dniu 15 sierpnia 1989 roku w Jaroszowcu przy ulicy Leśnej, w pobliżu Domu Kultury, odsłonięto obelisk upamiętniający atak oddziału partyzanckiego, dowodzonego przez Gerarda Woźnicę „Hardego”, na koszary w Jaroszowcu. Na niewielkim kamiennym obelisku znajduje się tablica pamiątkowa. Obelisk otoczony jest metalowym łańcuchem na 4 słupkach. U góry tablicy znajduje się odznaka oddziału „Hardego”, a pod nią napis: „W 45 rocznicę/ ataku oddziału Hardego/na koszary Wehrmachtu/w Jaroszowcu/Społeczeństwo gminy Klucze/ PTTK o/Olkusz/15 VIII 1989/”.

W dniu 14 sierpnia 1944 roku, oddział dowodzony przez ppor. Piotra Przemyskiego „Aresa” zaatakował koszary niemieckie w Jaroszowcu. Celem akcji było, jak wspominał „Hardy”: „oprowadzenie koszar, zabranie broni maszynowej z magazynu oraz karabinów ze stojaków na salach sypialnych i wycofanie się bez walki”. W akcji brało udział 28 partyzantów. W trakcie potyczki zdobyto 17 karabinów, dwa pistolety, granaty, amunicję i mundury. W trakcie akcji został ranny ppor. „Ares”.¹³¹⁾

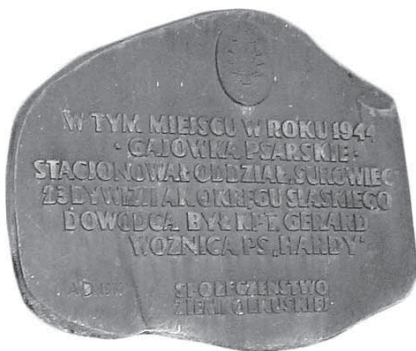
Obelisk upamiętniający atak oddziału „Hardego” na koszary w Jaroszowcu.

for. Jacek Sypień

131) K. Miszczyk, Partyzanci od Hardego, op.cit. s.27

12. 7. Obelisk upamiętniający bazę oddziału „Hardego” przy dawnej gajówce Psiarskie

W pobliżu Bydlińskich Gór, na polanie przy dawnej gajówce Psiarskie, wznosi się kamienny obelisk z pamiątkową metalową tablicą, a przy nim brzozy krzyż. Obelisk został odsłonięty w 1987 roku. Na tablicy, u góry, znajduje się odznaka oddziału „Hardego”, a poniżej napis: „W tym miejscu w roku 1944/gajówka Psarskie/stacjonował oddział Surowiec/23 Dywizji AK Okręgu Śląskiego/dowódcą był kpt. Gerard/Woźnica ps. „Hardy”/AD 1987/Spółeczeństwo Ziemi Olkuskiej/. Uroczyste odsłonięcie pomnika odbyło się w obecności byłych żołnierzy oddziału „Hardego”, przedstawicieli młodzieży i harcerstwa, podczas pierwszego pieszego rajdu szlakami walk oddziału „Hardego”. Od tego czasu, olkuski oddział PTTK rokrocznie we wrześniu organizuje rajdy turystyczne szlakami walk oddziału „Hardego”. W ich trakcie odwiedzane są miejsca związane z działalnością tego oddziału partyzanckiego. Obóz partyzancki oddziału „Hardego” funkcjonował w Górach Bydlińskich od czerwca do września 1944 roku. Na obóz składało się 9 baraków, dwa szałas, namiot, ziemianka i tunel podziemny. Stacjonowało tu niemal 200 partyzantów. W sierpniu 1944 roku Niemcy otoczyli cały kompleks leśny i rozpoczęli oblęg, jednak nie udało im się znaleźć świetnie zamaskowanego obozu.¹³²⁾

Obelisk upamiętniający bazę oddziału „Hardego” przy dawnej gajówce Psiarskie.

fol. Jacek Sypień

132) Tamże, S.23

12. 8. Pomnik partyzantów „Hardego” i ołtarz polowy

Przy drodze Klucze – Pilica, pomiędzy Kwaśniowem i Złożeńcem, wznosi się kamienny pomnik zwieńczony metalowym krzyżem z orłem i odznaką Armii Krajowej. Na pomniku znajduje się czarna tablica z napisem: „Wieczna część i chwała/bohaterskim partyzantom/ Armii Krajowej/oddziału „Hardego”/poległym w walce/o niepodległość Ojczyzny/w latach 1939 – 1945/ Społeczeństwo gminy Klucze//. Łączne straty batalionu „Surowiec” wyniosły 18 zabitych i 47 rannych.¹³³⁾

Obok pomnika, który powstał w latach 80. XX wieku, znajduje się wymurowany z białej cegły ołtarz polowy z dużymi literami AK oraz metalowym krzyżem. W pobliżu znajduje się zabytkowa murowana kapliczka domkowa wybudowana w 1863 roku. To miejsce, na tzw. Borach, znajduje się przy skrzyżowaniu starego szlaku handlowego z Krakowa do Częstochowy, zwanego „Gościńcem Krakowskim” lub „Drogą Królewską”.

Pomnik partyzantów „Hardego”
i ołtarz polowy.

fol. Jacek Sypień

12. 9. Obelisk poświęcony mieszkańcom wsi Rodaki poległym podczas II wojny światowej.

W niedzielę 26 kwietnia 2015 roku na placu kościelnym w Rodakach odsłonięto i poświęcono kamienny obelisk z tablicą ku czci mieszkańców Rodak, którzy zginęli w czasie II wojny światowej, a także tablicę poświęconą Janowi Chwistowi. Z inicjatywy rodziny zasadzono także Dąb katyński, który ma upamiętniać jego postać. Jan Chwist, urodził się 10.03.1907 roku w Rodakach. Był synem Józefa i Bronisławy Chwistów. W dniu 17 maja 1930 roku wstąpił do policji państwowej w charakterze kandydata kontraktowego na szeregowego. W listopadzie 1930 roku, po ukończeniu Normalnej Szkoły Fachowej dla Szeregowych PP w Mostach Wielkich pow. Żółkiewski, został przydzielony do służby w województwie tarnopolskim. We wrześniu 1939 roku pełnił służbę w Komisariacie w Tarnopolu. Tam dostał się do niewoli sowieckiej i osadzono go w Ostaszkowie. Został zamordowany w marcu 1940 strzałem w tył głowy w Twerze i pochowany w Miednoje.¹³⁴⁾

Jest jedną z pierwszych ofiar Zbrodni Katyńskiej zidentyfikowanych przez Polski Czerwony Krzyż. W roku 2007 został pośmiertnie awansowany na stopień aspiranta Policji Państwowej przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego.

133) K. Miszczyk, Partyzanci od Hardego, op.cit. s. 43

134) <http://www.katyn-pamietam.pl/hero/12407.html> [dostęp 12.08.2015]

Na tablicy, której fundatorami są mieszkańcy wsi Rodaki, umieszczono nazwiska 11 osób pochodzących z Rodak, które zginęły podczas II wojny światowej. Są tam wymienieni polegli żołnierze oraz ci, którzy zginęli w niemieckich obozach koncentracyjnych i na robotach przymusowych w Niemczech. Warto dodać, że na miejscowym cmentarzu znajduje się grób uczestnika bitwy pod Monte Cassino.

W uroczystościach odsłonięcia obelisku wzięli udział mieszkańcy Rodak, przedstawiciele sołectwa, młodzież szkolna, strażacy z OSP, członkowie lokalnych organizacji oraz przedstawiciele samorządu Gminy Klucze, m.in. Wójt Gminy Norbert Bień i Przewodniczący Rady Gminy Bogusław Paś, a także wicestarosta olkuski Jan Orkisz, Poseł Lidia Gądek oraz reprezentanci kluczewskiego koła Światowego Związku Żołnierzy AK. Poświęcenia obelisku dokonał biskup Diecezji Sosnowieckiej Grzegorz Kaszak.

12. 10. Grób żołnierzy niemieckich poległych podczas II wojny światowej w Rodakach

W lesie, nieopodal cmentarza parafialnego w Rodakach, znajdują się dwie mogiły ziemne, w których pochowano 30 niemieckich żołnierzy poległych 18 stycznia 1945 roku. Miejsce oznaczone jest drewnianymi krzyżami. Nie ma tabliczek informacyjnych. W latach 1914-1915, w pobliżu tego miejsca, w lesie w Rodakach grzebano także żołnierzy armii austrowęgierskiej zmarłych w tymczasowym szpitalu polowym.¹³⁵⁾ Na 30 żołnierzy Wehrmachtu, pogrzebanych w tych zbiorowych grobach, znane są nazwiska siedmiu pochowanych. Zachowało się również oznaczenie jednostek wojskowych, w których służyło 8 poległych. Dane kolejnych 15 żołnierzy są nieczytelne. Osoby zidentyfikowane: Benno Voigt ur. Woldau, Otto ur. Gräfenhainichen Mohlau, Albert Franke ur. Oberhausen, Johan Oppel ur. Burpentin, Heinz Stockhausen ur. Dortmund, Franz Gunter ur. Lignitz i Alfred Glajs. Były plany ekshumowania zwłok poległych żołnierzy niemieckich i przeniesienia ich na cmentarz w Siemianowicach Śląskich.

Podczas wojny przez Rodaki przebiegała granica pomiędzy Rzeszą i Generalną Gubernią i we wsi znajdował się posterunek celny. W styczniu 1945 roku podczas bitwy pomiędzy Niemcami a atakującymi od strony Kwaśniowa Rosjanami, którą stoczono obok drogi do Ogrodzieńca, zginęło 30 Niemców i 6 Rosjan. W dniu 23 stycznia 1945 roku mieszkańcy wsi pochowali Rosjan i Niemców, tych ostatnich w lesie, obok łąk zwanych Bzinik. Zwłoki Rosjan w marcu 1945 roku zostały ekshumowane i przeniesione do wspólnego grobu w Kluczach, a następnie na kwaterę wojskową cmentarza w Olkuszu. Tego samego dnia zginęło pięciu chłopców w wieku 10-12 lat, mieszkańców Rodak, których rozerwał znaleziony w lesie granat. Były to ostatnie ofiary II wojny światowej z tej miejscowości.¹³⁶⁾

135) Numer ewidencyjny 1212040-001

136) O. Dziechciarz, Przewodnik po ziemi olkuskiej, gminy Klucze i Pilica, s.85

12. 11. Tablica poświęcona Romanowi Siekańskiemu w Bydlinie

W 1989 roku na budynku Szkoły Podstawowej w Bydlinie uroczystie odsłonięto tablicę upamiętniającą Romana Siekańskiego, zamordowanego w Katyniu. Napis na kamiennej tablicy głosi: „Pamięci/por.Romana/Siekańskiego/kierownika szkoły/w Bydlinie, żołnierza/września, ofiary Katynia/mieszkańcy Bydlina/1989//”. W uroczystym odsłonięciu i poświęceniu tablicy upamiętniającej pierwszego kierownika szkoły wzięła udział żona porucznika Romana Siekańskiego - Janina z synem Zbigniewem.

Roman Siekański urodził się 6.02.1907 roku w Kielcach. Był synem Józefa i Wiktorii z Czeżotów. Po ukończeniu w 1928 roku Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Jędrzejowie rozpoczął pracę w szkolnictwie. Rok później ukończył szkolenie w Baonie Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 10. Po szkoleniu został ppor. ze starszeństwem (1.01.1932), a następnie porucznikiem ze starszeństwem (1.01.1936). Przydzielony do 2 pp Legionów, a następnie do 4 pp Leg., w których odbywał ćwiczenia rezerwy jako dowódca plutonu. Miał także uprawnienia pilota szybowcowego.

Roman Siekański przez wiele lat pracował jako nauczyciel, a 1.09.1937 roku został kierownikiem szkoły w Bydlinie, której budowę kierował. Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Miał wielki talent artystyczny i zdolności organizacyjne. W 1939 roku został wcielony do 4 PP Legionów i wziął udział w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli, był więźniem obozu w Starobielsku. Został rozstrzelany wiosną 1940 roku w Charkowie.

ROZDZIAŁ XIII

Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z powstaniem styczniowym.

13. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z powstaniem styczniowym.

13. 1. Grób powstańców styczniowych w Zadrożu

Na cmentarzu parafialnym w Zadrożu znajduje się kamienny obelisk z granitową tablicą, na której widnieje napis: „POWSTAŃCOM Z 1863 ROKU - MIESZKAŃCY ZADROŻA W 700 – LECIE LOKACJI WSI - WRZESIEŃ 1969”. Mogiła otoczona jest metalowym ogrodzeniem.¹³⁷⁾ W tym zbiorowym grobie pochowano powstańców styczniowych poległych w potyczce pod Zagórową w wąwozie Karboń, w pobliżu Zadroża, w dniu 15 sierpnia 1863 roku. Zginęło wówczas pięciu powstańców z oddziału braci Habichów. Znamy nazwisko jednego z nich, czyli Stanisława Zabiela. Nazwisko poległego powstańca znamy z notatki, jaką w księdze zgonów sporządził ówczesny proboszcz ks. Jakub Fornalski. Napisał: „Stanisław Zabiela, żołnierz powstańczy umarły z ran zadanych mu przez nieprzyjaciela Ojczyzny – Moskali, w bitwie oraz czterech innych z imienia i nazwiska mi nieznanych powstańców poległych w bitwie 15 sierpnia 1863 r. w walce z Moskalami, pochowani na cmentarzu parafialnym w Zadrożu”.¹³⁸⁾

Podczas powstania, przybyły z Galicji oddział powstańczy dowodzony przez hr. Aleksandra Krukowieckiego w dniu 15 sierpnia 1863 roku walczył w okolicach Głanowa i Imbramowic. Aby nie dopuścić do okrążenia, oddział podzielił się na dwie mniejsze grupy. Aleksander Krukowiecki bronił się w dworze w Głanowie, a drugi oddział dowodzony przez braci Habichów przeszedł do Imbramowic, gdzie rozegrała się bitwa. Powstańcy, którzy w niej zginęli są pochowani na starym cmentarzu w Imbramowicach. Po bitwie Gustaw Habich przedarł się z częścią oddziału w rejon Lelowa, a jego brat Edward Habich poprowadził oddział w lasy obok Pieskowej Skąły, przebijając się przez okrążenie pomiędzy Zagórową i Zadrożem. W walkach z rosyjskimi dragonami pod Zadrożem poległo kilku powstańców. Zostali oni pochowani w zbiorowej mogile na cmentarzu parafialnym w Zadrożu. Mogiła powstańcza przetrwała do okresu międzywojennego.¹³⁹⁾ W 1926 roku Ministerstwo Robót Publicznych pismem 1027/G.W. z 1 września 1926 roku zwróciło się do Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach o sporządzenie planu, zdjęć i przekazanie dodatkowych informacji na temat mogiły Stefana Żabickiego (lat 54) z Dobieszowa i czterech nieznanych powstańców pochowanych w Zadrożu, po bitwie w dniu 16 VIII 1863 roku. Został sporządzony szkic cmentarza, gdzie podano dokładną lokalizację mogiły. W dniu 6 marca 1930 roku Dyrekcja Robót Publicznych w Kielcach zleciła do wykonania obramowanie betonowe ziemnej mogiły powstańczej w Zadrożu.¹⁴⁰⁾

137) Numer ewidencyjny 1212060-004

138) J. Liszka, Pamięć powstania styczniowego na ziemi olkuskiej, Bukowno 1996, s. 289

139) Powstanie styczniowe 1863 – 1864. Miejsca pamięci województwo krakowskie i sandomierskie <http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/> (dostęp 15.07.2015)

140) AP Kielce, sygn. akt 100/1, zesp. 15214, 15222

W 1979 roku odbyła się uroczystość oddania Domu Ludowego połączona z obchodami 700-lecia wsi Zadroże i 50-lecia istnienia miejscowej OSP. Inicjatorem uroczystości był działacz OSP i nauczyciel – Mieczysław Sowuła, a część artystyczną przygotowały nauczycielki z Zadroża: Józefa Rech i Janina Głowacka.¹⁴¹⁾

Z okazji 700-lecia uczczono również pamięć pomordowanych mieszkańców Zadroża w okresie okupacji hitlerowskiej przez postawienie głazu pamiątkowego przed Domem Ludowym. W cokole obelisku umieszczono w urnach ziemię z pola walki i martyrologii z powiatu olkuskiego. Ziemię przyniosły sztafety młodzieżowe.

13. 2. Grób powstańców styczniowych w Imbramowicach

Na starym cmentarzu parafialnym w Imbramowicach znajduje się mogiła ziemna otoczona metalowymi słupami, osadzonymi na podmurówce i połączonymi łańcuchami. Na dwustopniowej podstawie z czerwonego piaskowca znajduje się głaz z tablicą pamiątkową.¹⁴²⁾ Za pomnikiem stoi wysoki, drewniany krzyż. Na tablicy pamiątkowej widnieje napis: „Pamięci 42 nieznanym Polaków/powstańców poległych/w dniu 15 sierpnia 1863/w walce z caratem/w 100 rocznicę powstania/społeczeństwo.”

W mogile spoczywa 42 powstańców styczniowych, poległych w potyczce pod Imbramowicami 15 sierpnia 1863 roku oraz podczas obrony dworu w Glanowie. Dla 41 powstańców poległych w walkach pod Imbramowicami i przy obronie dworu w Glanowie ks. Ignacy Włodzikowski sporządził jeden zbiorowy akt zgonu nr. 20/1863. Osobny akt zgonu nr. 18/1863 został sporządzony dla Teresy z Szurmów Pawlikowej, która zginęła podczas wyprowadzania kobiet i dzieci z płonącego dworu w Glanowie oraz akt nr. 19/1863 sporządzony dla Leona Rutkowskiego, który został pochowany w osobnym grobie.¹⁴³⁾

Wiemy, że w okresie międzywojennym opiekę nad zbiorową mogiłą powstańców w Imbramowicach oraz nad mogiłą Leona Rutkowskiego sprawowała Dyrekcja Robót Publicznych w Kielcach.

Jak wynika z pisma 716/G.W. z 28 V 1925 roku Ministerstwa Robót Publicznych w mogile mieli być pochowani: Walenty Łysakowski lat 21 z Krakowa, Józef Czajkowski lat 22 z Krakowa, Wiktoryn Czajkowski lat 24 z Krakowa, Kisiel z Miechowa oraz 37 nieznanymi.¹⁴⁴⁾

Grób powstańców styczniowych
w Imbramowicach.

foto. Jacek Sypień

141) S. Ząbczyński. Historia straży pożarnej w Zadrożu (niepublikowana)

142) Numer ewidencyjny 1212060-014

143) Powstanie styczniowe 1863 – 1864. Miejsca pamięci województwo krakowskie i sandomierskie.

<http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/> (dostęp 15.07.2015)

144) AP Kielce, zesp.100/1

Pozostali byli nieznani, albo ich nazwisk nie ujawniono w obawie przed represjami. Wiemy, że w 1935 roku, kiedy sypano Kopiec Piłsudskiego w Krakowie, właściciel dworu w Tarnawie -Zygmunt Novak złożył tam ziemię z grobów powstańców styczniowych ze starego cmentarza w Imbramowicach. W 1943 roku za namową miejscowego proboszcza zajął się koncepcją urządzenia tego cmentarza. W 1963 roku Komitet organizacyjny Obchodów 100. rocznicy Powstania Styczniowego, zwrócił się do prof. Zygmunta Novaka z prośbą o objęcie patronatu i przyjęcie honorowego członkostwa. Profesor Novak był też autorem koncepcji obelisku i płyty pamiątkowej na cmentarzu w Imbramowicach.¹⁴⁵⁾

13. 3. Grób Leona Rutkowskiego na cmentarzu w Imbramowicach

Na starym cmentarzu parafialnym w Imbramowicach, na lewo od bramy wejściowej, znajduje się ziemna mogiła z kamiennym okrągłym słupem zwieńczonym krzyżem. Mogiła jest ogrodzona żeliwnym płotkiem. U podstawy kolumny znajduje się granitowa płyta nagrobna z wykutymi napisami w czterech osobnych polach. W pierwszym polu napis: „Ś. P. /LEON BOŃCZA RUTKOWSKI/POR. 18 P.P. LINIOWEJ/ ODZN. KRZYŻEM VIRTUTI MILITARI/W POWSTANIU 1863 POLEGŁ/W OBRONIE GLANOWA/15 VIII 1863/. W drugim polu napis: ŚP./ STANISŁAW NOVAK/OCHOTNIK 5 P. ULANÓW/W POWSTANIU 1831/ZM. 1867 w PIESKOWEJ SKALE//

W mogile spoczywa Leon Rutkowski, poległy 15 sierpnia 1863 roku podczas bohaterskiej obrony dworu w Głanowie oraz jego towarzysz walk z 1831 roku, a również uczestnik powstania 1863 roku - Stanisław Novak. Stanisław Novak był zarządcą dóbr Mieroszewskich. Walczył podczas powstania listopadowego, jako porucznik 5 Pułku Ułanów. Za męstwo został odznaczony krzyżem Virtuti Militari. Podczas powstania styczniowego, jako zarządca majątku w Pieskowej Skale, pomagał w planowaniu przemarszów oddziałów powstańczych, zaopatrywał powstańców w żywność i broń oraz udzielał schronienia powstańcom.

Jeszcze podczas powstania listopadowego zaprzyjaźnił się z Leonem Bończa-Rutkowskim. Po klęsce powstania obaj wyjechali z Warszawy. Stanisław Novak został zarządcą zamku w Pieskowej Skale, a jego przyjaciel, najpierw majątku Braciejówka koło Olkusza, a potem od 1859 roku zarządcą dworu w pobliskim Głanowie.

Z kolei Leon hrabia Bończa-Rutkowski podczas powstania listopadowego dosłużył się stopnia porucznika w 13 pułku piechoty liniowej. Wsławił się walecznością 25.11.1831 roku w bitwie pod Grochowem, za co był odznaczony Złotym Krzyżem Virtuti Militari. Był ranny, po rekonwalescencji został zwolniony z wojska i powrócił w rodzinne strony pod Miechów. Ponieważ rodzinny majątek podupadł, z polecenia przełożonej klasztoru norbertanek w Imbramowicach, objął dzierżawę majątku Braciejówka w powiecie olkuskim, a około 1859 roku został dzierżawcą należącego do klasztoru majątku Głanów, który wcześniej prowadził jego bliski przyjaciel Stanisław Novak. Towarzysze walk 1831 roku postanowili swą przyjaźń dodatkowo związać małżeństwem dzieci: Maria Rutkowska wyszła za Konstantego Novaka (usynowiony bratanek Stanisława Novaka). Dodatkowo przyrzekli sobie, że spoczną we wspólnej mogile. Gdy wybuchło powstanie styczniowe Rutkowscy włączyli się do tej walki. Mieczysław Novak, wnuk Leona, pisał

¹⁴⁵⁾ J. Sypień, Dwory szlacheckie ziemi olkuskiej, Olkusz 2012, s.47

później o swym dziadku: „... Będąc już w wieku podeszłym nie brał czynnego udziału w powstaniu, tylko jego syn Teofil i siostrzeniec Filipowski Bronisław służyli sprawie pod Langiewiczem.

Kiedy wojska rosyjskie zaatakowały jego dwór w Głanowie, w którym schronili się powstańcy, Leon Rutkowski, jako doświadczony wojskowy włączył się do walki i praktycznie przejął dowodzenie obroną dworu. Gdy Rosjanie odstąpili od oblężenia dworu, który wcześniej podpalili, Leon Rutkowski wyszedł, aby zaczerpnąć powietrza. Wtedy został śmiertelnie postrzelony przez zapóźnionych żołnierzy rosyjskich. Kilka godzin później zmarł. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Imbramowicach”¹⁴⁶⁾.

13. 4. Tablica pamiątkowa na ogrodzeniu dworu w Głanowie.

Na kamiennym ogrodzeniu dworu w Głanowie, w dniu 15 sierpnia 2013 roku, w ramach obchodów 150. rocznicy Powstania Styczniowego, została odsłonięta pamiątkowa tablica ufundowana przez rodzinę Novaków i władze gminy Trzyciąż.

Na metalowej tablicy, u góry znajduje się wizerunek orła wzbijającego się do lotu ze skrzyżowanych kos i sztandarów z krzyżem oraz napis: „Pamięci uczestników/bohaterskiej obrony/dworu w Głanowie/w dniu/15 sierpnia 1863 r./w 150 rocznicę/powstania styczniowego/Społeczeństwo/gminy Trzyciąż//” Tablica upamiętnia obronę dworu w Głanowie podczas powstania styczniowego. (opis powyżej).

Te powstańcze wydarzenia zostały uwiecznione przez Artura Grottgera na obrazie „Obrona dworu w Głanowie”, który znajduje się w Muzeum Narodowym w Krakowie. Prawdopodobnie znany rysunek Grottgera „Obrona dworu” z cyklu „Polonia” też jest inspirowany autentycznym wydarzeniem, czyli obroną głanowskiego dworu. Obraz powstał na podstawie opowiadań, Konstantego Nowáka, który znał Grottgera jeszcze z okresu studiów w Wiedniu, a podczas powstania był zarządcą majątku w Gotkowicach i zarazem zięciem Leona Rutkowskiego.

¹⁴⁶⁾ tamże

ROZDZIAŁ XIV

Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z pierwszą wojną światową.

14. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z pierwszą wojną światową.

14. 1. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Zadrożu

W lesie na południowy zachód od zabudowań wsi Zadroże znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Cmentarz ma kształt prostokąta zamkniętego łukiem od strony południowej. Nekropolia jest ogrodzona metalowym płotem ustawionym na pozostałościach ziemnego wału, który otaczał cmentarz.

Główny element cmentarza stanowi ziemny kopiec, na którym ustawione są trzy drewniane krzyże łańskie. Po bokach kopca rozmieszczone są dwa krzyże prawosławne.

Od wejścia na cmentarz do kopca prowadzi alejka, po obu jej stronach rozmieszczonych jest po 5 zbiorowych mogił z drewnianymi krzyżami. Pod sosną rosnącą w środkowej części cmentarza ustawiony jest metalowy krzyż.¹⁴⁷⁾

Przy wejściu na cmentarz znajduje się tablica informacyjna. U góry znajdują się krzyże nagrobne, poniżej plan cmentarza i tekst: „Cmentarz Wojenny w Zadrożu/ Wierni przysiędzą i obowiązki/W boju krew swoją i życie oddali/ Bez względu na to, czy na dziejów szali/ Wrogiem nam, czy też przyjacielem byli/Jako żołnierze wzorowi na wieczną pamięć zasłużyli/ H.H./ Projekt cmentarza z 1917 r./ Cmentarz był projektowany i zbudowany/ przez Kreigsgraber – Abteilung des k.u.k./ Kreiskommandos Olkusz w 1917-18 r./ jako cmentarz nr. 5 w Sułoszowej./ Spoczywają tu żołnierze 1 armii Austro/ Węgierskiej z V Pozońskiego/X Przemyskiego korpusu, narodowości/ węgierskiej, polskiej, czeskiej, słowackiej,/ niemieckiej i ukraińskiej oraz żołnierze/9 armii Rosyjskiej z korpusu Gwardii/ (Grenadierski i Semenowski pułk lejb gwardii), którzy polegli w czasie walk trwających na/ tym terenie w listopadzie 1914 r./ Na cmentarzu znajduje się jedna imienna/ mogiła, kpt. Turnera z 12 pułku piechoty”.

Według informacji dostarczonych przez okolicznych mieszkańców, dwie wydzielone mogiły są grobami oficerów.

Według danych z 1939 roku na cmentarzu spoczywały szczątki 849 żołnierzy z armii austro-węgierskiej, 201 z armii rosyjskiej i 4 o nieustalonej przynależności armijnej. Na cmentarz wojenny w Zadrożu w okresie międzywojennym przenoszono szczątki z mogił z innych miejscowości min. z Saspowa (700), Sułoszowej (ok. 190) i Pieskowej Skały (66). Spośród pochowanych tu żołnierzy, poza wspomnianym kapitanem Turnerem, udało się zidentyfikować jeszcze sześć osób, żołnierzy armii austrowęgierskiej. Są to: Franciszek Kozioł, korporal Franz Schwarz, Josef Sliwerak, Jan Stankiewicz, Sandor Stark i Jan Stromliewice. Osoby niezidentyfikowane (1047).¹⁴⁸⁾

147) Numer ewidencyjny 1212060-002

148) K. Orman, P. Orman, Wielka wojna na Jurze. Przebieg wydarzeń i cmentarze wojenne I wojny światowej między Krakowem a Częstochową, Kraków 2008, s. 167-168

Pochowani na tym cmentarzu, to polegli podczas Bitwy Jurajskiej, jaka rozgrywała się na tym terenie od połowy listopada do połowy grudnia 1914 roku. W ogólnym zarysie linia frontu na terenie powiatu olkuskiego przebiegała przez Żarki, Włodowice, Kromolów, Pilicę i Wolbrom, a na terenie obecnego powiatu olkuskiego wzdłuż linii: Wolbrom, Gołaczewy, Jangrot, Zadroże, a potem Sułoszowa i Skała, gdzie linia frontu skręcała na wschód.

Od połowy listopada krwawe walki toczyły się w okolicach miejscowości Jangrot i Zadroże oraz w okolicach Pilicy. Dzień później, 17 listopada walki przybrały na sile. W rejonie Skały rozpoczął się kontratak wojsk austro-węgierskich, które zajęły wzgórza na południowy wschód od Wolbromia. Węgierska 37 Dywizja Piechoty Honvedu toczyła zacięty bój w okolicach Jangrota, a 5 Dywizja Piechoty po ciężkich walkach zajęła Gołaczewy. Dzień później po ostrzale artyleryjskim podjęto nieudany szturm na Wolbrom.

Po 23 listopada krwawe walki pozycyjne były nadal prowadzone w rejonie Zadroża, a po dwudniowej przerwie także w rejonie wsi Jangrot. W dniu 28 listopada wojska austriackie zaatakowały pozycje rosyjskie w rejonie Mszany Dolnej, co zmusiło obie armie do przegrupowania sił. Bitwa jurajska dobiegała końca.¹⁴⁹⁾

14. 2. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Jangrocie - Cieplicach

Cmentarz znajduje się na terenie leśnym, przy asfaltowej drodze prowadzącej do kolonii Cieplice. Ma kształt wydłużonego prostokąta i jest ogrodzony płotem z metalowych sztachet. Pierwotnie cmentarz ogrodzony był prawdopodobnie ziemnym wałem. Przy wejściu na cmentarz, od strony wschodniej, znajduje się tablica informacyjna wykonana w ramach projektu Szlaku Frontu Wschodniego I wojny światowej. Do ogrodzenia cmentarza przymocowana jest metalowa tablica z napisem: „PAMIĘCI/ POLEGŁYCH W 1914 ROKU/ŻOŁNIERZY/WĘGIERSKICH/ ROSYJSKICH/I AUSTRIACKICH”.¹⁵⁰⁾

Na cmentarzu znajdują się dwa rzędy drewnianych krzyży, wśród których można wyróżnić stare krzyże łacińskie oraz ustawione w 2009 roku krzyże dwuramienne i łacińskie z dwuspadowym daszkiem. Na jednym ze starszych krzyży można odczytać inskrypcję: „ŻOŁNIERZ WĘGIERSKI JANOS BALACS”, na kilku innych można odczytać tylko datę śmierci, czyli 1914. W głębi cmentarza znajduje się krzyż z metalowych rur z pasyjką oraz postawiony w 2014 roku drewniany krzyż z metalową tabliczką z napisem: „Oravci/padłym/vo Velkej vojne/1914 Jangrot 2014//”. Krzyż z tablicą został odsłonięty 11 listopada 2014 roku w ramach obchodów Święta Niepodległości. W uroczystości udział wzięli przedstawiciele władz lokalnych z wójtem Romanem Żelaznym, delegacje ze słowackiego rejonu Orawy wraz z przedstawicielami władz oraz rodziny pochowanych tutaj żołnierzy i mieszkańcy gminy Trzyciąż. Podczas uroczystości złożono kwiaty i zapalono znicze pod krzyżem upamiętniającym poległych z regionu Orawy oraz odczytano nazwiska poległych.

149) Tamże s.75-93

150) Numer ewidencyjny 1212060-001

Na cmentarzu w Jangrocie – Cieplicach pochowano żołnierzy z armii austro-węgierskiej i rosyjskiej, poległych jesienią 1914 roku podczas Bitwy Jurańskiej. Są tu pochowani Węgrzy, Słowacy, Czesi, Polacy, Żydzi, Austriacy, a nawet Włosi. W okresie dwudziestolecia międzywojennego przenoszono tu szczątki min. z cmentarza Jangrot II, cmentarza w Michałowce oraz prawdopodobnie cmentarza w Braciejówce.¹⁵¹⁾

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Jangrocie - Cieplicach.

fol. Jacek Sypień

Zidentyfikowani żołnierze armii austro-węgierskiej (181) pochowani na tym cmentarzu to: Karl Bauer, Józef Blanko, korporal Josef Bucinski, N. Budinski, Józef Buguński, Giovanni Coppari, Paul Ghot, Józef Grzan, Lenta Halkbar, Józef Hanko, Slovan Horner, Cluta Hrakbar, Andreas Hwanik, Imek?, Andreas Istvanik, Vinzenz Kmety, Martin Miklanek, Karol Nemeth, Józef Novatkia, Anton Panek, Józef Piecko, Józef Pikko, Paul Pohl, Josef Scokuc, Janos Scikno, Józef Slinczak, Banka Sovczoc [Sovzow], Josef Szlivrasek, Imnek Sztembo, Janos Tombacz, Josef Trzan, Georg Ugowoj, Karl Ulesa, Michael Vrba, Paus [Paul?] Walka, Rodaj Windicek, Istvan Andras, Georg Andrejeska, Michael Andrejeska, Janos Bacsza, Janos Balazs, Lorenz Bartell, korporal Gyula Beck, Adam Belany, Janos Benka, Andreas Betak, Josef Binka, Tomas Blaha, Paul

151) K. Orman, P. Orman, *Wielka wojna na Jurze. Przebieg wydarzeń i cmentarze wojenne I wojny światowej między Krakowem a Częstochową*, Kraków 2008, s. 165-167, 243-246

Blincher, Jakob Bosko, trębacz Josef Brezowski, Istvan Cazso, Mathias Csambor, Josef Csiesmanecz, Andreas Csiszarik, Josef Czabak, Istvan Czibulka, Josef Dedynszki, Janos Docskal, Peter Dudiak, Paul Figura, Fulop Frolo, Karl Fuchs, Janos Galanszki, korporal Frygiesz Galisz, Janos Galjowsky, Vinzenz Glet, Janos Gyurcso, Josef Hajek, Mor Herzka, Fr. Heszpodarik, sierżant Josef Hlavek, sierżant Istvan Holos, Istvan Hornyak, Ferdynand Horvath, Josef Hrehus, Alajas Hudik, Samuel Hycza, Istvan Jancsik, Istvan Janik, Adam Janosik, Anton Jiricsek, Michael Jurkech, freiter Andreas Kadlec, Janos Kalina, plutonowy Josef Kalinczky, porucznik Teodor Kallay, Fedor Kally, Karl Kasperek, Janos Katrenczik, Janos Katruk, Samu Kern, Josef Kiries, porucznik Istvan Kopacs, Sandor Kormenty, Zoltan Kovacz, Michael Kozar, Ignatz Kozik, Martin Krisztek, Istvan Krosiak, Janos Krpecz, plutonowy Reszo Kubik, Michael Kubinski, Istvan Kuczek, Janos Kudla, Paul Kuffa, Sidorja Kukucska, Andreas Kulisch, Janos Kusik, Josef Labgyik, Istvan Lukos, Michael Madovi, nadporucznik Alfons Marcis, Alfred Marczis, Gyula Marschowski, Istvan Martikan, Czerweny Matlak, Janos Mihala, Rudolf Mikus, korporal Elias Minoj, Adam Mnich,

Franz Mnich, sierżant Michael Mrkvicza, Janos Pavincza, Sandor Pavlovics, Matias Peldik, Istvan Peterecz, Janos Petras, Andreas Pieczka, Rudolf Pioko, leutnant Rudolf Piwko, Istvan Placsko, G. Pocsorek, Kristof Podoljak, Janos Pongracz, korporal Andrea Ponistia, Michael Prebaticzky, Peter Priezorny, Istvan Prihoda, Adam Puno, Istvan Roszma, Georg Sefcsik, Istvan Simala, Bela Simko, Jonas Stanko, Fr. Stefaniedesz, Janos Stefanka, Andreas Stilik, Janos Subert, Zsidek Sugar, Josef Sziplak, Janos Szkala, Anton Szlaskowan, Istvan Szmolka, Harl Szroka, Josef Szurak, Josef Szvitek, Istvan Szvitok, Istvan Tomcsala, plutonowy Michael Tomik, Josef Trska, Janos Varga, Balint Voitecs, Josef Volach, Paul Weiss, plutonowy Gyula Waiszfeld, Paul Zakopcsanik, Viktor Zsidek, Josef Hiszka, Georg Latinovich, Sandor Matis, Johann Obertal, zugsführer August Rakaj, Johann Smidzsar, Pankratz Szlezak, Georg Zeleka, Josef Cisowsky, Theodor Civolka, Alois Holesek, Franz Klimsa, Johann Kolada.

Osoby Niezidentyfikowane (2364), w tym armia austro-węgierska (1833), armia rosyjska (531).¹⁵²⁾

Cmentarz wojenny
z I wojny światowej
w Jangrocie - Cieplicach.

fol. Jacek Sypień

¹⁵²⁾ <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/131> (dostęp 15.08.2015)

ROZDZIAŁ XV

Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z drugą wojną światową.

15. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z drugą wojną światową.

15. 1. Mogiła trzech ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Zadrożu

Na cmentarzu parafialnym w Zadrożu znajduje się zbiorowa mogiła trzech osób rozstrzelanych w 1943 roku przez Niemców. Na nagrobku z lastriko, znajduje się pionowa prostokątna płyta z czarnym krzyżem i tablicą z napisem: „Ś.P./JAN LIPA/APOLONIA LIPA/JAN KALETA/ZGINĘLI ŚMIERCIAŃ TRAGICZNĄ ROZSTRZELANI/PRZEZ OKUPANTA W DNIU 20.IX.1943/JEZU UFAM TOBIE”. W tym grobie pochowane są osoby rozstrzelane przez Gestapo we wrześniu 1943 roku w Wielmoży. Zwłoki rozstrzelanych pierwotnie zostały zakopane w miejscu stracenia, w 1945 roku zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz parafialny w Zadrożu.¹⁵³⁾

15. 2. Grób Aleksandra Krzywdy w Zadrożu

Na cmentarzu parafialnym w Zadrożu znajduje się nagrobek z lastriko, na którym umieszczona jest granitowa tablica pamiątkowa. Pochowany jest tu Aleksander Krzywda, który został zamordowany przez Niemców w 1941 roku.¹⁵⁴⁾

15. 3. Groby osób rozstrzelanych w Michałowce na cmentarzu w Jangrocie

Na cmentarzu parafialnym w Jangrocie znajdują się trzy mogiły, w których zostały pochowane osoby rozstrzelane przez hitlerowców w Michałowce w 1942 roku. Powodem rozstrzelania była przynależność do ruchu oporu i odmowa wyjazdu na roboty przymusowe do Niemiec.¹⁵⁵⁾

15. 4. Mogiła Janiny i Franciszki Domagała, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie

Na cmentarzu parafialnym w Jangrocie znajduje się mogiła, dwóch mieszanek tej wsi zamordowanych podczas pacyfikacji Trzyciąża. Na pionowej tablicy znajduje się napis: „Ś.P./ JANINA DOMAGAŁA/ ŻYŁA LAT 28/ FRANCISZKA DOMAGAŁA/ ŻYŁA LAT 56/ ZGINĘŁY TRAGICZNIE W CZASIE WOJNY/ W DNIU 07.08.1944”.

Janina i Franciszka Domagała zostały zamordowane 7 sierpnia 1944 roku przez okupanta niemieckiego w czasie pacyfikacji wsi Trzyciąż, kiedy rozstrzelano 14 osób. W 1945 roku ich zwłoki ekshumowano i pochowano na cmentarzu parafialnym w Jangrocie.¹⁵⁶⁾

153) Numer ewidencyjny 1212060-011. Na podstawie: <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/129>

154) Numer ewidencyjny 1212060-002 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

155) Numer ewidencyjny 1212060-003 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

156) Numer ewidencyjny 1212060-009 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

15. 5. Mogiła Jana i Józefa Latałów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie

Na cmentarzu parafialnym w Jangrocie znajduje się mogiła z nagrobkiem z lastryko. Na pionowej płycie jest tablica z napisem: „Ś. † P./JAN i JÓZEF/LATAŁA/ZGINĘLI ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ/ W DN. 7 VIII 1944/DROGIM OJCOM/DZIECI”.¹⁵⁷⁾

Jan i Józef Latała zostali zamordowani 7 sierpnia 1944 roku przez okupanta niemieckiego w czasie pacyfikacji wsi Trzyciąż. W 1945 roku ich zwłoki ekshumowano i pochowano na cmentarzu parafialnym w Jangrocie.

15. 6. Mogiła Anny Gajdy i Michaliny Petlic, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie

Na cmentarzu w Jangrocie znajduje się mogiła ziemna w betonowym obramowaniu. Na mogile znajduje się metalowy krzyż ze zdobieniami oraz pasyjką na skrzyżowaniu ramion.¹⁵⁸⁾

Pochowane tu Anna Gajda i Michalina Petlic zostały zamordowane 7 sierpnia 1944 roku przez okupanta niemieckiego w czasie pacyfikacji wsi Trzyciąż. W 1945 roku ich zwłoki ekshumowano i pochowano na cmentarzu parafialnym w Jangrocie.

15. 7. Mogiła Stefana Pałki, ofiary terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie

Na cmentarzu w Jangrocie znajduje się mogiła z betonową płytą i metalowym krzyżem. Na krzyżu umieszczona jest tabliczka z napisem: „Ś. † P./ STEFAN PAŁKA/ ZGINAŁ ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ w 1944/ POKÓJ JEGO DUSZY”. Stefan Pałka, uchodźca z Wołynia, został zastrzelony w dniu 16 czerwca 1944 roku w Michałowce przez komendanta posterunku żandarmerii w Wolbromiu.¹⁵⁹⁾

15. 8. Grób Kazimierza i Stefanii Lorenzów - ofiar pacyfikacji Trzyciąża

Na cmentarzu w Jangrocie znajduje się mogiła ziemna z drewnianym krzyżem i metalową tablicą pamiątkową. Pochowano tu Kazimierza Lorenza i Stefanię Lorenz - ofiary pacyfikacji Trzyciąża w 1944 roku. Kazimierz Lorenz był leśniczym. W jego leśniczówce „Smolanka” koło Trzyciąża ulokował się sztab 116 pp Armii Krajowej. Po potyczce, jaka miała miejsce 6 sierpnia 1944 roku, leśniczy wraz z żoną zostali aresztowani przez Niemców i po torturach dzień później rozstrzelani.¹⁶⁰⁾

157) Numer ewidencyjny 1212060-008<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

158) Numer ewidencyjny 1212060-007<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

159) Numer ewidencyjny 1212060-012<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

160) Numer ewidencyjny 1212060-010<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

15. 9. Mogiła Anny i Stefana Baranów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Imbramowicach

Na cmentarzu w Imbramowicach znajduje się mogiła ziemna w betonowym obramowaniu. Na pionowej płycie z metalowym medalionem z głową Chrystusa widnieje inskrypcja: „Ś. † P./ STEFAN BARAN/ LAT 21 I SIOSTRA JEGO/ ANNA LAT 19/ ZAMORDOWANI 25 LISTOPADA 1943 R./ PRZEZ ŻOŁDAKÓW NIEMIECKICH/ W CZASIE DRUGIEJ WOJNY/ ŚWIATOWEJ/ NIEWINNE OFIARY BESTIALSKIEGO MORDU/ NIECH BĘDĄ PRZESTROGĄ DLA POTOMNYCH/ JAK TRZEBA CZCIĆ WOLNOŚĆ I NIEPODLEGŁOŚĆ/ OJCZYZNY”.¹⁶¹⁾

W grobie pochowano rodzeństwo Annę i Stefana Baranów, zabitych przez okupanta niemieckiego 25 listopada 1943 roku. W ich domu była ukryta broń i amunicja przez jednego z partyzantów AK. Podczas niespodziewanej rewizji partyzant zdołał uciec przez okno, ale Niemcy odnaleźli ukrytą broń i rozstrzelali oboje rodzeństwa.

15. 10. Mogiła Romów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Imbramowicach

Na cmentarzu w Imbramowicach znajduje się mogiła ziemna ogrodzona metalowym płotkiem. Na mogile znajduje się metalowy krzyż oraz tablica pamiątkowa ufundowana w 2013 roku.¹⁶²⁾

Pochowano tu Romów rozstrzelanych przez niemieckich żandarmów w lutym 1943 roku w Imbramowicach. Pogrzebano tu 50 osób z wędrownego taboru cygańskiego. 43 osoby rozstrzelano w Imbramowicach 2 lutego 1943 roku, a siedem ujęto w Wolbromiu w dniu 3 lutego 1943 roku. Wśród rozstrzelanych miała się znajdować rodzina Kwiatkowskich. Podczas spotkania, jakie odbyło się w dniu 28 maja 2012 roku w Urzędzie Gminy w Trzyciążu, Roman Kwiatkowski - prezes Zarządu Stowarzyszenia Romów w Polsce, Józef Jochymczyk Merstein - wiceprezes oraz dr Tadeusz Czekaj - dyrektor Romskiego Instytutu Historycznego, w rozmowie z wójtem gminy Trzyciąż ustalili, że Stowarzyszenie ufunduje płytę nagrobną mającą trwale upamiętnić miejsce pochówku Romów. Płyta została wykonana i zamontowana w 2013 roku.

Geneza i przebieg mordu znane są przede wszystkim z relacji mieszkanki Imbramowic Józefy Orczyk. Wspominała ona, że zimą na początku 1943 roku w Imbramowicach stanął cygański tabor. Romskie rodziny zamieszkały u miejscowych gospodarzy. Wieczorem 2 lutego 1943 roku do tzw. Górnej Kolonii w Imbramowicach przybyła niemiecka ekspedycja karna. Niemcom towarzyszyli polscy „granatowi policjanci”. W tym czasie w Imbramowicach przebywali niemal wyłącznie romscy mężczyźni i dzieci, gdyż kobiety udały się po nową dostawę odzieży na handel.

Niemcy spędzili grupę polskich chłopów do sadu należącego do Jana Brzychcyka – gospodarza, który trzymał w swoim obejściu największą liczbę Romów. Mężczyznom polecono wykopać w sadzie zbiorowy grób o wymiarach około 6 na 6 metrów. Jednocześnie rozpoczęła się masakra

161) Numer ewidencyjny 1212060-006 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

162) Numer ewidencyjny 1212060-005 <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

ludności romskiej. Osoby dorosłe ustawiano czwórkami i rozstrzeliwano, dzieciom rozbijano głowy o narożnik budynku. Grupę Romów, która ukrywała się w piwnicy domu Jana Brzychcyka Niemcy zabili granatami. Po zakończeniu masakry mieszkańcom Imbramowic rozkazano zebrać zwłoki zamordowanych i pogrzebać w sadzie Brzychcyka. Wiele ofiar dawało wciąż oznaki życia, lecz Niemcy rozkazali zakopać rannych żywcem. W 1945 roku ciała pomordowanych Romów zostały ekshumowane i przeniesione do zbiorowego grobu na imbramowskim cmentarzu. W latach 70. grób został otoczony płotkiem z metalowych płaskowników. W 2013 roku władze gminy Trzyciąż w porozumieniu z przedstawicielami społeczności romskiej odnowiły grób i zamontowały pamiątkową tablicę.¹⁶³⁾

15. 11. Pomnik ofiar pacyfikacji Trzyciąża

W centrum Trzyciąża, przed budynkiem Urzędu Gminy, znajduje się obelisk z tablicą upamiętniającą ofiary pacyfikacji Trzyciąża w sierpniu 1944 roku. Na prostopadłościennym obelisku, na schodkowej podstawie znajduje się krzyż i pamiątkowa tablica z nazwiskami ofiar pacyfikacji wsi. Na pomniku widnieje napis: „Pamięci 14 mieszkańców Trzyciąża/rozstrzelanych przez okupanta/niemieckiego w czasie pacyfikacji/w dniu 7 sierpnia 1944 r./zginęli wówczas/Franciszka Domagała/Janina Domagała/Magdalena Gamrat/Helena Gamrat/Anna Gajda/Jan Kulis/Jan Latała/Józef Latała/Kazimierz Lorenz/Stefania Lorenz/Michalina Petlic/Andrzej Półtorak/Jan Ratuszny/Stanisław Ratuszny//”.

Obelisk został ufundowany w 1964 roku i odnowiony w 2010 roku w ramach projektu Odnowa Centrum Trzyciąża. W październiku 2010 roku akt „Dla pamięci przyszłych pokoleń”, opisujący prace przy Odnowie Centrum Trzyciąża, został podpisany przez władze wojewódzkie i samorządowe, opatrzony pieczęcią herbową gminy odcisniętą w laku i umieszczony w nikłowej tubie, która została zamurowana pod pomnikiem upamiętniającym pacyfikację wsi Trzyciąż w 1944 roku.

Pomnik ofiar pacyfikacji Trzyciąża.

for. Jacek Sypień

163) Zbrodnia w Imbramowicach (w): https://pl.wikipedia.org/wiki/Zbrodnia_w_Imbramowicach (dostęp 14.06.2015)

Pacyfikacja Trzyciąża była wynikiem wcześniejszej potyczki żołnierzy Wehrmachtu i policji niemieckiej z oddziałem Armii Krajowej. Na początku sierpnia w wiejskiej leśniczówce „Smolanka” koło Trzyciąża ulokował się sztab 116 pp Armii Krajowej z radiostacją. Niemcy, którzy zostali o tym poinformowani lub sprowokowani, ponoć przez przypadkowy wystrzał wartownika, w dniu 6 sierpnia zaatakowali partyzantów. Ci jednak zdołali odeprzeć atak. Niemcy z niewielkimi stratami wycofali się do pobliskiej wsi i wrócili z większym oddziałem. W tym czasie oddział AK opuścił leśniczówkę, a na miejscu zostali tylko jej mieszkańcy.¹⁶⁴⁾ Niemcy aresztowali leśniczego Lorenza wraz z żoną i przewieźli ich na posterunek policji we wsi Jangrot, gdzie byli torturowani. Następnego dnia (7 sierpnia), małżeństwo zostało z powrotem przewiezione do leśniczówki, gdzie ich rozstrzelano, a budynek leśniczówki został spalony. Niemcy wracając z leśniczówki przez wieś rozstrzelali napotkanych ludzi, niektórych wyciągali siłą z domów. Tak zginęło 12 mieszkańców Trzyciąża. Po zakończonej akcji Niemcy wydali rozkaz, aby zabitych pochowano w miejscu zastrzelenia. Zostało do tego wyznaczonych kilku mężczyzn. Po kilku miesiącach zwłoki ofiar pacyfikacji zostały ekshumowane i pochowane na cmentarzu w Jangrocie.

15. 12. Obelisk upamiętniający ofiary II wojny światowej z Zadroża

W centrum wsi stoi pomnik ku czci ofiar terroru niemieckiego odsłonięty w 1969 roku, a w 1973 roku uzupełniony o ziemię z pól walk partyzanckich w okolicy. W 1969 roku podczas obchodów 700-lecia wsi Zadroże uczczono również pamięć pomordowanych mieszkańców Zadroża w okresie okupacji hitlerowskiej przez postawienie głazu pamiątkowego przed Domem Ludowym. W cokole obelisku umieszczono w urnach ziemię z pola walki i martyrologii z powiatu olkuskiego. Ziemię przyniosły sztafety młodzieżowe. Na kamiennym obelisku znajdują się trzy tablice pamiątkowe z napisami: „Uczestnikom walk o wolność i demokrację oraz ofiarom hitlerowskiego terroru w okresie 1939 – 1945 w hołdzie mieszkańcy Zadroża w 700 lecie lokalizacji wsi Zadroże Wrzesień 1969”. Na następnej tablicy widnieje napis: „Tu złożono ziemię z pola walk i męczeństwa Woli Libertowskiej, Udorza, Poręby Dzierżnej, Trzyciąża, Barbarki, Wielmoży. 10.06.1973 r.” Na trzeciej tablicy jest napis: „Polska Rzeczpospolita Ludowa za udział mieszkańców w walkach partyzanckich z niemieckim okupantem Rada Państwa nadaje Krzyż Partyzancki. Przewodniczący Rady Państwa Henryk Jabłoński. Warszawa, 24 kwiecień 1985 r.”.

164) Szczegółowy opis potyczki można znaleźć w książce *Partyzanckie wspomnienia*, zeszyt II, red. J. Jarno, Z. Mędrek, S. Sowula, Olkusz 2004, s.87-92

ROZDZIAŁ XVI

Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z okresem po 1945 roku.

16. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z okresem po 1945 roku.

16. 1. Mogiła Adama Tarnowskiego, ofiary terroru stalinowskiego z 1946 roku w Jangrocie

Na cmentarzu w Jangrocie znajduje się mogiła ziemna z drewnianym krzyżem. Na krzyżu umieszczono metalową tabliczkę z napisem: „Ś. † P./ ADAM TARNOWSKI/ps. MICHAŁ PIECHOWIAK/ur. 27.XI.1911 w Warszawie/ ZAMORDOWANY PRZEZ UB/ dn. 10.X.1946 r./ POKÓJ JEGO DUSZY”.¹⁶⁵⁾

Pochowano tu Adama Antoniego Tarnowskiego, używającego w czasie wojny nazwiska Michał Piechowiak, profesora Gimnazjum Rolniczego w Trzyciążu, zabitego przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa w dniu 10 października 1946 roku. W księgach USC w Trzyciążu akt zgonu został wpisany dopiero w 1947 roku. Czytamy w nim: „Adam Antoni Tarnowski, w czasie wojny używający pseudonimu Michał Piechowiak, urodzony w 1911 roku w Warszawie, kawaler, syn Stanisławy z Łąckich i Stanisława Tarnowskiego, profesor gimnazjum rolniczego w Trzyciążu. Zmarł 10.10.1946 roku o szóstej.” Jest nawet jego przedwojenny adres, Marszałkowska 1699. Z kolei w księdze nieistniejącej już szkoły rolniczej w Trzyciążu, pod datą 17 października 1946 roku widnieje lakoniczny wpis: “Do dyrektora szkoły zgłosiło się dwóch młodych mężczyzn w czapkach akademickich oraz kobieta i poprosili o widzenie się z Michałem Piechowiakiem. Zastąpiłem go na lekcji i skierowałem ich do jego pokoju. Po chwili z pokoju rozległ się jeden wystrzał, a potem trzy, które zabiły Piechowiaka, nauczyciela i przyjaciela młodzieży, którego bardzo lubili uczniowie”. Jakie były kulisy zastrzelenia Adma Tarnowskiego vel Michała Piechowiaka przez UB? Był on organizatorem i kierownikiem powiatowych struktur Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, czyli organizacji konspiracyjnej założonej w 1945 roku. Został zastrzelony podczas aresztowania przez UB.

165) Numer ewidencyjny 1212060-013<http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>

16. 2. Tablica pamiątkowa prof. Zygmunta Novaka

Przy wejściu do dworu w Tarnawie znajduje się drewniana tablica pamiątkowa z napisem: „W tym domu urodził się, żył i działał/Zygmunt Novak/1897 – 1972/Profesor architektury krajobrazu/uczony, wspaniały człowiek/15 czerwca 1982 Uczniowie//”¹⁶⁶⁾

W maju 1973 roku, w pierwszą rocznicę śmierci prof. Zygmunta Novaka, w Krakowie i Ojcowie odbyła się sesja naukowa „Problematyka rozwoju obszarów wymagających ochrony ze względów przyrodniczych” poświęcona Jego pamięci. Rok później, w 1974 roku został ustanowiony „Medal pamięci Zygmunta Novaka”, nadawany corocznie przez Komisję Urbanistyki i Architektury PAN. W 1982 roku, w 10. rocznicę śmierci prof. Novaka uczniowie i współpracownicy wmurowali pamiątkową tablicę na ścianie dworu w Tarnawie. W 2009 roku Zespół Szkół w Trzyciążu otrzymał imię prof. Zygmunta Novaka.¹⁶⁷⁾

16. 3. Tablica upamiętniająca oddanie remizy OSP w Suchej

W 1975 roku, podczas oficjalnego oddania remizy OSP Sucha, w budynku została odsłonięta metalowa tablica z nazwiskami osób zaangażowanych w budowę nowej remizy. Na tablicy z metalowym godłem państwowym (od góry) jest napis: „XXXV lat OSP w Suchej/1940 – 1975/ inicjatorzy i budowniczości remizy/strażackiej w Suchej/”, a następnie wymienione są nazwiska członków zarządu i druhow OSP Sucha zaangażowanych w budowę remizy.

¹⁶⁶⁾ Obszerny biogram prof. Zygmunta Novaka znajduje się na str 23-25 książki

¹⁶⁷⁾ J. Sypień, Dwory szlacheckie ziemi olkuskiej, Olkusz 2013, s. 48

ROZDZIAŁ XVII

Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z bitwą pod Wiedniem i powstaniem styczniowym.

17. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z bitwą pod Wiedniem i powstaniem styczniowym.

17. 1. Ołtarz główny i nawiązanie do bitwy pod Wiedniem.

Neogotycki kościół w Bolesławiu ukończono w 1906 roku. Jego wystrój rzeźbiarski wykonano pod kierunkiem olkuskiego artysty Pawła Turbasa (1851-1921), który studiował w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych w czasach, gdy jej dyrektorem był Jan Matejko.

Na naszą szczególną uwagę zasługuje ołtarz główny w kościele, który nawiązuje kompozycyjnie do krakowskiego ołtarza Wita Stwosza. W centralnym miejscu widzimy Najświętszą Pannę z Dzieciątkiem siedzącą na tronie, czyli Królową Korony Polskiej. U jej stóp klęczą odziani w zbroje, triumfujący nad Turkami w bitwie pod Wiedniem (1683 roku), król Jan III Sobieski oraz towarzyszy pancerni – czyli husarz.

Jest to jedyny tego typu ołtarz w Polsce.

Ołtarz główny w neogotyckim kościele w Bolesławiu.

for. Olgerd Dziechciarz

17. 2. Polana Nullo

Wieś Krzykawka znana jest ze słynnej bitwy powstańczej, którą stoczył tu 5 maja 1863 roku 500-osobowy oddział płk. Józefa Miniewskiego z wojskami rosyjskimi księcia Szachowskiego. Oddział Miniewskiego był dobrze wyekwipowany i umundurowany, bo pieniądze na to dał hrabia Potocki z Krzeszowic. Polacy dysponowali np. 500 belgijskimi sztucerami i trzema armatkami. Mieli na wszystko pieniądze, więc nie musieli taszczyć ze sobą taborów. Także w Krzykawie, wedle relacji Franciszka Nowaka, posiadali srebro i złoto, którym płacili za owies, masło, jaja, sery czy baryłkę wódki. W skład wojsk powstańczych wchodził oddział Legii Cudzoziemskiej pod wodzą płk. Francesco Nullo - bohatera z czasów walk o zjednoczenie Włoch, przyjaciela Garibaldiego.

FRANCESCO NULLO (1826 -1863)

Urodził się w podalpejskim Bergamo. W 1848 roku, gdy Europa przeżywała zryw zwany Wiosną Ludów, walczył w okupowanym przez Austriaków Mediolanie. Miał wówczas sposobność poznać Adama Mickiewicza. Wieszczy tworzył wtedy we Włoszech polski legion, zwany zresztą Legionem Mickiewicza. Za zasługi na polu walki otrzymał Nullo stopień chorążego. W roku 1849, gdy lud rzymski ogłosił republikę, na Wieczne Miasto ciągnęli od północy Austriacy, a od południa wojska Królestwa Neapolu. Rzymu broniły oddziały Mazziniego i Legion Polski. Nullo, wówczas dowódca Lansjerów Śmierci, wykazał się niezwykłą odwagą. Tamte lata to także początek jego znajomości z Marianem Langiewiczem. Po upadku republiki wrócił do rodzinnego miasta. W 1860 roku należał do „Tysiąca czerwonych koszul” (z czego 200 przyprowadził z Bergamo). Towarzyszył słynnemu Giuseppe Garibaldiemu - wodzowi walczącemu o zjednoczenie Włoch w wyprawie na Sycylię. Wsławił się wtedy Nullo samotną konną szarżą na barykadę w Palermo. Rok później towarzyszył Garibaldiemu w marszu, którego celem był „Rzym albo śmierć”. Dostał się do niewoli, wypuszczony zeń powrócił do domu. W walkach o zjednoczenie włoskiego państwa dosłużył się stopnia pułkownika. W 1863 roku, na wieść, że w Polsce wybuchło powstanie, postanowił ruszyć z posiłkami dla walczącego w Małopolsce Langiewicza, gdyż: *„Dotychczas Polska nie słyszała nic więcej prócz platonicznego nawoływania do męstwa i oznak sympatii, których nie szczędzi jej Środkowa Europa. Powinniśmy uczynić teraz coś ponadto więcej, ponieważ Polacy nie ograniczyli się w prawieniu nam pięknych słówek, lecz przybywając tu odważnie stawiali na szali życie swoje”* (fragm. odezwy F. Nullo). Punkt zborny dla ochotników z Włoch był w Krakowie. Termin zbiórki wyznaczono na 1 maja 1863 roku. Nie wszystkim Włochom udało się dostać do Krakowa, gdyż Austriacy pamiętający nieszczęśliwe dla nich bitwy pod Magentą i Solferino, większość zatrzymali, by ich odesłać do Italii. Naszemu bohaterowi jakoś udało się zmylić czujność Austriaków. To wtedy dla niepoznaki zgolił swe słynne sięgające uszu wąsy. Dodajmy więc, że niezgodne z prawdą historyczną są obrazy pokazujące bitwę pod Krzykawką, na których malarze uwieczniają Nullo z sumiastym wąsem. Z szesnastką ochotników włoskich stworzył Legię Cudzoziemską (zwaną też czasami Legionem) i połączył ją z oddziałem płk. Józefa Miniewskiego. Od Rządu Narodowego obaj otrzymali mianowania na generałów, choć później Miniewski powrócił do stopnia pułkownika (tytuł generalski dla Nullo, którego ten nie przyjął, potwierdziła w 1919 roku Komisja Weryfikacyjna Weteranów). Nullo nie mógł dowodzić

tym oddziałem, bo nie znał języka polskiego. Odmówił więc ofiarowanego mu tytułu dowódcy. W skład owego Legionu, oprócz szesnastu Włochów, wchodziło jeszcze siedmiu Francuzów, ośmiu Polaków i osamotniony Infantczyk (niektóre źródła podają nieco inne liczby). Liczący ok. 500-600 ludzi oddział powstańczy opuścił Kraków 2 maja. Dzień później, maszerując lasami powstańcy przekroczyli granicę Kongresówki w okolicach Podlesia (k. Bolesławia). Czwartego maja miała miejsce pierwsza potyczka w Podlesiu (patrz dalej). Dzień później odbyła się tragiczna bitwa pod Krzykawką.

Miejscowa ludność (co przekazuje ks. J. Wiśniewski) podawała, że stacjonujący w Olkuszku Rosjanie, z księciem Aleksandrem Szachowskim na czele, dowiedzieli się o powstańcach od miejscowego chłopca, który zdradził. Gdy Moskale zaatakowali rebeliantów, ci skryli się za ziemnym wałem. Miniewski uformował linię obronną, z kompanią strzelców dowodzoną przez ppłk hrabiego Kazimierza Czapskiego, Legionem Cudzoziemskim po środku i żuawami na lewym skrzydle. Polacy szykowali się do ataku na bagnety, by wypłoszyć Rosjan z lasu. Ci jednak w tym czasie zostali wzmocnieni przez pieszych Kozaków. Nullo ponoć z cygarem w ustach, uśmiechnięty, jadąc wzdłuż polskich oddziałów, drwił sobie ze świszczących w powietrzu kul. Dosiadając konia starał się poderwać do ataku podległych mu żołnierzy jedynym znanym mu polskim zdaniem: „Naprzód, na bagnety”. Wtedy kula trafiła jego konia. Nullo zdołał wyswobodzić nogi ze strzemion, ale wtedy jedna z kul dosięgła również jego. Podskoczyli doń Clerici i żuaw Pikuziński, ale wtedy kolejny pocisk przebił rękę Polaka i trafił w serce Nulla. Pułkownik skonał na rękach Ludwika Caroli. Po jego śmierci w szeregi powstańców wkradł się popłoch. Wypierani przez Rosjan wycofywali się w kierunku rzeki Białej, w której wielu powstańców potonęło. Właśnie nad tą rzeką do niewoli dostało się 30 z nich, w tym 14 Francuzów i Włochów. Już pod Chechłem oddział poszedł w zupełną rozsypkę.

Pomnik płk. Francesco Nullo w Krzykawie.

for. Olgerd Dziechciarz

17. 3. Ludwik Caroli (1834 - 1865).

Tak jak Nullo urodził się Luigi, czyli Ludwik Caroli w Bergamo. Młodość miał jak z bajki. Ojcem był bogaty przemysłowiec, siostra związała się z hrabią Agliardi - lombardzkim arystokratą. Sam Ludwik był młodzieńcem pięknym, zdrowym i gorącej krwi, by nie rzec zbyt brawury. Rozpierała go energia, której tylko część mógł spożytkować w sporcie. Bawiło go ryzyko, stąd częste pojedynki z oficerami austriackimi w Mediolanie. Dużo wówczas podróżował (Hiszpania, Węgry i Anglia). W 1859 roku zaciągnął się do piemonckiego pułku królewskich szwoleżerów i wziął udział w bitwach pod Magentą i Solferino. Po wojnie pozostawał w rezerwie w stopniu porucznika. To jego, a nie Francesco Nullo, jak podają niektóre opracowania, poróżniła z Garibaldim kobieta. Chodziło o piękną margrabiankę Giuseppinę Raimondi, w której kochał się Caroli. Ta jednak poślubiła w 1860 roku Garibaldiego. Gdy ten krótko po ślubie odszedł od żony, plotka nie mająca raczej związku z faktami, winę za ten stan rzeczy zrzuciła na Ludwika. Faktem jednak pozostaje, że Garibaldi skreślił - jak niektórzy podają - osobiście nazwisko Carolego z listy ochotników do Wyprawy Tysiąca. Straszny to był zawód dla kipiącego energią porucznika. Toczył więc Ludwik życie, jego zdaniem próżniacze, gdy wybuchło powstanie w Polsce. Z ulgą i radością przyjął więc możliwość walki w odległym kraju, gdzie udał się wraz ze swym przyjacielem Francesco Nullo. Zresztą całą tę szaloną wyprawę w dużym stopniu sfinansował. Został adiutantem słynnego pułkownika i towarzyszył mu do ostatnich chwil. To na jego rękach skończył ranny pod Krzykawką Nullo. Miniewski oddał wówczas dowództwo nad wyprawą w ręce Carolego, który rozkazał odwrót. Ale na wycofanie się w zwartym szyku, o czym dopiero co pisaliśmy, było już za późno. Idący w ariergardzie Caroli dostał się w niewolę Rosjan. Trafił do warszawskiej Cytadeli, gdzie 1 lipca 1863 roku skazano go na śmierć. Zapewne dzięki kontaktom jego rodziny, o co sam Caroli w ogóle nie zabiegał, udało się zamienić mu ten wyrok na 12 lat ciężkich robót i dożywotnie osiedlenie na Sybirze. Pół roku trwała jego mordercza droga etapowa na ostateczne miejsce zsyłki, nim trafił do Kadai koło Nerczyńska (w styczniu 1864 roku). Jego towarzysze niedoli wspominali, że znosił swój los z podziwu godnym hartem ducha. Duch był silny, ale gorzej z ciałem południowca. Półtora roku później zmarł z wyczerpania i tęsknoty za słoneczną Italią.

Wśród wywiezionych do Kadai był też adiutant Nulla - Francuz Emile Andreoli (1834-1900). Pochodził z Paryża, gdzie był wykładowcą w liceum. Był też filozofem, dziennikarzem i literatem. Dzięki znakomitej kondycji doczekał na Syberii amnestii w 1866 roku, ale wrócił do ojczyzny z chorymi nogami, niedowładem jednej ręki i ogólnym reumatyzmem. Nie przeszkodziło mu to jednak trzy lata później ożenić się. Do śmierci zajmował się już tylko działalnością naukową (socjologia i ekonomia). Podczas pobytu na zesłaniu prowadził pamiętnik, dzięki czemu dużo wiemy o jego i innych wywiezionych tam pobycie.

Wróćmy jednak do Krzykawki, gdzie zakończyła się już bitwa. Po zebraniu poległych fura z sianem zawiozła ciało Francesco Nullo do Bolesławia. Pochowano go trzy dni później w Olkusz, na tzw. Starym Cmentarzu. Rosjanie - co trzeba im przyznać - wyprawili płk. Nullo pogrzeb z wszystkimi honorami godnymi tego żołnierza. Jednak mieszkańcom miasta zabroniono w nim udziału.

Mniej więcej w tym samym czasie w Chrzanowie umierał ranny w bitwie pod Krzykawką porucznik Elja Marchetti (ur. 1839 roku). On również pochodził z Bergamo, podobnie jak Caroli z zamożnej rodziny. Należał do „Wyprawy Tysiąca”, wraz z Nullo, z którym walczył pod Palermo. Pod Volturmo walczył u boku polskiego dowódcy A. Milbitza. Był jednym z pierwszych ochotników włoskich na wyprawę do Polski. Także jako jeden z pierwszych odniósł ranę pod Krzykawką. Spod kul wyniósł go towarzysz walki kpt. Mazzoleni. Gdy koń zapadł się w bagnie, Mazzoleni wziął Marchettiego na plecy i tak taszczył przez las, a potem już razem z innym Włochem Cristofolim, unikając kozackich patroli, zdołali dzięki życzliwości jakiegoś lekarza wiozącego rannych, przewieźć swego umierającego towarzysza do Chrzanowa, czyli już za granicę zaboru rosyjskiego. Tam aresztowali ich Austriacy. Dzięki Węgrowi kpt. Lippa, który był komendantem wojskowym Chrzanowa i akurat znał osobiście Mazzoleniego, zdołano uzyskać zgodę na umieszczenie Marchettiego w lepszych warunkach niż więzienne. Ten jednak zmarł 7 maja w wyniku wykrwawienia. Jego grób znajduje się w Chrzanowie.

Wśród poległych powstańców, nie Włochów, był Władysław Romer - bratanek słynnego geografa i kartografa Eugeniusza. Zmarł on jednak nie na polach Krzykawki, bo tu poległ jeszcze „tylko” trafiony kulą w oko oficer Ignacy Żelechowski, ale ciężko ranny wyzionął ducha po kilku dniach w Olkuszu. Tam też go pochowano, na Starym Cmentarzu (obok Nulla i jeszcze jednego powstańca, którego znamy tylko z imienia Juliusz).

Nie wszyscy jednak biorący udział w bitwie Polacy czy obcokrajowcy umarli czy wpadli w ręce Rosjan. Wielu prowadziło walkę dalej, bo udało im się przedrzeć do innych oddziałów.

Pod Krzykawką nie tylko walczyli Włosi, byli tam również Francuzi. Wspomnijmy choćby jednego z nich - Alfonsa Didiera, który będąc oficerem żuawów brał udział w bitwie, a po niej zdołał uciec. Walczył później w oddziale W. Komorowskiego, dochodząc za zasługi bojowe do stopnia majora (we Francji był „tylko” podporucznikiem 77 p.p. w Montpellier). Największą chwałą i sławą okrył się dzięki wielokrotnym podjazdom na szlaki granicznych obywateli. W bitwie pod Radziwiłłowem miał pod sobą 200-osobowy baon z pułku żuawów. Dał się we znaki nawet armii austriackiej, która po ogłoszeniu oblężenia dała się Didierowi wyprowadzić w pole (rozbroił nawet austriackich żandarmów). Wrócił jednak do Francji, gdy dowiedział się, że oskarżono go o dezercję (musiało go to zdenerwować, bo przecież złożył pisemną dymisję ze swojego pułku). Stanął przed sądem. Jak przystało na bohatera, sąd pod naciskiem przychyłnej Didierowi opinii publicznej, uniewinnił go.

(W książce „Pamięci powstania styczniowego na ziemi olkuskiej” J. Liszki wspomniany jest niejaki Camille Didiers, o którym autor pisze: „bliższych szczegółów brak”. Trudno powiedzieć, czy to ta sama osoba).

Relację naocznego świadka wejścia partyzantów do wsi oraz samej bitwy i tego, co działo się po niej, mamy z 1914 roku, kiedy to wspomnienia Jędrzeja Tomczyka spisała odwiedzająca Krzykawkę i miejsce boju z 1863 roku, Maryla Wolska (1873-1930) - znana poetka lwowska pierwszej poł. XX wieku (tomiki: „Symfonia jesienna”, „Z ogni kupałnych”, dramat „Swanta”, opowiadania). Według zapewnień ówczesnej właścicielki dworku w Krzykawce - pani Gaszyńskiej,

Jędrzej Tomczyk będąc chłopcem faktycznie służył u jej rodziców, a w 1914 rku miał mieć 66 lat.

Relacja Tomczyka:

Był to dzień wtorkowy. Pamięta doskonale, gdyż ludzie z Siewierza, którzy szli na targ do Olkusza, nocowali właśnie w ich chacie. Tegoż dnia na rozwidnienu, koło godziny czwartej, wyjechała do wsi najpierw konnica, mniej więcej osiemnaście koni. Konie były przeważnie siwe, wspaniałe. Szły <<aże ziemia drżała>>. Potem weszła piechota. Wszystko <<górne chłopcy>> razem z jedną podwodą. Ubrojeni byli w karabiny z bagnetami i szable. Na wozie była broń i prowiant. Większość była <<czerwonych>>. Ubrani byli w czerwone koszule i spodnie, czapki czarne z czerwonymi kutasami. Buty krótkie, kamasze. Reszta była ubrana szaro. Trzech w strojach krakowskich. Gdy znaleźli się na rozdrożu, dowódca, który siedł na środku, zajrzał do jakiegoś papieru (mapy?) i powiedział: <<Na prawo>>. Dziesięciu ludzi odłączyło się i poszło do dworu. Między nimi i czerwonych kilku. Reszta poszła do lasu i tam założyła obóz.

Właścicielem Krzykawki był wówczas p. Józef Chodorowicz, człowiek już stary (brał udział w insurrekcji kościuszkowskiej - dop.), który na wieść o powstaniu wyjechał wraz z żoną do Galicji, mianowicie do Krzeszowic. We dworze zastępował go zaufany Mikołaj Liszka i ten przyjął powstańców. Zaraz potem wysłał im do obozu furę owsa i ziemniaków. Drugą furę podobno miała wysłać wieś.

Gdy już powstańcy przeszli, we wsi zrobiło się cicho. Później poprzychodzili do wsi i kupowali masło, ser, jaja, mleko. U jego matki też kupowali. Słyszał, że mówili po polsku i jakoś inaczej. Jeden mówił po polsku źle. Byli bardzo weseli. Gwizdali i śpiewali jakieś obce piosenki (<<nie po naszemu>>). Ludzie we wsi nie bali się powstańców. <<Powstańcy to nie Moskale - ten nas ino drze i drze>>. On też (Tomczyk) chodził i słuchał. Był wówczas chłopcem piętnastoletnim. Pasał bydło. Tegoż dnia także pasał. Pogoda była czyściutka. Wtem od Małobądzia rozległy się strzały. Wtenczas <<biedaki>> uciekli do obozu, do lasu. Ludzie z chat też uciekli i założyli obozowisko pod gruszą, która do tej pory stoi. W lesie na polance Polacy strzelali zza <<grobli>> (dziś dwa razy niższa, zapadła się). Moskale byli w jarze naprzeciw. Straszna strzelanina. Kule dolatywały aż do dworu, gdzie tkwią jeszcze w ścianach i drzwiach. Ściemniało się od dymu, jak od mgły. Kule daleko szły. Później dużo ich znajdowali. Były karbowane i z jakąś <<maścią>> w środku. Tomczyk twierdzi, że była to trucizna (!). Z początku Moskale była tylko jedna rota. Cała <<bójka>> trwała od godziny ósmej do dziewiątej.

Moskale cofnęli się pierwsi. <<Ten bez ręki, ten bez nosa, ten bez ucha>>. Zostało na placu boju zabitych: jeden Moskal i dwóch naszych. Jeden z nich w czerwonym przyodziewku leżał w koleinie drożnej, pełnej krwi. Tomczyk wskazuje dokładnie miejsce, gdzie leżały zwłoki, nie-daleko od <<dziury>> w grobli, z której <<wyjrzał>> aby zobaczyć pozycje nieprzyjaciela. Kula trafiła go w oko, czy w czoło. Był wysoki, koloru włosów nie pamięta, bo były całe we krwi. Drugi zabity <<jednorał>> (!) <<był cały w jedwabiach>>. Jak go macali, był jeszcze ciepły. Już wtenczas był obdarty z przyodziewku wierzchniego i bez butów. Miał kobyłę, której Moskale postrzelili obie nogi i wtedy dopiero z niej zlaźł. Pozostawił ją sobie w lesie. Jadła owies z derki w białe pasy. Jakiego jeszcze koloru - nie pamięta. Zastrzelił potem Moskal tę kobyłę z litości. Trzecim zabitym był szeregowiec moskiewski, który wysunął się, by zbadać także pozycje polskie.

Polacy odstąpili i poszli do Błędowa, gdzie ich po drodze wielu Moskale wybili, później do Chechła (jeden ukrywał się bardzo długo w Bolesławiu). Po <<bójce>> nadciągnęli Moskale, <<ze trzy korpusy>> (?) z armatami i pognali za Polakami. Zabitych kazali wieźć do Olkusza, gdzie ich pogrzebano. Już po południu pastuchy paśli na pobojuwisku krowy. Znaleźli tam dużo papierów. Ten, co umiał czytać, powiedział, że książka drukowana po <<hebrajsku>>. Wszystkie znalezione rzeczy musieli oddać Moskalom.

W latach 20. ubiegłego stulecia zjawiał się tu bardzo już sędziwy gen. Miniewski. W miejscu bitwy pod Krzykawką, w 1938 roku wzniesiono kamienny pomnik.

Polana Nullo jest każdego roku miejscem okolicznościowych uroczystości. Od kilku lat odbywa się tu także rekonstrukcja bitwy z udziałem grup w historycznych strojach.

17. 4. Stary cmentarz

Niezwykle ważnym miejscem pamięci narodowej jest, a raczej powinien być, założony w 1702 roku tutejszy stary cmentarz, z licznymi XVIII i XIX -wiecznymi nagrobkami. Jeszcze niedawno wiele z nich było w katastrofalnym stanie, ale staraniem proboszcza i wiernych w ostatnich latach cmentarz odzyskuje dawny wygląd. Wśród nagrobków pochowanych na nim mieszkańców Bolesławia i okolicy na uwagę zasługują zwłaszcza epitafia Aleksandra Romiszewskiego (zm. w 1795 roku) i jego żony Teresy z Firlejów (zm. w 1792 roku). Na cmentarzu pochowany jest także aptekarz z niedalekiego Krążka - Antoni Schmidt, doradca Romualda Traugutta z czasów powstania styczniowego, który budował bomby używane przez powstańców w zamachach na dostojników carskich (m. in. na namiestnika Królestwa Polskiego gen. Fiodora Berga).

Spoczywa tu też m. in. Józef Chodorowicz, właściciel dworu w Krzykawce. Urodził się jeszcze za czasów Augusta II Sasa (ok. 1760 roku), potem walczył w insurekcji kościuszkowskiej. Na nagrobku napisane jest, że zmarł w wieku 106 lat (16 czerwca 1881 roku), ale niektóre źródła mówią, że żył nawet o 10 lat dłużej.

Na tym cmentarzu pochowany jest również Antoni Bogucki, wicemarszałek Senatu w latach 1931-35, który był właścicielem dworku w Krzykawce. Zmarł w 1956 roku.

Pomnik Aleksandra Romiszewskiego i Teresy z Firlejów na starym cmentarzu w Bolesławiu

fot. Olgerd Dziechciarz

ROZDZIAŁ XVIII

Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z I wojną światową.

18. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z I wojną światową.

18. 1. Pomnik Wolności w Bolesławiu

Obok zabytkowego bolesławskiego dworku, w parku przy głównej alei, stoi „Pomnik Wolności”, przy którym odbywają się corocznie - 2 maja - powiatowe obchody Dnia Flagi Rzeczypospolitej.

Pierwotwór tego pomnika - symbolu niepodległości Polski, stanął w parku już w 1919 roku. Inicjatorami jego postawienia przed niemal stu laty byli: inż. Stanisław Cissowski, zawiadowca Kopalni Galmanu „Bolesław” w Bolesławiu oraz ceniony miejscowy lekarz doktor Stanisław Czachórski. Obok pomnika posadzono wówczas Drzewko Wolności. Do wybuchu II wojny światowej odbywały się przy nim uroczystości związane z ważnymi rocznicami państwowymi. Niemieccy okupanci zniszczyli pomnik, a Drzewko Wolności ścięli. Pomysł odbudowy pomnika zrodził się w głowach Bolesławian, gdy dwóch miejscowych społeczników: Tomasz Sawicki i Janusz Labisko, znalazło kilka lat temu w parku kamień z wyrytą na nim data 1919 rok. Okazało się, że był to fragment zniszczonego przez Niemców pomnika. Powstał Społeczny Komitet Odbudowy, który zebrał środki na budowę owego Pomnika Wolności.

Na obelisku, pod plakietą z orłem, została umieszczona tablica pamiątkowa z nazwiskami 30 mieszkańców gminy Bolesław, poległych w latach 1914-1920. Poświęcono ją również tym wszystkim, którzy oddali swoje życie w walkach o wolność Polski.

W pobliżu obelisku zostało zasadzone Drzewko Wolności - świerk istebniański, wyhodowany z nasiona pobłogosławionego przez Ojca Św. Benedykta XVI.

Pomnik Wolności w Bolesławiu

fol. Olgerd Dziechciarz

18. 2. Urząd Gminy w Bolesławiu

Urząd Gminy w Bolesławiu znajduje się w budynku, który jest świadkiem burzliwej historii Polski w XX wieku. Związane z nim są wydarzenia rewolucji 1905 roku i I wojny światowej.

Rewolucja 1905 roku

Rewolucja 1905 roku zaznaczyła się w Bolesławiu głośną akcją zagarnięcia tu kasy rządowej. Do starć zbrojnych bojówek PPS dochodziło w Bolesławiu jeszcze w 1907 roku, a nawet 1908 roku. Właśnie w 1908 roku „szóstka” bojowców PPS miała za zadanie konfiskatę kasy rządowej i rozbić monopolu w Bolesławiu. Wśród tej „szóstki” był m.in. Stanisław Janik, uczestnik kilkunastu podobnych operacji, który w 1907 roku brał udział w dowodzonej przez Tomasza Arciszewskiego akcji na pociąg z kasą rządową pod Sławkowem. Informatorem bojowców był pisarz gminny i jednocześnie członek PPS - Kazimierz Kowalski. Akcja się nie udała. Zawiódł informator, który nie wiedział, że w tym czasie nie będzie wójta, a z nim i kasy. Bojownicy zniszczyli tylko zapas alkoholu z urzędowego monopolu. Podczas odwrotu wywiązała się strzelanina z pracownikami kopalni. W jej trakcie zginął ten, który wszczął alarm - technik Zobokrzycki. Prawdopodobnie nie wiedział, że goni członków PPS. Posądzając o napad zwykłych bandytów, zaczął do nich strzelać. Ci odpowiedzieli ogniem, śmiertelnie raniąc tego, który przeszkadzał im w ucieczce.

Budynek Urzędu Gminy w Bolesławiu

for. Olgierd Dziechciarz

Punkt werbunkowy

W sierpniu 1914 roku, po wybuchu I wojny światowej, Rosjanie dość szybko się wycofali. Tereny powiatu olkuskiego zajęły wojska austro-węgierskie, co wcale nie spotkało się z aprobatą miejscowej ludności. Dla wielu nowa okupacja niczym nie różniła się od poprzedniej. Z nieufnością spotykali się nawet oficerowie polscy Legionów z Biura Werbunkowego. Niewiele mógł zdziałać w tej materii delegat Naczelnego Komitetu Narodowego, a później także działacz Powiatowego Komitetu Ratuszowego - Antoni Minkiewicz, który co rusz monitował o brakach artykułów żywnościowych czy ziarna na wiosenne zasiewy. W zmianie tego nastawienia nie pomagały historie, jak ta z wójtem Łozkiem z Bolesławia, który za używanie od początku okupacji pieczęci z carskim orłem i polskim napisem, został aresztowany w 1916 roku. Od sierpnia 1914 roku do końca 1915 roku z Bolesławia do Biura Werbunkowego zgłosiło się tylko 20 ochotników. J. Liszka wymienia pięciu legionistów z gminy: Józefa Gołębia z Karnej, Jabłońskiego z Tłukienki, Łaskawca, Mrozka i Franciszka Warwasa z Bolesławia. Pierwszym poległym był bratanek naszego wielkiego polityka i pianisty Ignacego Paderewskiego. Inżynier górnik Stanisław Paderewski, urodzony w Bolesławiu w 1875 roku, uczestniczył w wojnie rosyjsko-japońskiej, poległ w bitwie pod Krzywopłotami (1914 roku). Wspomnijmy, że przez krótki czas Bolesław stanowił miejsce postoju batalionu uzupełniającego Legionu Zachodniego, na który zresztą miejscowa ludność dokonała najazdu 2 lutego 1915 roku. Dwóch atakujących z grupy uzbrojonych w widły, zginęło od kul broniących się legionistów. Jak pisze J. Lubicz-Pachoński w Polskim Słowniku Biograficznym: Na trudnej tej komendzie (wcześniej w Suchej i Bystrzycy, przez pół roku w Bolesławiu, potem w Radomsku - dop.) dawał sobie dobrze radę łagodząc <<serdecznie, po góralsku>> antagonizmy dzielnicowe” Andrzej Galica (1873-1945). Galica był góralem z Białego Dunajca, wówczas już inżynier po Politechnice Lwowskiej, znany był jako działacz PPS i Strzelca, w następnych latach doszedł do stopnia generała, był też posłem i senatorem, a w wolnych chwilach udzielał się jako literat.

ROZDZIAŁ XIX

Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z II wojną światową.

19. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z II wojną światową.

19. 1. Bolesław – była osada Biała

Podczas okupacji osada Biała k. Hutek była miejscem, w którym często gościli partyzanci z batalionu „Surowiec” - oddziału AK dowodzonego przez Gerarda Woźnicę „Hardego”. O fakcie bywania tu partyzantów Niemcy dowiedzieli się od konfidenta. Otoczyli osadę, gdy byli w niej partyzanci. Żołnierze AK zdołali się wyrwać z okrażenia, ale nie bez strat. Zginął partyzant ps. „Wichrzycki”. Niemcy zastosowali drakońskie represje: rozstrzelali czterech mieszkańców osady: ... a pięciu wywieźli do obozu koncentracyjnego (powróciły tylko dwie osoby). Wszystkie zabudowania osady Biała zostały puszczone z dymem. W 1972 roku w miejscu tragedii wzniesiono pomnik poświęcony zamordowanym. Napis na pomniku głosi: „Pamięci czterech ofiar terroru hitlerowskiego, straconych w dniu 15.06. 1944 roku – w 28 rocznicę spalenia osady leśnej mieszkańcy Bolesławia, Hutek i Lasek”. W pobliżu pomnika znajdują się dwa krzyże, postawione w miejscu zabicia przez „hitlerowskich zbirów” 15 czerwca 1944 roku Bronisławy Nizińskiej (lat 52) i Jana Płonki (lat 64).

Pomnik ku pamięci ofiar pacyfikacji osady Białej oraz Krzyż w miejscu śmierci Jana Ponki.

fol. Olgerd Dziechciarz

19. 2. Gminna Biblioteka Publiczna Biblioteka im. Waśniewskich

Jej historia sięga 1902 roku. Wtedy to przedstawiciele miejscowej inteligencji: Waśniewscy, Schmidtowie, Kramarczykowie, Ossowsky i Gromkiewiczowie (wszyscy mieszkali w Krążku) stworzyli tak zwaną Macierz Szkolną, czyli nic innego jak bibliotekę. Złożyły się na nią książki ofiarowane przez twórców. Jej pierwsza siedziba to Krążek. W 1905 roku zagrożony był jej byt,

więc księgozbiór przechowywano w prywatnych domach. Biblioteka prowadzona była przez Józefa Waśniewskiego - ojca literata Jana Waśniewskiego.

Ponownie księgozbiór przechowywany był po domach w czasie I i II wojny światowej. Tyle tylko, że po 1918 roku Bibliotekę przeniesiono do siedziby Spółdzielni Spożywców w Bolesławiu. Nie wszystkie książki przetrwały okupację hitlerowską, wiele trafiło na makulaturę. Bardzo wiele ocalał bibliotekarz Marian Labisko, który wznowił jej działalność po 1945 roku. Książnicy nadano wówczas nazwę Biblioteki Gminnej im. Waśniewskich. Długie lata bibliotekarką była Wiesława Mossur. Gdy Bolesław przestał być siedzibą gminy, biblioteka stała się filią książnicy w Bukowni. Od 1991 roku znów jest Biblioteką Gminną, a jej patronami są Józef i Jan Waśniewscy.

Józef Waśniewski, ojciec literata Jana Waśniewskiego zawiadowca kopalni „Ulisses”, pochowany jest na starym cmentarzu w Bolesławiu.

Jan Waśniewski (1896-1945), przez większość życia mieszkał w Zagłębiu, najpierw w Dąbrowie Górniczej, potem w Krążku, a wreszcie w Bolesławiu (w budynku obecnego Gminnego Ośrodka Kultury), gdzie jego ojciec był zawiadowcą (naczelnikiem) kopalni „Ulisses”. Już w styczniu 1915 roku, gdy zjawili się tu legionieści, Waśniewski zaciągnął się w ich szeregi, ale po ćwiczeniach na mrozie zaczął mieć problemy z płucami i zmuszony był zrezygnować z wojaczki. Maturę zdał w I Gimnazjum Polskim w Częstochowie. W latach 1916-18 studiował na Wydziale Filozofii UJ. Potem zaciągnął się na ochotnika do Wojska Polskiego. Po powrocie do cywila uczył w gimnazjach w Warszawie, Radomiu, Dąbrowie Górniczej i ponownie w Warszawie (m.in. im. M. Reja). W stolicy kontynuował studia na UW. Pracę magisterką (o dekabrystach) pisał u profesorów Handelsmanna i Smoleńskiego. Od 1930 roku do wojny współpracował z działem kulturalnym Polskiego Radia. Przyjaźnił się z pisarzem Stanisławem Rembkiem („W polu”). Po wybuchu II wojny światowej brał udział w kampanii wrześniowej, w trakcie której dostał się do niewoli, ale udało mu się uciec z transportu. Zasłużył się następnie w tajnym nauczaniu. Waśniewski zmarł w 1945 roku, wywieziony na roboty do Niemiec (miasto Laasphe w Westfalii). Umierał na zapalenie płuc, słysząc już huk amerykańskich dział zapowiadających rychłe wyzwolenie. Nie doczekał...

Piękno górniczej gwary, zwyczaje ludności, koloryt przedwojennego światka robotników pracujących w kopalniach Bolesławia i okolic, szmuglujących przez granicę między zaborami różnorakie towary, opisał w licznych opowiadaniach m.in. „Zamarła kopalnia” (o wydarzeniach z Bolesławia) i trylogii: „Na podszybiu” (1932), „Ogień w pirytach” (1935) i „Po dniówce” (1938). Te fascynujące książki (poza „Ogniami w pirytach”, wyd. Rój W-wa 1955) niestety, po wojnie nie były wznawiane. Dopiero w ostatnich latach wznowione zostały staraniem Gminnego Ośrodka Kultury w Bolesławiu. Dodajmy, że pierwszą książkę napisał Waśniewski w 1926 roku („Przed zagładą”, Radom-Krążek 1926), ale ukazała się ona tylko na łamach krakowskiej gazety „Nowa Reforma”. W rękopisach pozostały fragmenty trzech sztuk (m.in. „Kariery”) i powieści: „Pustka” oraz „Między przeszłością a przyszłością”.

19. 3. Nekropolia Żydów Sławkowskich

Przetrwiał, i to w doskonałym stanie, cmentarz sławkowskiej gminy żydowskiej, przy polnej drodze wiodącej do Krzykawki, który leży już na terenie gminy Bolesław. Chcąc go obejrzeć trzeba poprosić o klucz w pobliskim domu, dawnym żydowskim domu pogrzebowym (tahara) lub domu stróża, w którym mieściła się też poczekalnia dla odprowadzających zmarłych.

Kirkut powstał w 1907 roku, kiedy to Gmina Żydowska wykupiła od właścicieli dóbr Krzykawka 2 morgi ziemi. Jednak zdaniem historyka Dariusza Rozmusa, już wcześniej byli tu chowani sławkowscy Żydzi, stąd np. najstarszy grób pochodzi z 1904 roku, więc wykupienie w 1907 roku miało być faktycznym zalegalizowaniem już istniejącego kirkutu. Wcześniej zmarłych chowano w Olkuszu i Będzinie. Na cmentarz zajęto pół morgi. Teren otoczony był płotem częściowo drewnianym i murem. Ostatnich pochówków dokonano już w czasach II wojny światowej, gdy Niemcy „łaskawie” pozwolili pochować zabitych przez siebie w Sławkowie Żydów, uciekających z zagłębiowskich miast (z Będzina, Dąbrowy Górniczej, Sosnowca i Strzemieszyc). W 1966 roku cmentarz został odremontowany. Zamontowano wówczas także ładną metalową bramę z wizerunkami lwów i menory. Koszty prac sfinansował, mieszkający za granicą były mieszkaniec Sławkowa - Daniel Landsman.

Jak już wspominaliśmy, Dariusz Rozmus w swej pracy na temat cmentarzy żydowskich na ziemi olkuskiej pisze, że najstarsza macewa pochodzi z 1904 roku, a początki tego kirkutu mają się wiązać z rodziną Żelazny, której potomek Jakub Żelazny mieszka obecnie w USA. Zachowały się 293 wykute w białym lub czerwonym piaskowcu macewy z I poł. XX w. Kilka nagrobków jest świadectwem pamięci o II wojnie światowej i Holokauście.

Nagrobek Jakuba Krakowskiego

fot. Olgerd Dziechciarz

Nagrobek Monszajnow

fot. Olgerd Dziechciarz

Nagrobek (w monografii cmentarza zapisany pod numerem 77) Icek Majer Monszajn, syn Mordka Joska, ur. 21. VI. 1920 roku, został zastrzelony przez Niemców w dniu swoich 23 urodzin. Jego nagrobek z białego piaskowca ma inskrypcję tylko w języku polskim (zapewne powojenną), a na hebrajski napis – jak można przypuszczać - nie zgodzili się okupanci.

Nagrobek (nr 104) o kształcie pnia drzewa też jest wyjątkowy, bo ma napis polski i hebrajski. Należy do Jakuba (w oryginale Jakóba) Szymona Krakowskiego ur. 21.08.1919 roku, który zginął 06.09.1939 roku.

Kolejny nagrobek (nr 101), świadek Holokaustu, z napisem: „Tu spoczywa/ MAŁA RACHEL/ MONSZAJN/ Ur. 1891 r., zm. 1 V 1939 r. zostali zamordowani/przez hitlerowców/ MAŻ MORDKA/MONSZAJN/ SYN ICEK/ CÓRKA HINDA/ OFIARUJE TEN POMNIK/ RODZICOM i RODZENSTWU/ EWA RODGERS”.

Macewa (nr 103) Chanoch Henoch Glajtman, syn Tuwji Dow Berisza i Mindel Glajtman, córka Mosze, którzy zginęli 26 lipca 1942 roku. Tłumaczenie treści inskrypcji, która jest po hebrajsku: „Tu zostali pochowani/ nasz nauczyciel i pan Chanoch Henoch, syn pana Dow/ i jego żona Mindel, córka Mosze/ Glajtman, błogosławionej pamięci/ Którzy zostali zamordowani męczeńską śmiercią w mieście Sławkowie/ dnia 12 „pocieszyciela” aw 702 (26 VII 1942 r. – dop. red.) według małej rachuby./ Ich synowie: Israel Dawid i Szlomo,/ ich córki: Rajzla i Bacja/ zostali zamordowani za świętość Boga przez Niemców./ Niech ich dusze będą związane w węzeł życia!”.

Kolejna macewa (nr 129), leżąca, z tekstem: „B.P./ FELA MICHAŁOWICZ z d. MIŁA/ ZM. 18.6.1940 R./ PRZEŻYŁA LAT 42/ NASZA NAJUKOCHAŃSZA MATECZKA// ZGINĘLI ŚMIERCIĄ MĘCZEŃSKĄ Z RĄK/ ZBIRÓW HITLEROWSKICH/ JOJNE MICHAŁOWICZ LAT 49/ MOSZE HERSZ MICHAŁOWICZ LAT 22/ GITLA PRZENOZA/ CHAJA WIERBSKA/ ORAZ ICH DZIECI/ SURA AJDLA SURA JOSE/ SZEJWA JACHETA/ MOJSZE” - dalsza część tekstu po hebrajsku: „Michałowicz, 12 siwan 700” (żydowska data, która odpowiada 18 czerwcowi 1940 roku) i „Niech jej dusza będzie związana w węzeł życia!”.

Zwraca też uwagę trzyczęściowy okazały nagrobek (nr 185), z płytą marmurową, na której znajduje się tylko hebrajski napis poświęcony pamięci Szpicmanów (ojca i syna). Tłumaczenie napisu: „Ojciec i syn wzajemnie miłujący się i przyjemni za życia/ także w śmierci nie są rozłączeni. Szlomo Eljakim – Dawid/ syn pana Dawida, błogosławionej pamięci – syn pana Nechemii Cwi, błogosławionej pamięci! Szpicman/ z Porąbki./ Zostali zamordowani przez barbarzyńców 10 nisan 700 (18 IV 1940 r. dop. red.) według małej rachuby/ w wieku 37 lat – w wieku 73 lat”. Na płycie po prawej: Szlomo Eljakim Szpicman, Na płycie po lewej: Dawid Szpicman.

Leżąca płyta (nr 202 b.) Chaja Pilcer, córka Eliezera (zm. w 1931 roku). Pod hebrajskim napisem znajduje się późniejszy, w języku polskim, następującej treści: „CZEŚĆ PAMIĘCI/ ZAMORDOWANYCH W ROKU 1942/ ŻONY REGINY I SYNA JOŚKA/ PILCERÓW”.

Magdalena Cyankiewicz, Leszek Hońdo, Dariusz Rozmus, Marta Rozmus, Włodzimierz Starościak „Cmentarze żydowskie w Sławkowie i Dąbrowie Górniczej”, Kraków 2004.

D. Rozmus, „Cmentarze żydowskie ziemi olkuskiej” Kraków 1999.

19. 4. Pomnik partyzantów AK na nowym cmentarzu

W centralnej części nowego cmentarza w Bolesławiu, przy głównej alei, wznosi się pomnik na mogile bolesławskich partyzantów Armii Krajowej, którzy zginęli podczas II wojny światowej.

W mogile tej znajdują się doczesne szczątki następujących osób: Józef Wójcik, Henryk Miech, Donat - Rufin Wrona, Jan Bratek, Jan Brzozowski i Jan Sikora.

Wszyscy partyzancki zostali rozstrzelani przez Niemców 24 listopada 1944 roku. Pochowani byli w różnych miejscach cmentarza. Dopiero po wojnie, w 1945 roku, ich ciała ekshumowano i pochowano w jednym grobie, który wieńczy pomnik z krzyżem i orłem.

Pomnik partyzantów AK na nowym cmentarzu

fol. Olgierd Dziechciarz

19. 5. Szkoła Podstawowa i II wojna światowa

Już 3 września 1939 roku w okolicach Bolesławia i Bukowna znalazły się wycofujące się oddziały z utworzonej przez wspomnianego wcześniej gen. Galicę 22 Dywizji Górskiej.

Rejon Bolesławia i Bukowna zajął 6 Pułk Strzelców Podhalańskich. Wraz z nimi pojawiły się tysiące uciekinierów. Mimo, że rejon Olkusza nie był na pierwszej linii frontu (atakowane były głównie skrzydła Armii Kraków), Niemcy z 5 Dywizji Pancernej zjawili się tu już 5 września. Zaczęła się okupacja. W kampanii wrześniowej 1939 roku zginęli następujący mieszkańcy Bolesławia: Zygmunt Fulbiszewski, Ludwik Kisala, Andrzej Kubański, Wacław Leś, Stefan Leśniak, Edward Otrębski, Edward Poczesny, Stanisław Suwalski i Zygmunt Zięba.

Po zajęciu przez Niemców olkuskiego powiatu został on podzielony na dwie części. Tereny północne i wschodnie weszły do tzw. landkomisariatu wolbromskiego, a ten znalazł się w składzie Generalnego Gubernatorstwa, natomiast obszary zachodnie (gminy: Olkusz, Bolesław, Sławków, Bukowno, Klucze i Ogrodzieniec) zostały włączone do III Rzeszy. Wedle niemieckiego spisu z grudnia 1939 roku w Bolesławiu mieszkało 2 356 osób, z tego 2 344 narodowości polskiej, po 2 niemieckiej i czeskiej, 8 żydowskiej.

W czasie wojny duży majątek ziemski miał w Bolesławiu Niemiec nazwiskiem Preussag (drugi majątek miał w Żuradzie). Obszar gminy planowany był pod częściowe niemieckie zasiedlenie. Koloniści z Besarabii i Mołdawii (to efekt paktu Ribbentrop - Mołotow, kiedy zaszerogowano te dwie krainy w strefę wpływów rosyjskich) trafiali głównie do Bolesławia oraz Krzykawy, Krzykawki i Małobądzka.

Po zajęciu Bolesławia, tutejszy budynek szkoły podstawowej Niemcy zamienili na gmach urzędowy, a w szkolnych ubikacjach urządzili więzienie. Od września 1942 roku działała tu niemiecka szkoła.

ROZDZIAŁ XX

Miejsca pamięci narodowej w Bukownie związane z powstaniem styczniowym.

20. Miejsca pamięci narodowej w Bukowni związane z powstaniem styczniowym.

20. 1. Obelisk w Podlesiu

Wieś położona na wypiętronym ponad Wyżynę Śląską wapiennym Garbie Tarnogórskim. W czasie powstania styczniowego, dokładnie 4 maja 1863 roku, miała tu miejsce potyczka pomiędzy wojskami płk. J. Miniewskiego i Legią Cudzoziemską płk. Francesco Nullo, a Rosjanami (siły te zamierzały nawet pokusić się o zdobycie Olkusza). Doszło do niej ok. godz. 9, kiedy jazda rosyjska natknęła się na polskie przednie straż. Napotykając zdecydowany opór, Rosjanie wycofali się. Planowali otoczyć powstańców. Do ataku poszła tyraliera Kozaków i piechoty. Na spotkanie z najgroźniejszą piechotą Miniewski wysłał pluton strzelców i Legię. Powstańcy przez trzy godziny ostrzeliwali Rosjan, potem legionieści ruszyli do ataku na bagnety. Szarża żuawów, dowodzonych przez majora Lesieckiego, zdecydowała o wygranej powstańców. Moskale wycofali się, zostawiając za sobą 10 zabitych. 50 Rosjan zostało rannych.

Obelisk ku pamięci bitwy pod Podlesiem.

fol. Olgerd Dziechciarz

JÓZEF MINIEWSKI - SYLWETKA

Józef Miniewski (1841-1926). Bardzo szybką karierę wojskową robi się tylko podczas wojen. Nie jest bowiem możliwe, by w ciągu jednego roku, ba!, kilku miesięcy awansować z szeregowca na pułkownika. Taki właśnie awans uczynił Józef Miniewski, który zaczął powstanie jeszcze jako szeregowiec w oddziałach Jeziorańskiego, Langiewicza i Śmiechowskiego, by w kwietniu formując oddział, który później walczył pod Podlesiem i Krzykawką, być już pułkownikiem (mianowano go nawet generałem, ale później nie używał tego stopnia). Po przegranej pod Krzykawką udało mu się wyprowadzić przez bagna Białki i Przemszy część ludzi, z którymi później przedarł się przez granicę do Galicji. Potem brał jeszcze udział w przygotowaniach wyprawy wołyńskiej gen. Wysockiego. Jego wojaczka skończyła się po przegranej pod Radziwiłem. Pracował następnie przy budowie Kanału Sueskiego i w magistracie we Lwowie. Od 1914 roku prezesował komitetowi redakcyjnemu „Polskiego Przeglądu Wojskowego”. Order Virtuti Militari V klasy wręczał mu w Warszawie w 1921 roku sam Józef Piłsudski. W Krzykawce zjawił się jeszcze raz, w 1923 roku, z okazji 60-lecia bitwy. Odwiedził wówczas także grób Nulla w Olkuszu.

W bitwie pod Podlesiem wyróżnił się żuaw Alfred Bogusz. To ciekawa postać. Warto poświęcić jej kilka słów, skoro nawet J. Liszka w swej monografii powstania styczniowego na ziemi olkuskiej, wymienia raz tylko jego nazwisko, nie wspominając jednakowoż imienia bohatera. A wywodził się Bogusz z rodziny szlacheckiej, pieczętującej się herbem Półkozic. Urodził się w 1839 roku w Rzemieniu, w dawnym powiecie mieleckim. Wychowywany w poszanowaniu dla wartości patriotycznych, szybko przyłączył się do powstania styczniowego. Walczył już na Mazowszu, ale brak do tego okresu informacji. Potem widzimy go w Krakowskim. Jako żuaw Legii zagranicznej pułk. Francesco Nullo walczył w oddziale pułk. Józefa Miniewskiego. Wyróżnił się, o czym wspominaliśmy, w bitwie pod Podlesiem. Po przegranej pod Krzykawką nie złożył broni. Półtora miesiąca później pod pseudonimem „Mazurkiewicz”, wspólnie z Bolesławem Ancem, walczył dalej jako komisarz żandarmerii narodowej województwa krakowskiego. Później wspólnie z Andrzejem Denisiewiczem (oficer ten był w oddziale Grekowicza i odznaczył się w bitwie pod Szklarami, 5 IV 1863 roku, żołnierz ten był też związany ze szwadronem olkuskim walczącym pod gen. J. Hauke-Bosakiem), dowodził oddziałem żandarmerii konnej. Działał głównie w powiecie stopnickim. Oddział ten stoczył kilka bitew: 3 sierpnia 1863 roku pod Sobkowem, 13 - pod Bugajem, 23 - pod Ujnam. We wrześniu walczył na czele oddziału „Iskry”, który w bitwie pod Drożejowicami stracił 50 żołnierzy. Biograf Bogusza, Marian Tyrowicz, o jego udziale w tych bitwach napisał: *„odznacza się w wszystkich tych spotkaniach nieustępliwością i wielką lotnością, choć jeden z bezpośrednich świadków jego bojów - Bol. Anc - charakteryzuje go w tym okresie jako <<dobrego, młodego człowieka, ale bez wybitnych zdolności wojskowych i uległego Denisiewiczowi>>”*. Potem miał jeszcze naganę za jakiś wybryk swego oddziału „Iskra”. Powątpiewa się w jego udział w wyprawie wojennej Różyckiego, gdzie miał podobno być szefem sztabu. Aresztowany we Lwowie, wraz z ks. Adamem Sapięgą, uciekł z więzienia i uszedł za granicę. Po jakimś czasie wrócił do domu i gospodarował w rodzinnym majątku. Choroba psychiczna, na którą z czasem Alfred Bogusz zapadł, zmusiła jego rodzinę do oddania go do zakładu zamkniętego w Wiedniu, gdzie umarł. Data zgonu nie jest znana.

Bitwę pod Podlesiem upamiętnia tablica pamiątkowa zamocowana na obelisku, obok zabytkowej kapliczki. Napis głosi: PAMIĘCI BOHATERÓW POWSTANIA STYCZNIOWEGO/ Z ODDZIAŁU PŁK. JÓZEFA MINIEWSKIEGO/ ORAZ LEGII CUDZOZIEMSKIEJ PŁK. FRANCESCO NULLO/ W 150 ROCZNICĘ BITWY W PODLESIU,/ KTÓRA MIAŁA TU MIEJSCE 4 MAJA 1863 ROKU./ SPOŁECZEŃSTWO BUKOWNIA/ BUKOWNO, MAJ 2013 r.

Podczas rewolucji 1905 roku, na Diablej Górze odbywały się tajne szkolenia bojowców PPS, którzy potem dokonywali akcji na terenie Olkusza, Bolesławia i Klucza.

ROZDZIAŁ XXI

Miejsca pamięci narodowej w Bukownie związane z II wojną światową.

21. Miejsca pamięci narodowej w Bukownie związane z powstaniem styczniowym

21. 1. Bór Biskupi

Podczas II wojny światowej w lasach okalających Bór działali partyzanci. Niemcy nie mogli się czuć bezpiecznie nawet w samej wsi. Konspiracja zaczęła się już w 1940 roku. Pierwszym miejscowym szefem struktur podziemnych był Andrzej Starczynowski z Bukowna Starego, który jednak został aresztowany przez Gestapo i wywieziony do Auschwitz, gdzie zginął. Inny z pierwszych organizatorów ruchu oporu - Julian Spyra, którego dom służył partyzantom, został rozstrzelany przez Niemców w styczniu 1945 roku. Spotykano się też u nauczycielki Laskowskiej. Dowódcą grupy partyzanckiej, która operowała w lasach pod Borem już w 1942 roku był kapitan Wojska Polskiego - Jerzy (występuje też pod imieniem Stanisław) Stolarski „Konrad” z Warszawy (wcześniej zbiegł w obozu w Auschwitz). Oddziały leśny i konspiracyjny w Borze podlegały zgromadzeniu AK, dowodzonemu przez „Borutę”. Kapitan „Konrad” zginął we wrześniu 1944 roku, podczas niemieckiej obławy. W kotle znalazło się wówczas aż 64 partyzantów. Podczas bitwy zginął partyzant z Myślachowic i jeden Niemiec. Grupa przedarła się przez kordon i udała w okolice Wolbromia, gdzie dołączyła do oddziału „Surowiec” Gerarda Woźnicy „Hardego”.

O tym, jak ryzykowne dla Niemców było przebywanie w Borze świadczy np. fakt, że 21 listopada 1943 roku został tu zastrzelony feldfebel Krebs. Także ci z Polaków, którzy zdecydowali się na współpracę z okupantem, musieli się liczyć z karami podziemia. I tak, w 1943 roku kara chłosty spotkała niejakiego Padziurę, a wykonawcami byli partyzanci z oddziału „Ordon”

Dnia 24 listopada 1944 roku Niemcy dokonali pacyfikacji Boru Biskupiego. Partyzantów szukano we wszystkich domach. Podczas pacyfikacji zginęli: Władysław Dąbek, Józef Dąbek, Leopold Krampus, Stanisław Labisko, Leon Laskowski, Antoni Leś, Józef Micek(?), Stanisław Musiorski, Stanisław Piętka, Franciszek Puz, Benedykt Sikora, Jan Stefański, Edward Stopa, Jan Ślusarczyk (lista na podstawie oprac. S. Ząbczyńskiego i J. Liszki). W KL Auschwitz zginęła kolejna mieszkanka Boru - Janina Adamczyk. Wcześniej, jeszcze w 1943 roku, w tym samym obozie, Niemcy rozstrzelali innego mieszkańca Boru - Mieczysława Bębenka.

Pomnik upamiętniający pacyfikację
Boru Biskupiego.

fot. Olgerd Dziechciarz

Wśród aresztowanych wówczas był Antoni Spyra, wtedy komendant grupy konspiracyjnej. Już do Boru nie wrócił. Zaznaczmy, że materiały o obławie w Borze zawierają sprzeczne dane. Część świadków twierdzi, że pacyfikacja miała miejsce 11 września, a część, że 24 listopada. Nasza wersja opiera się głównie na tekście opracowanym przez Janusza Kopczyńskiego, członka Zarządu Koła Zakładowego Związku Kombatantów R.P. i B.W.P w Bukowni, który z kolei korzystał ze wspomnień Seweryny Cebo, mieszkanki Boru, w czasie wojny walczącej w oddziale „Boruty”. W 1948 roku, staraniem partyzantów, przeprowadzono potajemną ekshumację zwłok kapitana Jerzego Stolarskiego, którego doczesne szczątki pochowano na warszawskich Powązkach.

Na podstawie wspomnień rodzin Dąbków i Osieckich, J. Liszka w suplemencie do „Kartek z dziejów Bolesławia” odtwarza chwile, gdy do Boru zbliżał się w 1945 roku front. Właśnie 21 stycznia, czyli w dniu wyzwolenia miał zginąć przypadkowo zastrzelony przez Rosjan - Mieczysław Stefański (był w hełmie górniczym i sowieccy żołnierze wzięli go za Niemca). Tego samego dnia mieli także zginąć Stanisław Starczynowski i Julian Spyra. W piwnicy domu Osieckich z kolei, zrzuciwszy niemiecki mundur, ukrywał się jakiś Ślązak. Niemcy go rozpoznali i zastrzelili. Od przypadkowej serii zginął też 14-letni syn właścicieli domu - Ignacy.

Pamięci kapitana „Konrada” oraz pacyfikacji Boru Biskupiego poświęcony jest obelisk obok kościoła, który wzniesiono w 18. rocznicę pacyfikacji. W samym kościele, na ścianie, umieszczono w 1999 roku tablicę pamiątkową, poświęconą pamięci dowódcy oddziału Boruta majora Stanisława Stolarskiego.

21. 2. Budynek szkoły na Skałce

W 1918 roku, z inicjatywy inż. Walerego Janoty i przy wsparciu kopalni Ulisses, powstał tu gmach szkoły, w którym od 1921 roku działała Państwowa Preparanda Nauczycielska, prowadzona przez Zofię Fritze z Krakowa.

W 1923 roku preparandę zamieniono na 3-letnią Zawodową Szkołę Żeńską z działami bieżniarstwo, tkactwo i krawiectwo. W dwudziestoleciu szkoła dynamicznie się rozwijała, powstała biblioteka, działało harcerstwo, PCK i TTK. Rozbudowano także sam budynek, którego nowy kompleks oddano do użytku w 1931 roku. Podczas wojny, w Skałce była m.in. cenzura, gdzie zwożono książki z bibliotek z całej okolicy. Większość woluminów Niemcy spalili.

Zofia Fritze była dyrektorką szkoły na Skałce także po wojnie (podczas okupacji Niemcy zdjęli ją z tej funkcji). Zakończyła swoją misję w 1952 roku. Zmarła podobno w latach 60. w Sosnowcu.

Pamiętana jest też nauczycielka zawodu z tej szkoły, działaczka harcerska - Teresa Delekt (1906-1983), która podczas wojny organizowała na ziemi olkuskiej ZWZ Olkusz Inspektorat Sosnowiec. Zapewne w pracy konspiracyjnej przydały jej się doświadczenia z kursów przygotowania wojskowego kobiet, które prowadziła przed wojną w Istebnej. Od 1941 roku była szefem łączności Śląskiego Okręgu ZWZ. Dosłużyła się stopnia kapitana.

Na korytarzu I piętra szkoły znajduje się tablica poświęcona marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu. Tablica pochodzi z lat 30-tych. Cudem przetrwała lata komunizmu. Ponowne jej odsłonięcie miało miejsce w czasie jubileuszu 80-lecia istnienia Skałki - w 2001 roku.

Muzeum

W 1990 roku w Zespole Szkół Zawodowych na Skałce powstało Muzeum Górnictwa Rud. Jego założycielem, który uzyskał wsparcie u dyrekcji szkoły, był nauczyciel Ryszard Kyzioł. Muzeum powstało na bazie eksponatów zgromadzonych jeszcze w nieistniejącym Zakładowym Domu Kultury ZGH przez ówczesnego dyrektora szkoły Edwarda Gawareckiego. Niestety, tylko niewielka część tych zbiorów została uratowana przez Ryszarda Kyzioła, większość gdzieś znikła w okresie transformacji 1989 roku. Zdołano uratować górnicze sztandary, trochę dyplomów i zdjęć. Na zbiory ówczesna dyrektor szkoły Halina Wójcik zgodziła się odstąpić część piwnic szkoły gastronomicznej.

Dziś muzeum zajmuje kilkanaście pomieszczeń. Znajdują się tu zbiory sprzętu górniczego (wózki, wiertarki, młotki), wyposażenia osobistego górników (ubrania robocze, mundury galowe, lampy, hełmy, najstarsze z XIX w.), techniki strzelniczej itd. Na planszach można prześledzić kalendarium górnictwa na ziemi olkuskiej, od średniowiecza do dziś, przekroje sztolni, kopalni, kopie przywilejów górniczych, zdjęcia i rysunki dawnych urządzeń i metod pozyskiwania kruszcu. Jest też kolekcja geologiczna. Osobną kolekcję stanowią zbiory etnograficzne (stroje, przedmioty codziennego użytku, skrzynie, ławy, wszystko z przełomu XIX i XX w.), które tworzą niejako wyposażenie domu górniczego z naszego regionu sprzed kilkudziesięciu czy stu lat.

Kilka metrów od muzeum znajduje się inna atrakcja turystyczna - fragment wyposażonej w autentyczny sprzęt górniczy sztolni, którą wybudowano w latach 70. dla celów dydaktycznych. Są tam nawet tory dla kolejki, wagoniki, dwa przodki zakończone ścianami zbudowanymi z kruszcu, jaki pozyskuje się w prawdziwych kopalniach.

Niestety, niedawno zapadła decyzja o likwidacji szkoły. Nie wiadomo, jaki będzie los muzeum.

21. 3. Krzyż Puza w Bukownie

Swoją historię ma betonowy krzyż przy remizie. Postawiono go staraniem mieszkańców Bukowna i harcerzy z Dąbrowy Górniczej w intencji dwudziestej rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę. 12 czerwca 1938 roku wzniesiono go w miejscu starszego, który ktoś zniszczył. Inicjatorem postawienia był druh Eugeniusz Puz z drużyny harcerskiej im. Dionizego Czachowskiego z Dąbrowy Górniczej.

Eugeniusz Puz wprawdzie urodził się w Dąbrowie Górniczej, ale czuł się związany z Bukownem, bo z tej miejscowości pochodził jego ojciec. Od 1928 roku należał do Związku Harcerstwa Polskiego. Podczas

Krzyż z 1938 roku w Bukownie.

fot. Olgierd Dziechciarz

wojny dh Puz zaangażował się w działalność podziemnej drukarni. W obawie o dekonspirację przeniesiono drukarnię z Dąbrowy do Bukowna. Jednak w marcu 1941 roku została ona wykryta przez Niemców. Puz został aresztowany przez Gestapo w wigilię Bożego Narodzenia 1941 roku. Trafił do KL Auschwitz. 12 czerwca 1942 roku Eugeniusz Puz, wraz z jeszcze dziewięcioma pracownikami Huty Bankowej, został powieszony podczas publicznej egzekucji. W miejscu egzekucji w 1958 roku wzniesiono pomnik upamiętniający ofiarę krwi tych dziesięciu mieszkańców Dąbrowy Górniczej.

Od 1994 roku, decyzją Rady Miasta, Eugeniusz Puz ma w Bukownie ulicę swego imienia

21. 4. Pomnik przy ul. 1 Maja w Bukownie

W pierwszych dniach II wojny światowej niemieccy dywersanci zastrzelili w Bukownie inżyniera Zobokrzyckiego – podaje w „Kartkach z dziejów gminy Bolesław” Józef Liszka. Dodaje przy tym, że ów inżynier był działaczem społecznym i oficerem Wojska Polskiego. Zobokrzycki pogrzebany został w mogile ziemnej przy ul. 1 Maja. 27 lat później został on ekshumowany, a w miejscu gdzie dotąd spoczywał, postawiono obelisk upamiętniający II wojnę światową.

Podobną, ale jednak inną historię podaje Tadeusz Szyja (notatka na podst. jego „Wakacyjnych remanentów”):

Zapomniana mogiła przy ul. 1 Maja? Przez lata nie wiadano, kto leży w ziemnym grobie. Okazało się, że rozwiązane tej zagadki daje książka Melchiora Wańkowicza - „Westerplatte”, bo w rozdziale „Dywersja niemiecka w Polsce”, autor pisze o opanowaniu przez niemieckich dywersantów kopalni „Łągiewniki”. Zebrali się jednak polscy górnicy, których zorganizował inżynier Zawieja „z grupy Hubertus w Chropaszowie” i kopalnię odbili. Potem Polacy rozstrzelali w kamieniołomie 46 wziętych do niewoli (o dziwo ani Wańkowicz, ani nikt inny nie zwraca uwagi na fakt, że jeńców nie powinno się rozstrzeliwać, choć mogło to być uzasadnione okolicznościami, np. tym, że to nie byli żołnierze). Inżynier Zawieja wziął sobie na pamiątkę znaną u jednego z zastrzelonych opaskę z „hakenkreutzem” (swastyką). I to go zgubiło. Wańkowicz pisze bowiem dalej: „Kiedy następnie ewakuował się, pociąg ewakuacyjny zatrzymały nasze władze na granicy Śląska w Bukownie celem przesiania pasażerów i zdemaskowania podążających głębiej w teren dywersantów. Przy rewizji znaleziono przy inżynierze Zawiei dywersancką opaskę i z miejsca rozstrzelano go zaraz za stacją”. To właśnie jego grób znajduje się przy ul. 1 Maja. Podobna, tyle że wciąż bezimienna mogiła, znajduje się między ul. Nową i Wygiełzą

Pomnik przy ulicy 1- Maja w Bukownie.

fot. Olgerd Dziechciarz

BIBLIOGRAFIA

- Bruzda Jan, Nadanie Zespołowi Szkół w Trzyciążu imienia profesora Zygmunta Nováka, Kraków 2009 (rękopis),
- Cyankiewicz Magdalena, Hońdo Leszek, Rozmus Dariusz, Rozmus Marta, Starościak Włodzimierz, Cmentarze żydowskie w Sławkowie i Dąbrowie Górniczej, Kraków 2004.
- Cywiński Kazimierz Wojciech, Historia zapisana w lesie, wyd. II, Katowice 2007
- Dziechciarz Olgerd, Przewodnik po ziemi olkuskiej Gmina Olkusz t.II cz.1, wyd. II, Olkusz 2002
- Dziechciarz Olgerd, Przewodnik po ziemi olkuskiej, gminy Klucze i Pilica, t. II, cz. 1, Olkusz 2000
- Dziechciarz Olgerd, Sypień Jacek, Święty Jan Paweł II na ziemi olkuskiej, Olkusz 2014
- Dziechciarz Olgerd, Przewodnik po ziemi olkuskiej. Sławni, mniej sławni, niesławni: szkice o ludziach bardziej lub mniej związanych z ziemią olkuską, Olkusz 2003
- Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego, T. 2, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, Warszawa – Kraków 1978
- 90 lat Kluczewskich Zakładów Papierniczych 1897-1987, red. A. Krawczyk, Klucze 1987
- Glass Andrzej, Antoni Kocjan szybowce i walka z bronią „V”, Muzeum Lotnictwa Polskiego, Kraków 2002
- Kluczewski Wiesław, Pomniki walk niepodległościowych na ziemi olkuskiej, Olkusz 2008
- Kluczewski Leszek, Kundera Leśniak Małgorzata, Im Memoriam, Olkusz b.r.w
- Kluczewski Leszek, Harcerskie Kalendarium. Olkusz 1915-1949, Wydawnictwo NEON, wydanie I, Olkusz b.r.w.
- Kmita Łukasz, Pozostawił po sobie błogosławiony ślad (w:) Ilcusiana nr 2, maj 2010
- Konieczny Dawid, Góra Sławomir, Zapomniani powstańcy na olkuskich cmentarzach (w:) Ilcusiana nr 8, maj 2013
- Kotnis – Górka Emilia, Legitymacja generała Buchowieckiego (w:) Ilcusiana nr 8, maj 2013
- Krwawa środa 1940, red. L. Mentlewicz, J.Ostrowski, B.Szczygieł, G. Zubowa, Olkusz 1982
- Księga Pamiątkowa Liceum w Olkuszu, red. I.Libura, J.Majewska, J.Hryniewicz, Kraków 1957
- Liszka Józef, Pamięć powstania styczniowego 1863 r. na ziemi olkuskiej, Bukowno 1996
- Liszka Józef, Kartki z dziejów gminy Bolesław, Bolesław 1998 Liszka Józef, Kartki z dziejów gminy Bolesław (suplement), Bolesław 2000
- Liszka Józef, Jan Waśniewski bolesławski epik, „Bolesławskie Zeszyty Historyczne”, zeszyt nr 18, Bolesław 2002
- Miszczyk Krzysztof, Partyzanci od Hardego, Olkusz 2001
- Nagawiecki Jerzy, 100 letnia historia Fabryki WYROBÓW GUMOWYCH w WOLBROMIU 1908-2008, Kraków – Wolbrom 2008
- Orman Piotr, Orman Krzysztof, Wielka Wojna na Jurze. Przebieg wydarzeń i cmentarze wojenne I wojny światowej między Krakowem a Częstochową, Kraków 2008
- Ostrowski Adam, Francesco Nullo, Bohater Polski i Włoch, Warszawa 1970
- Partyzanckie wspomnienia z II, red. J.Jarno, Z. Mędrek, S. Sowula, Olkusz 2004

- Pietrzak-Struzik Barbara, Pamięć na wieki. W rocznice bitwy pod Krzywopłotami w 1914 r, (w:)Ilcusiana nr 10, maj 2014
- Rozmus Dariusz, Cmentarze żydowskie ziemi olkuskiej, Kraków 1999.
- Sypień Jacek, Dwory szlacheckie ziemi olkuskiej, wyd. II, Olkusz 2013
- Sypień Jacek, Historia olkuskiej straży pożarnej, Olkusz 2014
- Sypień Jacek, Olkusz i ziemia olkuska w pamiątkach Jana Jarno, Olkusz 2014
- Sypień Jacek, Stary cmentarz w Olkuszu (w:) Ilcusiana, nr 2, maj 2010
- Sypień Jacek, Pamięć o pułkowniku Francesco Nullo i bohaterach Powstania Styczniowego na ziemi olkuskiej (w:)Ilcusiana nr 8, maj 2013
- Sypień Jacek, Mieszkańcy ziemi olkuskiej w Legionach Polskich Józefa Piłsudskiego 1914-1918, (w:) Ilcusiana nr. 2 (11), listopad 2014
- Sypień Jacek, Peter Westen (1875-1934), Olkusz 2013 (ulotka)
- Wiatrowski Antoni, Ilustrowany przewodnik po ziemi olkuskiej, Olkusz 1938
- Wiśniewski Jan. Historyczny opis kościołów miast, zabytków i pamiątek w Olkuskiem, Marjówka Opoczyńska 1933
- Ząbczyński Stefan, Historia pożarnictwa olkuskiego i jego dzieje w latach 1478-1993, Olkusz 1993
- Ząbczyński Stefan, Historia straży pożarnej w Zadrożu (maszynopis niepublikowany)

Czasopisma:

- Dziennik Polski (Dziennik Małopolski Zachodniej)
- Głos Bukowna
- Kronika Powiatu Olkuskiego
- Przegląd Olkuski
- Wieści Wolbromskie

Strony internetowe:

- Fundacja Nissenbaumów <http://www.nissenbaum.pl>
- Groby wojenne na terenie Małopolski <http://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/>
- Internetowy Polski Słownik Biograficzny <http://www.ipsb.nina.gov.pl>
- Katyń Pamiętam <http://www.katyn-pamietam.pl>
- Muzeum Armii Krajowej <http://www.muzeum-ak.pl>
- Powstanie styczniowe 1863 – 1864. Miejsca pamięci województwo krakowskie i sandomierskie.<http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/>
- Urząd Miasta i Gminy Olkusz <http://www.umig.olkusz.pl/>
- Urząd Miasta i Gminy Wolbrom <http://www.wolbrom.pl>
- Urząd Gminy Klucze <http://www.gmina-klucze.pl/>
- Urząd Gminy Trzyciąż <http://ugtrzyciaz.itcom.pl/>
- Wikipedia <http://pl.wikipedia.org>

Spis treści

1. Bohaterowie lokalnej historii – patroni ulic oraz instytucji w powiecie oluskim.....	8
• Stefan Buchowiecki	11
• 20 straconych (Olkusz)	13
• 20 straconych (Wolbrom)	14
• Ksiądz Stanisław Gajewski	14
• Wojciech Głuch.....	15
• Aleksander Janowski (1866-1944)	16
• Antoni Kocjan	17
• Franciszek Krzyształowicz	19
• Maria Mrozowska (1874 - 1953)	23
• Zygmunt Novak	23
• Konstanty Józef Czesław Nowakowski (1908-1996)	26
• Francesco Nullo.....	27
• Stanisław Paderewski (1875 – 1914)	28
• Maria Płonowska	28
• Eugeniusz Puz	29
• Władysław Stanisław Reymont	30
• Strzelcy Olkuscy	30
• Bogdan Stanisław Szczygieł (1928-1986)	31
• Waśniewscy (Józef, Stanisława i Jan).....	33
• Gerard Woźnica „Hardy”	35
• Stefan Ząbczyński	36
• Ks. Bolesław Zelek.....	38
2. Najstarsze miejsca pamięci w Olkuszu	40
2. 1. Fresk w kaplicy św. Anny	40
2. 2. Kolumna przed bazyliką św. Andrzeja	40
2. 3. Grodzisko Stary Olkusz	41
3. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z powstaniem listopadowym.	44
3. 1. Grób Romana Bukowskiego – uczestnika powstania listopadowego	44
3. 2. Zaginiony grób Brunona Zbyszewskiego – uczestnika Powstania Listopadowego	45
3. 3. Zaginiony grób Marcina Stanisława Duchanowskiego.....	45
4. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z powstaniem styczniowym.	48
4. 1. Grób płk. Francesco Nullo	48

4. 2. Grób Konstantego Samulskiego	50
4. 3. Grób Franciszka Opatowieckiego	50
4. 4. Grób ks. Władysława Kuczyńskiego	50
4. 5. Tablica pamiątkowa poświęcona Włochom poległym w powstaniu styczniowym	51
4. 6. Tablica pamiątkowa w Szkole Podstawowej nr 4 w Olkuszu	52
4. 7. Kopiec Kościuszki w Olkuszu	53
5. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem pierwszej wojny światowej. .	56
5. 1. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Olkuszu.	56
5. 2. Grób Jerzego Oskierki - Kramarczyka	58
5. 3. Płyta Nieznanego Żołnierza	58
5. 4. Tablica „Poległym bohaterom w walce z najazdem Rosji Sowieckiej”	60
5. 5. Tablica poświęcona żołnierzom V Batalionu Strzelców Olkuskich im. płk. Francesco Nullo	60
5. 6. Obelisk poświęcony generałowi Stefanowi Buchowieckiemu w Parku Miejskim.....	61
5. 7. Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego	62
5. 8. Pomnik Petera Westena	63
6. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem drugiej wojny światowej.....	66
6. 1. Mogiła żołnierzy 23 dywizji piechoty Armii Krajowej w Olkuszu.....	66
6. 2. Cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej w Olkuszu	67
6. 3. Obelisk i płyta poświęcona ofiarom Krwawej Środy	69
6. 4. Kwatery wojskowe z II wojny światowej na cmentarzu legionistów	70
6. 5. Groby poległych z niemieckim desantem w 1945 roku.....	70
6. 6. Obeliski i tablice 20 straconych.....	72
6. 7. Pomnik „Poległym za Ojczyznę i pomordowanym przez faszystów 1939 – 1945” w parku im. Gen. Buchowieckiego	73
6. 8. Tablice poświęcone żołnierzom polskim – mieszkańcom Ziemi Olkuskiej, którzy polegli we Włoszech w latach 1943-44.....	74
6. 9. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona Olkuszanom poległym w wojnie obronnej 1939 roku.....	76
6. 10. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego.	77
6. 11. Tablica na Starym Cmentarzu poświęcona żołnierzom 23. i 106. dywizji Armii Krajowej	78
6. 12. Pomnik mieszkańców ziemi olkuskiej ofiar hitlerowskich obozów zagłady.....	79

6. 13. Pomnik ofiar wszystkich wojen w Europie	80
6. 14. Obelisk Powstania Warszawskiego	81
6. 15. Krzyż Katyński.....	81
6. 16. Mauzoleum Strażackie	82
6. 17. Obelisk Władysław Gnysia w Żuradzie	84
6. 18. Grób kaprała Konrada Winklera w Zawadzie	85
6. 19. Tablica pamięci uczniów i nauczycieli Liceum w Olkuszu poległych podczas I i II wojny światowej.	85
6. 20. Tablice informacyjne poświęcone olkuskim Żydom	87
6. 21. Pomnik Pieta Katyńska na Starym Cmentarzu w Olkuszu	89
7. Miejsca pamięci narodowej w Olkuszu związane z okresem po 1945 roku.	92
7. 1. Krzyże Solidarności	92
7. 2. Krzyż pod Emalią.....	93
7. 3. Tablica Jana Pawła II	94
7. 4. Tablica upamiętniająca działalność olkuskiej „Solidarności”	94
7. 5. Tablica upamiętniająca nadanie tytułu Bazyliki Mniejszej św. Andrzeja Apostoła	96
7. 6. Tablica poświęcona Stefanowi Ząbczyńskiemu.....	96
7. 7. Pomnik lotników pod Szkołą Podstawową nr 9 w Olkuszu	97
7. 8. Pomnik Ofiar Komunizmu	98
7. 9. Tablica pamięci ofiar katastrofy smoleńskiej.....	99
7. 10. Tablice upamiętniające działaczy PTTK.....	99
7. 11. Tablica poświęcona Jerzemu Stamirowskiemu.....	101
7. 12. Tablica 10-lecia partnerstwa Olkusz - Schwalbach	101
7. 13. Tablice pamiątkowe w szkołach.....	101
7. 14. Obelisk upamiętniający zmarłych strażaków z OSP Osiek i Zimnodół.	102
7. 15. Tablice upamiętniające ważne inwestycje w Olkuszu.....	102
8. Miejsca pamięci narodowej w mieście i gminie Wolbrom związane z okresem pierwszej wojny światowej.	104
8. 1. Pomnik Jana Kilińskiego na rynku.....	104
8. 2. Mogiła Michała Dziewanowskiego rotmistrza Wojska Polskiego z 1919 r. w Wolbromiu.	105
8. 3. Mogiła nieznanymi żołnierzy w Wolbromiu	106
8. 4. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Kaliszu (Ogonowie).....	106

8. 5. Kapliczka przy ul. Łukasieńskiego (dawny cmentarz z I wojny światowej)	109
8. 6. Obelisk w Strzegowej upamiętniający pobyt Józefa Piłsudskiego	109
8. 7. Obelisk upamiętniający bitwę w Załężu w 1914 roku.....	110
8. 8. Tablica pamiątkowa na remizie OSP w Wolbromiu	111
9. Miejsca pamięci narodowej w mieście i gminie Wolbrom związane z okresem drugiej wojny światowej.....	114
9. 1. Grób ofiar pacyfikacji w Porębie Dzierżnej.....	114
9. 2. Mogiła ofiar z 1939 roku w Wolbromiu.....	115
9. 3. Mogiła zbiorowa 20 ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 r. w Wolbromiu	116
9. 4. Pomnik 20 ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Wolbromiu	116
9. 5. Cmentarz wojenny Żydów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1942 roku w Wolbromiu.....	117
9. 6. Mogiła zbiorowa Żydów, ofiar terroru hitlerowskiego w Wolbromiu.....	118
9. 7. Mogiła 17 żołnierzy Armii Czerwonej z 1945 r. w Wolbromiu	118
9. 8. Pomnik ofiar pacyfikacji wsi Zarzecze.....	119
9. 9. Pomnik ofiar pacyfikacji wsi Dłużec.....	119
9. 10. Krzyż upamiętniający rtm. Wacława Zdyba ps. Zawieja	120
9. 11. Tablica pamiątkowa na budynku Urzędu Miasta i Gminy w Wolbromiu.....	121
9. 12. Mogiła żołnierza armii niemieckiej z 1945 roku w Wolbromiu	121
10. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z powstaniem styczniowym.	124
10. 1. Obelisk poświęcony powstańcom styczniowym w Golczowicach	124
10. 2. Krzyże poległych powstańców na Godawicy	125
11. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z pierwszą wojną światową.	128
11. 1. Grób Legionistów poległych pod Krzywopłotami, pochowanych na cmentarzu w Bydlinie.....	128
11. 2. Kwatera żołnierzy poległych podczas I wojny światowej na cmentarzu w Bydlinie	130
11. 3. Cmentarz z I wojny światowej w Chechle	130
12. Miejsca pamięci narodowej w gminie Klucze związane z drugą wojną światową.	134
12. 1. Grób nieznanego żołnierza poległego we wrześniu 1939 roku w Cieślinie	134
12. 2. Grób żołnierzy Armii Krajowej w Chechle	135
12. 3. Obelisk w Chechle poświęcony poległym i pomordowanym podczas II wojny światowej.....	136
12. 4. Obelisk i tablica upamiętniająca mieszkańców Chechła poległych podczas II wojny światowej.....	137

12. 5. Grób żołnierzy Wojska Polskiego, poległych we wrześniu 1939 roku w Bydlinie ..	137
12. 6. Obelisk upamiętniający atak oddziału „Hardego” na koszary w Jaroszowcu	138
12. 7. Obelisk upamiętniający bazę oddziału „Hardego” przy dawnej gajówce Psiarskie..	139
12. 8. Pomnik partyzantów „Hardego” i ołtarz polowy.....	140
12. 9. Obelisk poświęcony mieszkańcom wsi Rodaki poległym podczas II wojny światowej.....	140
12. 10. Grób żołnierzy niemieckich poległych podczas II wojny światowej w Rodakach.	141
12. 11. Tablica poświęcona Romanowi Siekańskiemu w Bydlinie	142
13. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z powstaniem styczniowym. ...	144
13. 1. Grób powstańców styczniowych w Zadrożu	144
13. 2. Grób powstańców styczniowych w Imbramowicach	145
13. 3. Grób Leona Rutkowskiego na cmentarzu w Imbramowicach	146
13. 4. Tablica pamiątkowa na ogrodzeniu dworu w Głanowie.....	147
14. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z pierwszą wojną światową. .	150
14. 1. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Zadrożu	150
14. 2. Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Jangrocie - Cieplicach	151
15. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z drugą wojną światową.....	156
15. 1. Mogiła trzech ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Zadrożu	156
15. 2. Grób Aleksandra Krzywdy w Zadrożu	156
15. 3. Groby osób rozstrzelanych w Michałowce na cmentarzu w Jangrocie	156
15. 4. Mogiła Janiny i Franciszki Domagała, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie	156
15. 5. Mogiła Jana i Józefa Latałów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie	157
15. 6. Mogiła Anny Gajdy i Michaliny Petlic, ofiar terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie	157
15. 7. Mogiła Stefana Pałki, ofiary terroru hitlerowskiego z 1944 roku w Jangrocie	157
15. 8. Grób Kazimierza i Stefanii Lorenzów - ofiar pacyfikacji Trzyciąża	157
15. 9. Mogiła Anny i Stefana Baranów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Imbramowicach.....	158
15. 10. Mogiła Romów, ofiar terroru hitlerowskiego z 1943 roku w Imbramowicach.....	158
15. 11. Pomnik ofiar pacyfikacji Trzyciąża	159
15. 12. Obelisk upamiętniający ofiary II wojny światowej z Zadroża	160

16. Miejsca pamięci narodowej w gminie Trzyciąż związane z okresem po 1945 roku.	162
16. 1. Mogiła Adama Tarnowskiego, ofiary terroru stalinowskiego z 1946 roku w Jangrocie	162
16. 2. Tablica pamiątkowa prof. Zygmunta Novaka.....	163
16. 3. Tablica upamiętniająca oddanie remizy OSP w Suchej.....	163
17. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z bitwą pod Wiedniem i powstaniem styczniowym.....	166
17. 1. Ołtarz główny i nawiązanie do bitwy pod Wiedniem.	166
17. 2. Polana Nullo.....	167
• Francesco Nullo (1826 -1863)	167
17. 3. Ludwik Caroli (1834 - 1865).	169
17. 4. Stary cmentarz	172
18. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z I wojną światową.	174
18. 1. Pomnik Wolności w Bolesławiu	174
18. 2. Urząd Gminy w Bolesławiu.....	175
19. Miejsca pamięci narodowej w gminie Bolesław związane z II wojną światową.	178
19. 1. Bolesław – była osada Biała	178
19. 2. Gminna Biblioteka Publiczna Biblioteka im. Waśniewskich.....	178
19. 3. Nekropolia Żydów Sławkowskich	180
19. 4. Pomnik partyzantów AK na nowym cmentarzu	182
19. 5. Szkoła Podstawowa i II wojna światowa	182
20. Miejsca pamięci narodowej w Bukowni związane z powstaniem styczniowym.	184
20. 1. Obelisk w Podlesiu.....	184
• Józef Miniewski - sylwetka.....	184
21. Miejsca pamięci narodowej w Bukowni związane z powstaniem styczniowym	188
21. 1. Bór Biskupi.....	188
21. 2. Budynek szkoły na Skałce.....	189
Muzeum	190
21. 3. Krzyż Puza w Bukowni.....	190
21. 4. Pomnik przy ul. 1 Maja w Bukowni	191
BIBLIOGRAFIA.....	192

